

ΠΑΝΤΕΙΟ ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟ
ΚΟΙΝΩΝΙΚΩΝ ΚΑΙ ΠΟΛΙΤΙΚΩΝ ΕΠΙΣΤΗΜΩΝ

ΣΧΟΛΗ ΔΙΕΘΝΩΝ ΣΠΟΥΔΩΝ ΕΠΙΚΟΙΝΩΝΙΑΣ ΚΑΙ ΠΟΛΙΤΙΣΜΟΥ
ΤΜΗΜΑ ΔΙΕΘΝΩΝ ΕΥΡΩΠΑΙΚΩΝ ΚΑΙ ΠΕΡΙΦΕΡΕΙΑΚΩΝ ΣΠΟΥΔΩΝ
Π.Μ.Σ. ΔΙΕΘΝΕΣ ΔΙΚΑΙΟ ΚΑΙ ΔΙΠΛΩΜΑΤΙΚΕΣ ΣΠΟΥΔΕΣ

«Δίκαιο και Πολιτικές για τις θρησκευτικές μειονότητες στο Συμβούλιο της Ευρώπης: Η μουσουλμανική μειονότητα της Θράκης στην Ελλάδα»

Μαρία Άννα Μοσχοβίτη
Α.Μ. 1215Μ009

Επιβλέπων Καθηγητής: Περράκης Στέλιος

Αθήνα, Νοέμβριος 2016

PANTEION UNIVERSITY
OF SOCIAL AND POLITICAL STUDIES

SCHOOL OF INTERNATIONAL COMMUNICATION STUDIES AND CULTURE

DEPARTEMENT OF INTERNATIONAL, EUROPEAN AND AREA STUDIES

MA IN INTERNATIONAL LAW AND DIPLOMATIC STUDIES

“Law and Politics for religious minorities in the Council of Europe: The Muslim minority of Greek Thrace

Maria Anna Moschoviti

1215009

Supervisor: Professor Perrakis Stelios

Athens, November 2016

ΕΥΧΑΡΙΣΤΙΕΣ

Η παρούσα διπλωματική εργασία εκπονήθηκε στα πλαίσια του Μεταπτυχιακού Προγράμματος Σπουδών Διεθνές Δίκαιο και Διπλωματικές Σπουδές του Τμήματος Διεθνών Ευρωπαϊκών και Περιφερειακών Σπουδών του Παντείου Πανεπιστημίου υπό την επίβλεψη του Ομότιμου Καθηγητή Στέλιου Περράκη.

Θα ήθελα να ευχαριστήσω όλους τους καθηγητές μου που αποτέλεσαν πηγή έμπνευσης και προβληματισμών και ιδιαίτερα τον κύριο Στέλιο Περράκη για την ευκαιρία που μου έδωσε να ασχοληθώ με ένα τόσο ενδιαφέρον αντικείμενο που ανταποκρίνεται στα επιστημονικά μου ενδιαφέροντα.

Δεν θα μπορούσα να παραλείψω τους γονείς μου στους οποίους οφείλω ένα μεγάλο ευχαριστώ για τη συμπαράστασή τους και την ηθική και υλική στήριξη των επιλογών μου.

Τέλος, θα ήθελα να ευχαριστήσω τους φίλους μου και ιδίως τον φίλο και συνάδελφο Ανδρέα Παπάζογλου για τη συμπαράσταση, την υπομονή και το χρόνο που μου αφιέρωσε καθ' όλη τη διάρκεια του Μεταπτυχιακού Προγράμματος.

Αθήνα, 21 Νοεμβρίου 2016

Άννα Μαρία Ν. Μοσχοβίτη

Δίκαιο και Πολιτικές για τις θρησκευτικές μειονότητες στο Συμβούλιο της Ευρώπης: Η μουσουλμανική μειονότητα της Θράκης στην Ελλάδα

Σημαντικοί όροι: ΕΣΔΑ, Σύμβαση Πλαίσιο για την Προστασία των Εθνικών Μειονοτήτων, ΕΔΔΑ, θρησκευτική ελευθερία, δικαίωμα στον αυτοπροσδιορισμό

Περίληψη

Η απουσία ενός επίσημου κοινά αποδεκτού ορισμού των μειονοτήτων από τη διεθνή κοινότητα δημιουργεί ταυτόχρονα προνόμια αλλά και εμπόδια στα μέλη των μειονοτικών ομάδων σχετικά με την προστασία των δικαιωμάτων τους. Οι θρησκευτικές μειονότητες, όπως άλλωστε όλες οι μειονότητες, είναι θύματα σοβαρών παραβιάσεων των δικαιωμάτων του ανθρώπου κυρίως λόγω της αντίληψης ότι μπορεί να αποτελέσουν απειλή για την εθνική ηρεμία και ασφάλεια. Στην Ευρωπαϊκή ήπειρο, το Συμβούλιο της Ευρώπης, με μια σειρά συμβάσεων, οργάνων παρακολούθησης καθώς και ένα καλά σεβαστό δικαστήριο, έχει αναπτύξει τον ισχυρότερο μηχανισμό επιβολής των ανθρωπίνων δικαιωμάτων στον κόσμο σήμερα. Εντούτοις, ενώ η ΕΣΔΑ προστατεύει αποτελεσματικά τα ατομικά ανθρώπινα δικαιώματα, υστερεί στην προστασία των δικαιωμάτων των θρησκευτικών μειονοτήτων. Από την άλλη, η Σύμβαση Πλαίσιο, ενώ καλύπτει τυχόν αδυναμίες της ΕΣΔΑ και προσφέρει μεγαλύτερη προστασία σε αυτές τις ομάδες, δεν φαίνεται να διαθέτει αποτελεσματικό μηχανισμό επιβολής αυτών των δικαιωμάτων.

Μελετώντας την περίπτωση της Ελλάδας και την προστασία των δικαιωμάτων της μουσουλμανικής μειονότητας στη Θράκη, θα μπορούσαμε να τη χαρακτηρίσουμε ως πρότυπο προστασίας των θρησκευτικών μειονοτήτων χωρίς αυτό να σημαίνει ότι δεν υπάρχουν προβληματικά σημεία που δυσχεραίνουν την πραγματική ενσωμάτωση της μειονότητας στην ελληνική κοινωνία. Η κυριότερη παραβίαση του ελληνικού κράτους αφορά στην άρνηση της αναγνώρισης στα μέλη της μειονότητας του δικαιώματος του αυτοπροσδιορισμού. Επειδή όμως το διεθνές δίκαιο εξελίσσεται, η Ελλάδα οφείλει να συμμορφωθεί με τα διεθνή και τα ευρωπαϊκά πρότυπα προστασίας των μειονοτήτων και να διαμορφώσει το δίκαιο και τις πολιτικές της προς αυτή την κατεύθυνση.

Law and Politics for religious minorities in the Council of Europe: the Muslim minority of Greek Thrace

Keywords: European Convention on Human Rights, FCPNM, ECHR, freedom of religion, the right to free self- identification

Abstract

The absence of a formal commonly accepted definition of minorities by the international community creates both benefits and barriers to members of minority groups on the protection of their rights. Religious minorities, like all minorities, are victims of serious violations of human rights due to the perception that it can be a threat to national peace and security. In the European continent, the Council of Europe, with a number of contracts, monitoring bodies and a strong court, has developed the strongest human rights enforcement mechanism in the world today. However, even the European Convention on Human Rights protects effectively the individual human rights, lacking the protection of religious minorities. On the other hand, the Framework Convention covers any possible weak points of the ECHR and provides greater protection to these groups, but also seems to have an inefficient enforcing mechanism.

Through the study of the protection provided by the Greek state in the Muslim minority of Thrace, we could characterize it as a standard protection of religious minorities. Nevertheless there are still some problematic areas which hinder the effective integration of the minority into the Greek society. The main violation of the Greek state is the refusal to recognize the right of self-determination to the members of the minority. However, since international law is evolving, Greece is obliged to comply with international and European minority protection standards and to develop its legislation and policies towards this direction.

Πίνακας περιεχομένων

1. ΕΙΣΑΓΩΓΗ.....	17
2. ΜΕΡΟΣ ΠΡΩΤΟ:	
ΘΕΩΡΗΤΙΚΕΣ ΚΑΙ ΝΟΜΙΚΕΣ ΠΡΟΣΕΓΓΙΣΕΙΣ.....	19
2.1 ΚΕΦΑΛΑΙΟ Ι	
ΘΡΗΣΚΕΥΤΙΚΕΣ ΜΕΙΟΝΟΤΗΤΕΣ ΚΑΙ ΕΛΕΥΘΕΡΙΑ ΣΤΗ	
ΘΡΗΣΚΕΙΑ.....	21
2.1.1 Εισαγωγή.....	21
2.1.2 Ορολογία.....	22
2.1.2.1 Θρησκευτικές Μειονότητες.....	22
2.1.2.2 Θρησκευτική Ελευθερία.....	23
2.1.3 Προβληματικά σημεία στην προστασία των θρησκευτικών μειονοτήτων.....	23
2.1.4 Διακρίσεις κατά των θρησκευτικών μειονοτήτων: αιτίες, αφορμές, εμπόδια.....	26
2.1.5 Συμπεράσματα.....	28
2.2 ΚΕΦΑΛΑΙΟ ΙΙ	
Η ΠΡΟΣΤΑΣΙΑ ΤΩΝ ΘΡΗΣΚΕΥΤΙΚΩΝ ΜΕΙΟΝΟΤΗΤΩΝ ΣΤΗΝ	
ΕΥΡΩΠΗ.....	31
2.2.1 Εισαγωγή.....	31
2.2.2 Ζητήματα Θρησκευτικών Μειονοτήτων στην Ευρώπη.....	31
2.2.3 Η ΕΣΔΑ και η προστασία των θρησκευτικών μειονοτήτων.....	33
2.2.4 Η Σύμβαση Πλαίσιο για την Προστασία των Εθνικών Μειονοτήτων και το δικαίωμα στη θρησκεία.....	35
2.2.4.1 Δικαίωμα στον αυτοπροσδιορισμό (the right to free self- identification).....	36
2.2.4.2 Ο μηχανισμός επιβολής της Σύμβασης Πλαίσιο για την Προστασία των Εθνικών Μειονοτήτων.....	37

2.2.5 Το δικαίωμα στη θρησκεία στις εκθέσεις της Γνωμοδοτικής Επιτροπής.....	38
2.2.6 Το δικαίωμα στην εκπαίδευση των παιδιών των μειονοτήτων	39
2.2.7 « Προωθώντας τα ανθρώπινα δικαιώματα και την προστασία των μειονοτήτων».....	41
2.2.8 Η εξέλιξη της νομολογίας του Ευρωπαϊκού Δικαστηρίου για τα Δικαιώματα του Ανθρώπου και η προστασία των Θρησκευτικών Μειονοτήτων	43
2.2.9 Συμπεράσματα	49

3. ΜΕΡΟΣ ΔΕΥΤΕΡΟ:

ΜΕΛΕΤΗ ΠΕΡΙΠΤΩΣΗΣ: ΔΙΚΑΙΟ ΚΑΙ ΠΟΛΙΤΙΚΕΣ ΓΙΑ ΤΗ ΜΟΥΣΟΥΛΜΑΝΙΚΗ ΜΕΙΟΝΟΤΗΤΑ ΤΗΣ ΘΡΑΚΗΣ ΣΤΗΝ ΕΛΛΑΔΑ.....	51
3.1 ΕΙΣΑΓΩΓΗ.....	53
3.2 ΚΕΦΑΛΑΙΟ Ι	
Η ΠΟΛΙΤΙΚΗ ΤΟΥ ΕΛΛΗΝΙΚΟΥ ΚΡΑΤΟΥΣ ΑΠΕΝΑΝΤΙ ΣΤΗ ΜΟΥΣΟΥΛΜΑΝΙΚΗ ΜΕΙΟΝΟΤΗΤΑ ΤΗΣ ΘΡΑΚΗΣ ΑΠΟ ΤΟ 1923 ΕΩΣ ΣΗΜΕΡΑ	55
3.2.1 Εισαγωγή	55
3.2.2 Η Συνθήκη της Λωζάννης	55
3.2.3 Η «τριμερής» Μουσουλμανική Μειονότητα της Θράκης.....	56
3.2.4 Η πρώτη περίοδος: 1923-1952	56
3.2.5 Ο εκτουρκισμός της παιδείας: 1953-1968.....	58
3.2.6 Τα διοικητικά μέτρα και ο απομονωτισμός: 1968-1990	59
3.2.7 Ισονομία-ισοπολιτεία: 1991-σήμερα.....	60
3.3 ΚΕΦΑΛΑΙΟ ΙΙ	
ΕΜΠΟΔΙΑ ΠΟΥ ΑΝΑΦΥΟΝΤΑΙ ΚΑΙ ΕΠΙΛΥΟΝΤΑΙ(;)ΜΕΣΑ ΑΠΟ ΤΗΝ ΕΛΛΗΝΙΚΗ ΠΟΛΙΤΙΚΗ ΚΑΙ ΝΟΜΟΘΕΣΙΑ	61
3.3.1 Εισαγωγή	61

3.3.2 Θρησκευτικά Ζητήματα	61
3.3.2.1 Η εκλογή και οι αρμοδιότητες του Μουφτή	61
3.3.2.2 Η διοίκηση των Βακουφιών	64
3.3.3 Ο εκλογικός νόμος.....	66
3.3.4 Άρθρο 19 του Κώδικα Ελληνικής Ιθαγένειας και η κατάργησή του.....	67
3.3.5 Το δικαίωμα στον αυτοπροσδιορισμό των μελών της μουσουλμανικής μειονότητας	68
3.3.5.1 Υπόθεση Μπεκίρ Ουστά και άλλοι κατά Ελλάδα.....	70
3.3.5.2 Υπόθεση Τουρκική Ένωση Ξάνθης και άλλοι κατά Ελλάδα	71
3.3.5.3 Υπόθεση Εμίν και άλλοι κατά Ελλάδα.....	72
3.3.6 Η εκπαίδευση των παιδιών της μουσουλμανικής μειονότητας....	74
3.3.7 Προτάσεις/ Προοπτικές	78
4. ΣΥΜΠΕΡΑΣΜΑΤΑ.....	81
5. ΠΑΡΑΡΤΗΜΑΤΑ.....	87
6. ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ.....	95

ΣΥΝΤΟΜΟΓΡΑΦΙΕΣ

ΔΑΣΕ	Διάσκεψη για την Ασφάλεια και τη Συνεργασία στην Ευρώπη
ΕΔΔΑ	Ευρωπαϊκό Δικαστήριο Δικαιωμάτων του Ανθρώπου
ΕΕ	Ευρωπαϊκή Ένωση
ΕΣΔΑ	Ευρωπαϊκή Σύμβαση για τα Δικαιώματα του Ανθρώπου
ΗΕ /ΟΗΕ	Ηνωμένα Έθνη/ Οργανισμός Ηνωμένων Εθνών
ΟΑΣΕ	Οργανισμός για την Ασφάλεια και τη Συνεργασία στην Ευρώπη
DEID	UN Declaration on the Elimination of All Forms of Intolerance or Discrimination Based on Religion or Belief
ECRI	European Commission against Racism and Intolerance
FCPNM	Framework Convention for the Protection of National Minorities
ICCPR	International Covenant on Civil and Political Rights
OHCHR	Office of the High Commissioner for Human Rights
UDHR	Universal Declaration of Human Rights

1. ΕΙΣΑΓΩΓΗ

Σκοπός της παρούσας διπλωματικής εργασίας είναι μελέτη του καθεστώτος των θρησκευτικών μειονοτήτων στο Συμβούλιο της Ευρώπης. Το κεντρικό ερώτημα είναι το δίκαιο και οι πολιτικές για την προστασία των θρησκευτικών μειονοτήτων των κρατών μελών του Συμβουλίου της Ευρώπης καθώς και η αποτελεσματικότητα της παρεχόμενης προστασίας.

Στο πρώτο μέρος αναλύονται οι θεωρητικές και οι νομικές προσεγγίσεις αναφορικά με τις θρησκευτικές μειονότητες, ενώ στο δεύτερο μέρος μελετάται η περίπτωση της μουσουλμανικής μειονότητας της Θράκης στην Ελλάδα. Ειδικότερα, στο πρώτο κεφάλαιο επιχειρείται η απόδοση ενός ορισμού για τις θρησκευτικές μειονότητες και στη συνέχεια εξετάζονται οι αιτίες που οδηγούν στις διακρίσεις αυτών των ομάδων καθώς και τα εμπόδια που αντιμετωπίζουν κατά την άσκηση των δικαιωμάτων τους.

Στη συνέχεια, η εργασία επικεντρώνεται στην προστασία των θρησκευτικών μειονοτήτων στην Ευρώπη από τις Συμβάσεις, τα όργανα παρακολούθησης και το Δικαστήριο του Συμβουλίου της Ευρώπης. Εξετάζεται η αποτελεσματικότητα της ΕΣΔΑ ως προς την προστασία των θρησκευτικών μειονοτήτων κυρίως μέσα από το δικαίωμα της θρησκευτικής ελευθερίας καθώς και της Σύμβασης Πλαίσιο για την Προστασία των Εθνικών Μειονοτήτων, στην οποία περιγράφονται λεπτομερώς τα δικαιώματα των εθνικών μειονοτήτων συμπεριλαμβανομένων και των θρησκευτικών. Έπειτα, επιχειρείται μία σύγκριση των μηχανισμών επιβολής των δύο Συμβάσεων και της αποτελεσματικότητάς τους και το κεφάλαιο ολοκληρώνεται με την ανάλυση της εξέλιξης της νομολογίας του Ευρωπαϊκού Δικαστηρίου για τα Δικαιώματα του Ανθρώπου σχετικά με Υποθέσεις μελών θρησκευτικών μειονοτήτων που έχουν προσφύγει σε αυτό.

Στο δεύτερο μέρος εξετάζεται το δίκαιο και οι πολιτικές για τη μουσουλμανική μειονότητα της Θράκης. Μέσα από μια ιστορική αναδρομή που έχει αφετηρία τη Συνθήκη της Λωζάννης και τη «δημιουργία» της εν λόγω μειονότητας, αναλύονται οι πολιτικές του ελληνικού κράτους, οι οποίες μπορούν να διαχωριστούν σε τέσσερις περιόδους, με τελευταία την περίοδο που διανύουμε.

Έπειτα, εντοπίζονται τα προβλήματα που αντιμετωπίζει η μουσουλμανική μειονότητα ακόμη και σήμερα παρά τις προσπάθειες του ελληνικού κράτους για την επίτευξη της ενσωμάτωσής της στην ελληνική κοινωνία. Πρόκειται για ζητήματα που

είναι καθαρά θρησκευτικά αλλά και άλλα όπως η εκπαίδευση των μειονοτικών παιδιών ή ο εκλογικός νόμος που εμποδίζει τους μειονοτικούς πολιτικούς να γίνουν ανεξάρτητοι εκπρόσωποι της Μειονότητας στο ελληνικό Κοινοβούλιο. Τέλος, ιδιαίτερη αναφορά γίνεται στο δικαίωμα του ελεύθερου αυτοπροσδιορισμού και στην άρνηση του ελληνικού κράτους να αναγνωρίσει το εν λόγω δικαίωμα στα μέλη της μουσουλμανικής μειονότητας.

Η μεθοδολογία της έρευνας που θα χρησιμοποιηθεί αφορά στη συγκέντρωση και ανάλυση πρωτογενών πηγών, κυρίως της ΕΣΔΑ και της Σύμβασης Πλαίσιο για την Προστασία των Εθνικών μειονοτήτων, εκθέσεις των εποπτικών οργάνων του Συμβουλίου της Ευρώπης, νομολογία του Ευρωπαϊκού Δικαστηρίου για τα Δικαιώματα και δευτερογενών πηγών ελληνικών ή ξενόγλωσσων. Επίσης, θα χρησιμοποιηθούν στοιχεία από τους ιστότοπους του Συμβουλίου της Ευρώπης καθώς και άλλων οργανισμών.

Η συνεισφορά της εργασίας συνίσταται στην ανάλυση του καθεστώτος των θρησκευτικών μειονοτήτων στο Συμβούλιο της Ευρώπης και του καθεστώτος της μουσουλμανικής μειονότητας της Θράκης καθώς και σε μια σειρά προτάσεων που αποσκοπούν στη βελτίωση του συστήματος προστασίας των θρησκευτικών μειονοτήτων στην Ευρώπη αλλά και στην Ελλάδα.

2. ΜΕΡΟΣ ΠΡΩΤΟ:

ΘΕΩΡΗΤΙΚΕΣ ΚΑΙ ΝΟΜΙΚΕΣ ΠΡΟΣΕΓΓΙΣΕΙΣ

2.1 ΚΕΦΑΛΑΙΟ Ι

ΘΡΗΣΚΕΥΤΙΚΕΣ ΜΕΙΟΝΟΤΗΤΕΣ ΚΑΙ ΕΛΕΥΘΕΡΙΑ ΣΤΗ ΘΡΗΣΚΕΙΑ

2.1.1 Εισαγωγή

Η διεθνής κοινότητα δεν έχει καταλήξει σε έναν επίσημο κοινά αποδεκτό ορισμό για τις μειονότητες. Η δυσκολία στη διατύπωση ενός ορισμού οφείλεται στην ποικιλομορφία των χαρακτηριστικών των ομάδων καθώς και στον τρόπο με τον οποίο συμπεριφέρονται ή ζουν μέσα σε ένα κράτος. Επιπρόσθετα, ο ορισμός προκειμένου να είναι ορθός θα πρέπει να περιλαμβάνει αντικειμενικά στοιχεία (ύπαρξη κοινής εθνικότητας, γλώσσας, θρησκείας) και υποκειμενικά στοιχεία (το δικαίωμα του αυτοπροσδιορισμού)¹.

Σύμφωνα με τον καθηγητή Γ. Μπαμπινιώτη, ως μειονότητα νοείται μια «ομάδα ανθρώπων που συνδέονται μεταξύ τους ως προς την καταγωγή, τα πιστεύω ή τη συμπεριφορά αλλά διαφοροποιούνται ως προς τα ίδια χαρακτηριστικά από το ευρύτερο σύνολο στο οποίο ανήκουν». Με βάση αυτό τον ορισμό γίνεται κατανοητό ότι η θρησκευτική μειονότητα διαφοροποιείται από το ευρύτερο σύνολο λόγω των διαφορετικών θρησκευτικών πεποιθήσεων. Ένας ακόμη πιο εύστοχος ορισμός αποδίδεται στον Francesco Corotorti, Ειδικό Εισηγητή της Υπο-Επιτροπής των Ηνωμένων Εθνών για την Πρόληψη των Διακρίσεων και την Προστασία των Μειονοτήτων. Σύμφωνα με αυτό τον ορισμό η μειονότητα είναι μια ομάδα αριθμητικά μικρότερη από τον υπόλοιπο πληθυσμό ενός κράτους, σε μια μη κυρίαρχη θέση, της οποίας τα μέλη, τα οποία είναι υπήκοοι του κράτους, διαθέτουν εθνοτικά, θρησκευτικά ή γλωσσικά χαρακτηριστικά διαφορετικά από εκείνα του υπόλοιπου πληθυσμού και δείχνουν, έστω και μόνο έμμεσα, μια αίσθηση αλληλεγγύης, η οποία κατευθύνεται προς τη διατήρηση του πολιτισμού, των παραδόσεων, της θρησκείας ή της γλώσσα τους»²

Η θρησκευτική μειονότητα, δεν απέχει από το γενικό κανόνα ότι τα μέλη των μειονοτικών ομάδων έχουν γίνει θύματα σοβαρών παραβιάσεων των

---

¹ OHCHR, *Minority Rights: International Standards and Guidance for Implementation*, New York and Geneva (2010), διαθέσιμο στο http://www.ohchr.org/Documents/Publications/MinorityRights_en.pdf

² OHCHR, *Minorities under international law*, <http://www.ohchr.org/EN/Issues/Minorities/Pages/internationalallaw.aspx>

δικαιωμάτων του ανθρώπου, κυρίως γιατί θεωρούνται απειλή για την εθνική ηρεμία και ασφάλεια³.

Στη συνέχεια θα γίνει εκτενής ανάλυση των διαφορετικών τύπων κακομεταχείρισης και των λόγων για τους οποίους συμβαίνει αυτό. Ωστόσο, είναι αναγκαίο να παρατεθούν αρχικά κάποιοι γενικοί ορισμοί καθώς και οι κατηγορίες των ομάδων που πρόκειται να αναλυθούν.

2.1.2 Ορολογία

2.1.2.1 Θρησκευτικές Μειονότητες

Οι θρησκευτικές μειονότητες διακρίνονται σε δύο βασικές κατηγορίες· τις «ομάδες πίστης» και τις εθνο –θρησκευτικές ομάδες⁴. Οι ομάδες πίστης, δίνουν έμφαση και ακολουθούν μια σειρά βασικών πεποιθήσεων σχετικά με τη φύση της πραγματικότητας και τον ανθρώπινο προορισμό. Έχουν, επίσης, κάποια συγκεκριμένα πρότυπα συμπεριφοράς και σύμφωνα με την κοινωνιολογική ορολογία, η συμμετοχή σε τέτοιου είδους συλλογικότητες «επιτυγχάνεται». Ένα ακόμη χαρακτηριστικό των εν λόγω ομάδων είναι η εθελοντική συμμετοχή των μελών τους.

Οι Μάρτυρες του Ιεχωβά, οι Σαϊεντολόγοι και οι Χριστιανοί της Πεντηκοστής είναι κάποιες από τις ομάδες πίστης που συναντώνται στον ευρωπαϊκό χώρο. Λόγω του ότι στην κατηγορία των ομάδων πίστης μπορεί να συμπεριλαμβάνονται και κοινότητες που στο δημόσιο διάλογο αποκαλούνται «σέκτες» και «αιρέσεις», αρκετά συχνά εμποδίζεται η αμερόληπτη εξέταση και οι θρησκευτικές μειονότητες γίνονται θύματα παρανόησης και κακομεταχείρισης.

Αντίθετα, τα μέλη των εθνο –θρησκευτικών ομάδων δεσμεύονται από την πίστη στην κοινή εθνοτική καταγωγή, συμπεριλαμβανομένης της θρησκευτικής ταυτότητας αλλά συνυφασμένης με τη γλώσσα, τα φυσικά ή φυλετικά χαρακτηριστικά και άλλα. Επίσης, η συμμετοχή στην ομάδα γίνεται συνήθως εν τη γενέσει του μέλους και δεν επιτυγχάνεται με τη συναίνεση.

Η εθνο –θρησκευτικές ομάδες μπορούν να διαχωριστούν περαιτέρω στους «εγκατεστημένους κατοίκους» και στους «εκτοπισμένους κατοίκους». Η πρώτη κατηγορία, περιλαμβάνει τις λεγόμενες ομάδες των ιθαγενών από τις ΗΠΑ , ή τον Καναδά και τις παραδοσιακές κοινότητες όπως η ελληνική καθολική μειονότητα στην

³Gurr Ted Robert and Associates, (1993), Minorities at Risk: A Global View of Ethnopolitical Conflicts 314 ,USIP Press, Washington DC

⁴ Little D., (2002) Religious minorities and religious freedom: an overview, στο Protecting the Human Rights of Religious Minorities in Eastern Europe, Peter G. Danchin and Elizabeth A. Cole (Eds), Columbia university press, New York, σελ. 34

Πολωνία και την Ουκρανία. Ενώ, οι Τούρκοι Μουσουλμάνοι στην Ευρώπη ή οι Έλληνες ορθόδοξοι στις ΗΠΑ ανήκουν στην κατηγορία των εκτοπισμένων κατοίκων.

2.1.2.2 Θρησκευτική Ελευθερία

Η θρησκευτική ελευθερία αποτελεί ένα θεμελιώδες δικαίωμα και έχει γίνει ένα από τα πιο σημαντικά μέσα για τη ρύθμιση των συγκρούσεων στις κοινωνίες που αποκτούν όλο και μεγαλύτερη πολιτιστική ποικιλομορφία⁵. Τα ευρωπαϊκά και τα διεθνή κείμενα για τα δικαιώματα του ανθρώπου, περιλαμβάνουν τέσσερις κατηγορίες εγγυήσεων για το εν λόγω δικαίωμα.

Η πρώτη κατηγορία, αφορά το δικαίωμα της θρησκευτικής ελευθερίας ή της συνειδητής πίστης και την εκδήλωση ή άσκησης της⁶. Στη συνέχεια, παρέχεται το δικαίωμα στην ισότητα, γνωστό ως ελευθερία από διακρίσεις που αφορούν τη θρησκεία ή την πεποίθηση⁷. Τρίτη και εξίσου σημαντική κατηγορία που απευθύνεται αποκλειστικά στις μειονότητες είναι εκείνη που παρέχει στα μέλη των εθνοτικών, των θρησκευτικών και των γλωσσικών μειονοτήτων το δικαίωμα να ομολογούν και να ασκούν τη θρησκεία ή την πεποίθησή τους, να απολαμβάνουν τον πολιτισμό τους και να χρησιμοποιούν τη γλώσσα τους⁸. Τέλος, η τέταρτη κατηγορία δικαιωμάτων, εγγυάται στους ανθρώπους, συμπεριλαμβανομένων των μελών των μειονοτήτων, ότι δεν θα γίνονται στόχοι θρησκευτικού μίσους το οποίο υποκινεί διακρίσεις, εχθρότητα και βία⁹.

2.1.3 Προβληματικά σημεία στην προστασία των θρησκευτικών μειονοτήτων

Υπάρχουν κάποια ευαίσθητα σημεία σχετικά με την προστασία των δικαιωμάτων των θρησκευτικών μειονοτήτων τα οποία πρέπει να αναφερθούν. Το πρώτο, αφορά τους περιορισμούς τους οποίους μπορεί να επιβάλει η κυβέρνηση ενός κράτους στην εκδήλωση των θρησκευτικών πεποιθήσεων προκειμένου να διασφαλίσει «τη δημόσια ασφάλεια, τάξη, υγεία και ηθική», καθώς επίσης και «τα θεμελιώδη δικαιώματα και

---

⁵ Walter C., Religion or Belief, Freedom of, International Protection, Max Planck Encyclopedia of Public International Law, Oxford Public International Law (2008), διαθέσιμο στο [EPIL_Religion_or_Belief_Freedom_of_International_Protection.pdf](#)

⁶ Universal Declaration of Human Rights (UDHR), Art. 2, 18, International Covenant on Civil and Political Rights (ICCPR), Art. 18, and the UN Declaration on the Elimination of All Forms of Intolerance or Discrimination Based on Religion or Belief (DEID), Art. 1.

⁷ UDHR, Art. 2, 7, ICCPR, Art. 2.1, 2, DEID, Art. 2.

⁸ ICCPR, Art. 27

⁹ ICCPR, Art. 20

τις ελευθερίες των άλλων»¹⁰. Το πρόβλημα που ανακύπτει, έγκειται στο γεγονός ότι σε κανένα κείμενο (Διεθνές Σύμφωνο για τα Ατομικά και Πολιτικά Δικαιώματα, Διακήρυξη των ΗΕ για την εξάλειψη κάθε μορφής μισαλλοδοξίας και διακρίσεων που βασίζεται στη θρησκεία ή την πίστη, Ευρωπαϊκή Σύμβαση για τα Δικαιώματα του Ανθρώπου) δεν υπάρχει περαιτέρω αποσαφήνιση και αυτό είναι πιθανό να οδηγήσει το κράτος στη λήψη αυθαίρετων μέτρων.

Η Επιτροπή για τα Δικαιώματα του Ανθρώπου, προσπάθησε να μειώσει τον κίνδυνο, σχολιάζοντας ότι οι κυβερνήσεις δεν μπορούν να περιορίσουν τις θρησκευτικές πρακτικές για λόγους όπως η εθνική ασφάλεια, οι οποίοι δεν απαριθμούνται στα κείμενα των εγγράφων. Τόνισε, επίσης, ότι δεν μπορούν να επιβληθούν περιορισμοί με βάση τις αρχές που απορρέουν μόνο από μία θρησκευτική παράδοση¹¹. Επιπλέον, εξήγησε ότι οι όροι πίστη και θρησκεία πρέπει να ερμηνεύονται ευρέως και πως οι κυβερνήσεις δεν πρέπει να παρερμηνεύουν τους περιορισμούς που αναφέρονται στα προαναφερθέντα διεθνή κείμενα¹². Ωστόσο, τα κράτη συνεχίζουν να χρησιμοποιούν αυτούς τους περιορισμούς ως πρόσχημα για την κατάχρηση των δικαιωμάτων των θρησκευτικών μειονοτήτων. Για το λόγο αυτό, η ανάγκη για μια περαιτέρω αποσαφήνιση των περιορισμών αυτών είναι άμεση.

Ένα δεύτερο προβληματικό σημείο που εντοπίζεται είναι ότι οι Διατάξεις για τα Ανθρώπινα Δικαιώματα φαίνεται να ρυθμίζουν τις ιδέες και όχι μόνο την απροκάλυπτη στάση. Συγκεκριμένα, ένα εδάφιο της Διεθνούς Σύμβασης για την Εξάλειψη όλων των Μορφών Φυλετικών Διακρίσεων, αναφέρει ότι «η διάδοση των ιδεών που βασίζεται στη φυλετική υπεροχή, τιμωρείται από το νόμο»¹³. Σύμφωνα με το παραπάνω, μπορεί να συνεπαχθεί ότι οι ιδέες που βασίζονται στη θρησκευτική υπεροχή είναι επίσης παράνομες¹⁴. Ως εκ τούτου, οι προβλέψεις αυτές πιθανόν να απειλούν το δικαίωμα της θρησκευτικής ελευθερίας, ειδικά σε χώρες όπου υπάρχουν

---

¹⁰ Declaration on the Elimination of All Forms of Intolerance and of Discrimination Based on Religion or Belief (DEID), Άρθρο 1 (3), International Covenant on Civil and Political Rights (ICCPR), Άρθρο 18(3), Ευρωπαϊκή Σύμβαση για τα Δικαιώματα του Ανθρώπου, Άρθρο 9(2)

¹¹ General Comment No. 22 [ICCPR Art. 18] Human Rights Committee, FortyeighthSession(July20,1993), παρ. 8

¹² General Comment No. 22 [ICCPR Art. 18] Human Rights Committee, Forty eighth Session(July20,1993)

¹³ Elimination of All Forms of Intolerance and Discrimination Based on Religion or Belief, (1989) United Nations, Geneva

¹⁴ Little D., (2002) Religious minorities and religious freedom: an overview, στο Protecting the Human Rights of Religious Minorities in Eastern Europe, Peter G. Danchin and Elizabeth A. Cole (Eds), Columbia university press, New York, σελ 36

διαφορετικές θρησκευτικές ή μη θρησκευτικές ιδεολογίες οι οποίες θεωρούν τις αντίθετες πεποιθήσεις κατώτερες, εσφαλμένες ή αιρετικές.

Ένα ακόμη ζήτημα που αφορά την προστασία των μειονοτήτων και ιδιαίτερα τις θρησκευτικές μειονότητες είναι η σύγκρουση μεταξύ ατομικών και συλλογικών δικαιωμάτων, δηλαδή εκείνων που αναγνωρίζονται υπέρ του ατόμου, σε ατομικό επίπεδο και εκείνων που είναι συλλογικά. Σχετικά με την έννοια των συλλογικών δικαιωμάτων, αυτά μπορεί να αναφέρονται είτε στο δικαίωμα της ομάδας να περιορίσει τις ελευθερίες των μελών για το συμφέρον της αλληλεγγύης ή της αγνότητας της ομάδας (εσωτερικοί περιορισμοί), είτε στο δικαίωμα της ομάδας να περιορίσει τις εξουσίες της πλειοψηφίας που θέλει να περιορίσει τα συμφέροντα των μειονοτήτων (εξωτερικοί περιορισμοί)¹⁵.

Οι προβλέψεις για την προστασία των ανθρωπίνων δικαιωμάτων παρέχουν στις μειονότητες το δικαίωμα εξωτερικών περιορισμών αλλά υπάρχει σκεπτικισμός όσο αφορά το δικαίωμα των εσωτερικών περιορισμών. Ειδικότερα, επιτρέπουν στις θρησκευτικές ή άλλες ομάδες να επιλέγουν τα μέλη τους και τους εκπροσώπους τους για λόγους πεποιθήσεων, φύλου, εθνοτικής καταγωγής κ.α. μόνο στο βαθμό που είναι εθελοντικές ομάδες. Αυτό σημαίνει, πως τα άτομα είναι ελεύθερα να αποχωρήσουν. Οι εθνοτικές, γλωσσικές και θρησκευτικές μειονότητες, όμως δεν μπορούν να θεωρηθούν εθελοντικές ομάδες καθώς τα μέλη τους δεν είναι πάντα ελεύθερα να εντάσσονται ή να αποχωρούν από την ομάδα όποτε θελήσουν. Συνεπώς, σε μία τέτοια περίπτωση, πώς προστατεύονται τα ατομικά δικαιώματα των μελών της μειονότητας;

Τέλος, ανησυχία προκαλεί και το θέμα του προσηλυτισμού. Υπάρχει μια σειρά νόμων σε χώρες όπως η Ελλάδα και η Ρωσία που προστατεύουν τα άτομα από τον καταναγκασμό και την ανάρμοστη πίεση σε θέματα θρησκείας. Το πρόβλημα που ανακύπτει είναι ότι οι εν λόγω νόμοι επιβεβαιώνουν το δικαίωμα των παραδοσιακών θρησκειών να περιορίσουν τις προσπάθειες, συνήθως, των θρησκευτικών μειονοτήτων να διαδώσουν την πίστη τους. Μολονότι, το Ευρωπαϊκό Δικαστήριο για τα Δικαιώματα του Ανθρώπου, στην περίπτωση της Ελλάδας, παραδείγματος χάριν, έχει αποφανθεί υπέρ των δικαιωμάτων των μειονοτήτων, οι εντάσεις μεταξύ αυτών και των επίσημων θρησκειών δεν έχουν επιλυθεί.

---

¹⁵ Kymlicka Will, (1996) Individual Rights and Collective Rights, στο Multicultural Citizenship: A Liberal Theory of Minority Rights, Oxford University Press

2. 1.4 Διακρίσεις κατά των θρησκευτικών μειονοτήτων: αιτίες, αφορμές, εμπόδια

Όπως έχει ήδη αναλυθεί, υπάρχουν δύο τύποι θρησκευτικών μειονοτήτων. Ο διαχωρισμός τους, δεν αφορά μόνο τα χαρακτηριστικά τους, αλλά και τον τρόπο με τον οποίο εφαρμόζονται ή όχι στον κάθε τύπο τα ανθρώπινα δικαιώματα που σχετίζονται με τη θρησκευτική πίστη.

Οι ομάδες πίστης, υφίστανται διακρίσεις κυρίως λόγω των πεποιθήσεων και των πρακτικών τους. Οι ιδέες τους, συχνά εκλαμβάνονται ως σοβαρή απειλή για τη δημόσια τάξη και επικίνδυνα αιρετικές. Παραδείγματος χάριν, οι Μάρτυρες του Ιεχωβά και οι Σαϊντολόγοι σε πολλά μέρη της Ευρώπης πιστεύεται ότι θέτουν σε κίνδυνο τη δημοκρατία και τη δημόσια υγεία¹⁶.

Αντίθετα, η αφετηρία των διακρίσεων κατά των εθνο- θρησκευτικών μειονοτήτων δεν είναι τόσο οι πεποιθήσεις τους όσο κάποια γενετικά ή κληρονομικά χαρακτηριστικά, όπως η φυλή, η γλώσσα, ή ο τόπος καταγωγής τους. Βέβαια, η θρησκευτική τους πίστη είναι αναπόσπαστο κομμάτι της εθνικής τους ταυτότητας, με αποτέλεσμα ο κυρίαρχος πληθυσμός να επικαλείται τη θρησκεία τους για να δικαιολογήσει την άνιση ή άσχημη μεταχείριση αυτών των μειονοτήτων¹⁷.

Στα κράτη της Ανατολικής Ευρώπης, η κυρίαρχη αιτία της κακομεταχείρισης των θρησκευτικών μειονοτήτων, είτε πρόκειται για ομάδες πίστης, είτε για εθνο-θρησκευτικές ομάδες, είναι η απειλή που αισθάνονται από το ενδεχόμενο να θεωρηθεί ότι αυτές αντιπροσωπεύουν την κυρίαρχη ή επίσημη θρησκεία. Η κυρίαρχη πίστη, είναι συνήθως και η επίσημη και συνεπώς, συνδέεται με τον εθνικισμό, σύμφωνα με τον οποίο, οι θρησκευτικές μειονότητες διαφθείρουν και επηρεάζουν αρνητικά τον εθνικό πολιτισμό και μπορεί να αποτελέσουν πηγή βίαιης ανατροπής¹⁸.

Τα εμπόδια που αντιμετωπίζουν οι θρησκευτικές μειονότητες στην άσκηση της θρησκευτικής τους ελευθερίας διακρίνονται σε δύο τύπους. Η προσπάθεια των κυβερνήσεων να περιορίσουν ή να τιμωρήσουν τις θρησκευτικές μειονότητες, αντανakλάται α) στην προκατειλημμένη μεταχείριση και β) στις διοικητικές διακρίσεις. Μολονότι έχει παρατηρηθεί και το φαινόμενο των συνολικών διακρίσεων, όπου το κράτος προσπαθεί με όλα τα απαραίτητα μέτρα να κυριαρχήσει σε μια

---

¹⁶ Little D., (2002) Religious minorities and religious freedom: an overview, στο Protecting the Human Rights of Religious Minorities in Eastern Europe, Peter G. Danchin and Elizabeth A. Cole (Eds), Columbia university press, New York, σελ 40

¹⁷ ibidem

¹⁸ Idem, σελ. 39

μειονότητα¹⁹, δεν είναι κάτι που συναντάται στα ευρωπαϊκά κράτη και συνεπώς δεν θα σχολιαστεί περαιτέρω.

α) Προκατειλημμένη μεταχείριση²⁰

Πολλά ευρωπαϊκά κράτη, όταν αναφέρονται στις θρησκευτικές μειονότητες, είτε επίσημα, είτε ανεπίσημα, συχνά τις αποκαλούν ως «Αιρέσεις». Ο όρος αίρεση, έχει υποτιμητική χροιά και διαφοροποιείται από τη θρησκεία. Ως εκ τούτου, οι ομάδες που χαρακτηρίζονται ως τέτοιες, δεν απολαμβάνουν την ίδια προστασία.

Χώρες όπως η Γαλλία, το Βέλγιο και η Γερμανία έχουν προσπαθήσει, χρησιμοποιώντας τις κοινοβουλευτικές εξεταστικές επιτροπές, να συκοφαντήσουν τις πεποιθήσεις, τα κίνητρα και τις προθέσεις ορισμένων θρησκευτικών μειονοτήτων²¹. Στη Γαλλία, παραδείγματος χάριν, μια τέτοια Επιτροπή, εξέδωσε μια αρχική Έκθεση τον Ιανουάριο του 1996, με τίτλο «Σχετικά με τις Αιρέσεις», η οποία περιλάμβανε μία λίστα με 172 «επικίνδυνες Αιρέσεις». Μολονότι η εν λόγω έκθεση δεν αποτελεί πηγή δικαίου, οδήγησε σε διακρίσεις εις βάρος πολλών θρησκευτικών ομάδων²².

Το 2002, σε έκθεση που δημοσιεύτηκε από τη γαλλική κοινοβουλευτική Επιτροπή για την καταπολέμηση των αιρέσεων, προτάθηκε ένας ορισμός για τις αιρέσεις, σύμφωνα με τον οποίο πρόκειται για «μία ένωση με μια ολοκληρωτική δομή, η οποία μπορεί ή δεν μπορεί να αξιώσει να αναζητά τους θρησκευτικούς της στόχους και της οποίας οι πράξεις απειλούν τα ανθρώπινα δικαιώματα και την κοινωνική ισορροπία»²³. Το παράδοξο με το συγκεκριμένο ορισμό, είναι ότι αν και δεν ανταποκρίνεται στον ορισμό της Αίρεσης, περιλαμβάνει στοιχεία επίσημων θρησκειών. Παραδείγματος χάριν, σε μία «ολοκληρωτική δομή», ο αρχηγός δεν μπορεί να απομακρυνθεί μέσω μιας δημοκρατικής διαδικασίας, όμως κάτι τέτοιο συναντάται και στη Ρωμαιοκαθολική Εκκλησία όπου ο Πάπας επίσης δεν μπορεί να απομακρυνθεί μέσω μιας δημοκρατικής διαδικασίας.

---

¹⁹ Idem, σελ. 49

²⁰ Wah C., (2002), European Parliamentary Enquete Commissions: Justification of a Two-Tiered System of Religious Freedoms στο Protecting the Human Rights of Religious Minorities in Eastern Europe, Peter G. Danchin and Elizabeth A. Cole (Eds), Columbia university press, New York

²¹ Report of the Committee on Legal Affairs and Human Rights of the Council of Europe, (1997), "Sects in Europe", Council of Europe

²² Little D., Religious minorities and religious freedom: an overview, στο Protecting the Human Rights of Religious Minorities in Eastern Europe, Peter G. Danchin and Elizabeth A. Cole (Eds), Columbia university press, New York (2002), σελ. 42

²³ La commission d'enquête sur les sects, Paris (2000) <http://www.assemblee-nationale.fr/rap-enq/r2468.asp>

Ωστόσο, πρέπει να σημειωθεί ότι οι αιρέσεις δεν είναι υπεράνω του νόμου. Το κράτος πρέπει να διασφαλίσει ότι σέβονται το νόμο, αλλά παράλληλα να εγγυάται την ελευθερία και την ισότητα των θρησκευτικών μειονοτήτων.

β) Διοικητικές Διακρίσεις

Οι διοικητικές διακρίσεις σχετίζονται με την υιοθέτηση, την εφαρμογή ή την επιβολή άδικων νόμων και πολιτικών από τους κυβερνητικούς διοικητικούς μηχανισμούς. Παραδείγματος χάριν η θρησκευτική εγγραφή, συνιστά αυθαίρετη περικοπή της θρησκευτικής ελευθερίας σε εθνικό και τοπικό επίπεδο²⁴. Συνεπώς, η θρησκευτική ελευθερία γίνεται ένα προνόμιο το οποίο χορηγείται από το κράτος, όταν αυτό το κρίνει σκόπιμο. Η θρησκευτική εγγραφή συνήθως ευνοεί εκείνους που ταυτίζονται με την εθνική πίστη ενώ οι συνέπειες για τις μειονότητες μπορεί να είναι άσχημες.

Στις διοικητικές διακρίσεις εμπεριέχεται και το θέμα με τους αντιρρησίες συνείδησης. Σύμφωνα με την Επιτροπή για τα Ανθρώπινα Δικαιώματα, το δικαίωμα στην αντίρρηση συνείδησης μπορεί να συναχθεί από το άρθρο 18 του Διεθνούς Συμφώνου για τα Ατομικά και Πολιτικά Δικαιώματα, «στο μέτρο που η υποχρέωση της χρήσης θανατηφόρας βία μπορεί να συγκρούεται σοβαρά με την ελευθερία της συνείδησης και την ελευθερία εκδήλωσης του θρησκευμένου ή των πεποιθήσεων του ατόμου»²⁵. Αν και επικρατεί μια γενική τάση αναγνώρισης αυτού του δικαιώματος, υπάρχουν ακόμη χώρες, όπως η Βουλγαρία, και η Τουρκία που δεν το αποδέχονται.

2.1.5 Συμπεράσματα

Οι θρησκευτικές μειονότητες, όπως άλλωστε όλες οι μειονότητες, είναι θύματα σοβαρών παραβιάσεων των ανθρωπίνων δικαιωμάτων. Παρά τις προσπάθειες που έχουν γίνει σε διεθνές και περιφερειακό επίπεδο για την προστασία αυτών των ομάδων, τα μέλη τους συνεχίζουν να γίνονται αποδέκτες πολλών διακρίσεων.

Έχει, ωστόσο, παρατηρηθεί ότι οι παραβιάσεις διαφέρουν σε ένταση και σοβαρότητα. Βασικότερη αιτία, φαίνεται να είναι, η ανάγκη των κυβερνήσεων να προστατέψουν την επικρατούσα θρησκεία προκειμένου να διατηρηθεί η πολιτική σταθερότητα και συνοχή στο εσωτερικό των κρατών. Ασφαλώς, δεν μπορεί κανείς να

---

²⁴ Karen S. Lord, (1997), What Does Religious Liberty in the OSCE Mean in Practice?, OSCE Bulletin 7

²⁵ Tahzib Bahiyyah G., (1996), Freedom of Religion or Belief: Ensuring Effective International Legal Protection, The Hague:MartinusNijhoff Publishers, σελ. 348-363

υποστηρίζει με βεβαιότητα ότι όλες οι θρησκευτικές ομάδες είναι ακίνδυνες. Ωστόσο, η προκατειλημμένη μεταχείριση δεν πρόκειται να οδηγήσει σε θετικά αποτελέσματα.

Οι πολιτικές που ακολουθούνται, καθώς και οι νόμοι που ψηφίζονται πρέπει να επεξεργάζονται με προσοχή και να απευθύνονται το ίδιο σε όλους τους πολίτες. Η προστασία της θρησκευτικής ελευθερίας είναι ένα θεμελιώδες δικαίωμα και δεν πρέπει να παρέχεται μόνο στα μέλη της πλειοψηφούσας θρησκείας ενός κράτους.

2.2 ΚΕΦΑΛΑΙΟ II

Η ΠΡΟΣΤΑΣΙΑ ΤΩΝ ΘΡΗΣΚΕΥΤΙΚΩΝ ΜΕΙΟΝΟΤΗΤΩΝ ΣΤΗΝ ΕΥΡΩΠΗ

2.2.1 Εισαγωγή

Το Συμβούλιο της Ευρώπης με μια σειρά συμβάσεων, οργάνων παρακολούθησης και ένα ισχυρό και καλά-σεβαστό δικαστήριο, έχει αναπτύξει τον ισχυρότερο μηχανισμό επιβολής των ανθρωπίνων δικαιωμάτων στον κόσμο σήμερα. Η ΕΣΔΑ προστατεύει τα θεμελιώδη δικαιώματα των ατόμων, συμπεριλαμβανομένου του δικαιώματος της θρησκείας.

Ωστόσο, παρά τη μεγάλη πρόοδο της ΕΣΔΑ στην προστασία των ανθρωπίνων δικαιωμάτων, παρουσιάζει κάποια κενά σχετικά με την προστασία των δικαιωμάτων των θρησκευτικών μειονοτήτων. Προκειμένου να αντισταθμιστεί αυτή η αδυναμία, το Συμβούλιο της Ευρώπης συνέταξε τη Σύμβαση Πλαίσιο για την Προστασία των Εθνικών Μειονοτήτων, η οποία περιγράφει λεπτομερώς τα δικαιώματα των εθνικών μειονοτήτων συμπεριλαμβανομένων και των θρησκευτικών.

Στον παρόν κεφάλαιο εξετάζονται οι προστασίες που παρέχουν οι δύο Συμβάσεις στις θρησκευτικές μειονότητες καθώς και η αποτελεσματικότητα των μηχανισμών επιβολής τους. Στη συνέχεια σχολιάζεται η εξέλιξη της νομολογίας του ΕΔΔΑ αναφορικά με την προστασία των δικαιωμάτων των θρησκευτικών μειονοτήτων και τέλος προτείνονται κάποιοι τρόποι για τη βελτίωση του ισχύοντος συστήματος προστασίας των μειονοτήτων

2.2.2 Ζητήματα Θρησκευτικών Μειονοτήτων στην Ευρώπη

Η ραγδαία αύξηση της μετανάστευσης στην Ευρώπη, 30% αύξηση του πληθυσμού των μεταναστών από το 2000 έως το 2012, η οποία πολλαπλασιάστηκε τα τελευταία χρόνια, έχει επιφέρει μια σειρά διακρίσεων εις βάρος ατόμων με διαφορετικά κοινωνικο- δημογραφικά χαρακτηριστικά²⁶ (γλωσσικά, θρησκευτικά ή εθνοτικά). Οι μεγαλύτεροι αποδέκτες των διακρίσεων είναι οι Μουσουλμάνοι που έχουν μεταναστεύσει σε χώρες οι οποίες τείνουν προς την κοσμικότητα²⁷. Ωστόσο, έχουν σημειωθεί διακρίσεις και σε άλλες θρησκευτικές μειονότητες,

---

²⁶OECD, Indicators of immigrant Integration 2015, http://www.keepeek.com/Digital-Asset-Management/oecd/social-issues-migration-health/indicators-of-immigrant-integration-2015-settling-in_9789264234024-en#page13

²⁷ Ο όρος κοσμικότητα συνίσταται στην τήρηση από το κράτος, ουδέτερης στάσης απέναντι σε όλες τις θρησκείες με σκοπό τη θρησκευτική ισότητα και τη θρησκευτική ελευθερία των ατόμων.

συμπεριλαμβανομένων των Μαρτύρων του Ιεχωβά, των Σαϊεντολόγων, των Ινδουιστών και των Βουδιστών και των Εβραίων²⁸. Επίσης, θεωρείται αρκετά ανησυχητικό το γεγονός, ότι πολλά ευρωπαϊκά κράτη έχουν κατατάξει μικρότερες θρησκευτικές ομάδες ως σέκτες ή αιρέσεις, τις οποίες θεωρούν επικίνδυνες για την κοινωνία, χωρίς ωστόσο να έχει διαπιστωθεί η ύπαρξη μιας τέτοιας απειλής²⁹.

Μολονότι η πλειοψηφία των ευρωπαϊκών κρατών χαρακτηρίζεται από τον κοσμικό της χαρακτήρα, το δικαίωμα της θρησκευτικής ελευθερίας και της έκφρασης των θρησκευτικών πεποιθήσεων, αποτελεί βασικό θέμα συζητήσεων μέσα στον ευρωπαϊκό χώρο. Σε αρκετές περιπτώσεις, η λήψη αποφάσεων και η υιοθέτηση κάποιων νόμων, έρχεται σε αντίθεση με την ίδια την αρχή του κοσμικού χαρακτήρα του κράτους, όπως η απαγόρευση της μπούρκας κι άλλων ενδυμάτων που καλύπτουν το πρόσωπο, στη Γαλλία και το δημοψήφισμα της Ελβετίας για την απαγόρευση της κατασκευής νέων μιναρέδων στα τζαμιά³⁰.

Οι ποικίλες μορφές μετανάστευσης, ο ταχύς ρυθμός της δημογραφικής αύξησης των Μουσουλμάνων στην Ευρώπη καθώς και η αύξηση των τρομοκρατικών επιθέσεων που διαπράχθηκαν από «ντόπιους» φονταμενταλιστές ώθησαν τις κυβερνήσεις να αναπτύξουν μια σειρά διαφορετικών και ίσως αμφιλεγόμενων πολιτικών για τους μουσουλμάνους ως θρησκευτική μειονότητα³¹.

Οι κυβερνήσεις έχουν προσπαθήσει να περιορίσουν ή να απαγορεύσουν πρακτικές που θεωρούνται αντίθετες προς τις εθνικές ή φιλελεύθερες δημοκρατικές νόρμες και αξίες, ειδικά εκείνες που ανέχονται τη βία ή θεωρούνται ότι υπονομεύουν την ισότητα των φύλων. Για παράδειγμα, η Δανία απαιτεί οι μετανάστες να υπογράψουν μια δήλωση κατά την άφιξή τους σχετικά με τη δέσμευση τους να σέβονται τις ατομικές ελευθερίες και την ισότητα των φύλων³².

Όσο αφορά τη θρησκευτική ενδυμασία, οι πιο εκτεταμένες πρακτικές έχουν εισαχθεί στη Γαλλία και το Βέλγιο όπου έχουν απαγορευτεί όλες οι μορφές

---

²⁸ Pew Research Center' EUROPE: Discrimination against Religious Minorities in Numbers, Forum for Religious Freedom Europe, 2015, διαθέσιμο στο <https://foref-europe.org/2015/03/03/europe-religious-discrimination-in-numbers/>

²⁹ Baillie Lauren C., Protection of Religious Minorities in Europe: The Council of Europe's Successes and Failures, American University International Law Review, Vol. 23, Issues 3 Conference: The Ninth Annual Grotius Lecture, Article 4, 2007

³⁰ ECRI, (2014), Fifth report on Switzerland, para. 20

³¹ Benton Meghan, Nielsen Anne, (2013), Integrating Europe's Muslim Minorities: Public Anxieties, Policy Responses, Migration Policy Institute, διαθέσιμο στη δ/ση <http://www.migrationpolicy.org/article/integrating-europes-muslim-minorities-public-anxieties-policy-responses>

³² Ibid

μαντηλιών που καλύπτουν το πρόσωπο σε δημόσιο χώρο, για λόγους ασφάλειας. Ενώ άλλες χώρες περιορίζουν τη θρησκευτική ενδυμασία σε ορισμένα δημόσια επαγγέλματα για τη διασφάλιση της ουδετερότητας και τη διευκόλυνση της ανθρώπινης αλληλεπίδρασης³³. Πάντως, πρακτικές όπως οι σχετικά πρόσφατες αποφάσεις κάποιων δήμων της Γαλλίας να απαγορεύσουν, έστω και προσωρινά, τα γυναικεία μαγιά που αφήνουν ακάλυπτο μόνο το πρόσωπο (και παρόλο που κρίθηκαν αντισυνταγματικές και ο νόμος ανεστάλη³⁴), αποτελούν μία ακόμη απόδειξη ότι το γαλλικό κράτος απέχει πολύ από το ιδεώδες της θρησκευτικής ισότητας.

2.2.3 Η ΕΣΔΑ και η προστασία των θρησκευτικών μειονοτήτων

Το δικαίωμα της θρησκευτικής ελευθερίας, το οποίο κατοχυρώνεται στο Άρθρο 9³⁵ της Ευρωπαϊκής Σύμβασης για τα Δικαιώματα του Ανθρώπου (ΕΣΔΑ)³⁶, περιλαμβάνει την ελευθερία αλλαγής της θρησκείας ή των πεποιθήσεων και προστατεύεται από κάθε μορφής διάκριση. Ωστόσο, στο ίδιο Άρθρο, κατά το οποίο κάθε πρόσωπο δικαιούται, επίσης, να εκδηλώνει τις θρησκευτικές του πεποιθήσεις, παρατηρούνται κάποιοι περιορισμοί. Συγκεκριμένα, οι κυβερνήσεις, έχουν τη δυνατότητα επιβολής ορισμένων περιορισμών στην εκδήλωση των θρησκευτικών πεποιθήσεων κάποιων προσώπων ή ομάδων, προκειμένου να διαφυλάξουν τη δημόσια ασφάλεια, τάξη και υγεία καθώς και τα δικαιώματα και τις ελευθερίες των άλλων³⁷.

Μολονότι το Άρθρο 9 μπορεί να περιορίζεται, η προστασία του ίδιου του δικαιώματος πρέπει να έχει προτεραιότητα. Τα θεσμικά όργανα του Στρασβούργου έχουν αναπτύξει ένα σύνολο αρχών προκειμένου να βοηθήσουν στην αξιολόγηση της αναλογικότητας του περιορισμού ενός δικαιώματος, συμπεριλαμβανομένης της λιγότερο περιοριστικής εναλλακτικής θεωρίας, σύμφωνα με την οποία ένα κράτος

---

³³ EUMC, (2006), Muslims in the European Union, Discrimination and Islamophobia, διαθέσιμο στο http://fra.europa.eu/sites/default/files/fra_uploads/156-Manifestations_EN.pdf

³⁴ Burkini : les réactions à la décision du Conseil d'État, La CROIX, 2016, <http://www.la-croix.com/France/Politique/Burkini-reactions-decision-Conseil-dEtat-2016-08-27-1200784886>

³⁵ ΕΣΔΑ, Άρθρο 9 «Ελευθερία σκέψης, συνείδησης και θρησκείας»

³⁶ Η Ευρωπαϊκή Σύμβαση για τα δικαιώματα του ανθρώπου (ΕΣΔΑ), η οποία, τέθηκε σε ισχύ το 1953, υιοθετήθηκε με σκοπό την προστασία των δικαιωμάτων του ανθρώπου μέσα από ένα νομικά δεσμευτικό κείμενο. Η εν λόγω Σύμβαση αναδεικνύει τη δέσμευση της Ευρώπης στην Οικουμενική Διακήρυξη των Δικαιωμάτων του Ανθρώπου και την πρόθεσή της να παρέχει την κατάλληλη υποδομή για την προστασία αυτών των δικαιωμάτων.

³⁷ ΕΣΔΑ, Άρθρο 9 (2)

μπορεί να λάβει μια εναλλακτική πορεία δράσης εάν επιτύχει τον ίδιο θεμιτό σκοπό χωρίς όμως να παρεμβαίνει στον ίδιο βαθμό με τα δικαιώματα του ανθρώπου³⁸.

Επιπλέον, στο Άρθρο 10³⁹ της ΕΣΔΑ, κατοχυρώνεται το δικαίωμα της ελευθερίας της έκφρασης. Χαρακτηριστικό παράδειγμα μέλους μειονότητας που ισχυρίστηκε ότι το κράτος παραβίασε το εν λόγω Άρθρο, είναι η Υπόθεση Σαδίκ κατά Ελλάδα (θα αναλυθεί σε επόμενο κεφάλαιο), χωρίς όμως να υπάρχει σχετική νομολογία διότι ο προσφεύγωντας δεν είχε εξαντλήσει τα εσωτερικά ένδικα μέσα. Ενδιαφέρον, ωστόσο, παρουσιάζει το γεγονός ότι από τότε που ο Σαδίκ έθεσε το θέμα της ελευθερίας της έκφρασης, το Δικαστήριο, σε ανάλογες υποθέσεις, απορροφά τη βασική παραβίαση από ένα δικαίωμα που έχει λιγότερα χαρακτηριστικά από αυτό του Άρθρου 10, όπως παραδείγματος χάριν το δικαίωμα του συνεταιρίζεσθαι (Άρθρο 11 ΕΣΔΑ).

Το Άρθρο 11, όσο αφορά τις θρησκευτικές μειονότητες, κατοχυρώνει το δικαίωμά τους στη σύσταση σωματείων και ενώσεων. Η Ελλάδα, έχει τρεις καταδικαστικές αποφάσεις από το ΕΔΔΑ επειδή δεν επέτρεψε την ίδρυση ή με δικαστική απόφαση διέλυσε Ενώσεις της μουσουλμανικής μειονότητας στη Θράκη.

Όπως στο Άρθρο 9 και στα Άρθρα 10 και 11 προβλέπονται κάποιοι περιορισμοί κατά την άσκηση των δικαιωμάτων, προκειμένου να διαφυλαχτεί η ασφάλεια, η τάξη, η υγεία και τα δικαιώματα των άλλων. Εντούτοις, τα κράτη δεν μπορούν να ενεργούν αυθαίρετα και να υποβάλλουν περιορισμούς των εν λόγω δικαιωμάτων απλά και μόνο επειδή τους παρέχεται αυτή η δυνατότητα. Κάθε μέτρο πρέπει να λαμβάνεται με βάση την αρχή της αναλογικότητας. Εξάλλου, όπως αναδεικνύεται και από τη νομολογία του ΕΔΔΑ, η επιβολή περιορισμών συνεπάγεται παραβίαση εάν δεν πρόκειται για «επιτακτική κοινωνική ανάγκη».

Τέλος, οι θρησκευτικές μειονότητες προστατεύονται και από το Άρθρο 14 της ΕΣΔΑ, στο οποίο θεμελιώνεται η απαγόρευση των διακρίσεων λόγω «φύλου, φυλής, χρώματος, γλώσσας, θρησκείας, πολιτικών και άλλων πεποιθήσεων, εθνικής ή κοινωνικής προελεύσεως, συμμετοχής σε εθνική μειονότητα, περιουσίας, γεννήσεως ή άλλης καταστάσεως». Ωστόσο, το εν λόγω άρθρο δεν έχει αυτοτελή χαρακτήρα και συνήθως εξετάζεται με άλλες διατάξεις της ΕΣΔΑ (όπως τα προαναφερθέντα άρθρα (9, 10, 11 ΕΣΔΑ).

³⁸ Berry Stephanie E., A Tale Of Two Instruments: Religious Minorities And The Council Of Europe's Rights Regime, διαθέσιμο στη δ/ση <http://www.corteidh.or.cr/tablas/r28186.pdf>

³⁹ ΕΣΔΑ, Άρθρο 10 «Ελευθερία του συνέρχεσθαι και συνεταιρίζεσθαι»

2.2.4 Η Σύμβαση Πλαίσιο για την Προστασία των Εθνικών Μειονοτήτων και το δικαίωμα στη θρησκεία

Τα κράτη μέλη του Συμβουλίου της Ευρώπης, λαμβάνοντας υπόψη τις δεσμεύσεις σχετικά με την προστασία των εθνικών μειονοτήτων που περιλαμβάνονται στις Συνθήκες και τις Διακηρύξεις των ΗΕ, όπως επίσης και στα κείμενα του ΟΑΣΕ (τότε ΔΑΣΕ-Διάσκεψη για την Ασφάλεια και τη Συνεργασία στην Ευρώπη), κυρίως της Κοπεγχάγης της 29^{ης} Ιουνίου 1990⁴⁰, προχώρησαν στην υιοθέτηση της Σύμβασης Πλαίσιο για την Προστασία των Εθνικών Μειονοτήτων (FCPNM)⁴¹. Η εν λόγω Σύμβαση Πλαίσιο, υιοθετήθηκε από την Επιτροπή Υπουργών του Συμβουλίου της Ευρώπης το 1994 και τέθηκε σε ισχύ το 1998. Πρόκειται για την πρώτη διεθνή συμφωνία για τις μειονότητες, που είναι νομικώς δεσμευτική και προσφέρει μια ολοκληρωμένη προσέγγιση του ζητήματος των εθνικών μειονοτήτων.

Τα κράτη που επιθυμούν να προσχωρήσουν στο Συμβούλιο της Ευρώπης πρέπει να συμμετέχουν στον μηχανισμό εφαρμογής, ενώ τα υποψήφια κράτη μέλη πρέπει να επικυρώσουν την FCPNM και να λάβουν τα απαραίτητα μέτρα για την εφαρμογή της. Ωστόσο, οκτώ κράτη μέλη του Συμβουλίου της Ευρώπης δεν είναι ακόμη συμβαλλόμενα στην εν λόγω Σύμβαση Πλαίσιο⁴². Το Βέλγιο, η Ελλάδα, η Ισλανδία και το Λουξεμβούργο, παρά το γεγονός ότι έχουν υπογράψει και έχουν δεσμευτεί να ενεργούν σύμφωνα με τους σκοπούς της FCPNM, δεν την έχουν ακόμη επικυρώσει. Ενώ, η Ανδόρα, η Γαλλία, το Μονακό και η Τουρκία ούτε έχουν υπογράψει, ούτε επικυρώσει τη Συνθήκη, με επικρατέστερο επιχείρημα την μη ύπαρξη εθνικών μειονοτήτων στο εσωτερικό τους⁴³.

Η FCPNM προστατεύει τα δικαιώματα των εθνικών μειονοτήτων και επεκτείνει τα καθήκοντα των κρατών μελών για την υπεράσπισή τους. Συγκεκριμένα,

---

⁴⁰ Στη Συνάντηση της Κοπεγχάγης της Συνδιάσκεψης της Ανθρώπινης Διάστασης του ΟΑΣΕ(τότε ΔΑΣΕ), στις 5 Ιουνίου έως 29 Ιουλίου 1990, τα κράτη που συμμετείχαν, συμφώνησαν στο κείμενο, που δεσμεύει τις κυβερνήσεις, μεταξύ άλλων, να παρέχουν «στα άτομα που ανήκουν σε εθνικές μειονότητες, το δικαίωμα να εκφράσουν, να διατηρούν και να αναπτύξουν ελεύθερα την εθνοτική, πολιτιστική, γλωσσική και θρησκευτική τους ταυτότητα τόσο ατομικά όσο και μαζί με άλλα μέλη της ομάδας τους». Επιπλέον, στα άτομα αυτά παρέχεται το δικαίωμα «να διατηρούν και να αναπτύσσουν τον πολιτισμό τους σε όλες τις πτυχές του, να διακηρύσσουν και να ασκήσουν την θρησκεία τους και να ιδρύσουν και να διατηρούν οργανώσεις ή ενώσεις», για περισσότερα βλέπε: Document of the Copenhagen Meeting of the Conference on the Human Dimension of the CSCE, 1990, <http://www.osce.org/odihr/elections/14304?download=true>

⁴¹ Συμβούλιο της Ευρώπης, Σύμβαση Πλαίσιο για την Προστασία των Εθνικών Μειονοτήτων, <https://rm.coe.int/CoERMPublicCommonSearchServices/DisplayDCTMContent?documentId=09000016800c1303>

⁴² Council of Europe, State Parties to the Convention, <http://www.coe.int/en/web/minorities/etats-partie>

⁴³ Council of Europe, The Framework Convention: a key tool to managing diversity through minority rights, Thematic commentary No. 4, The scope of application of the Framework Convention for the Protection of National Minorities, 27 May 2016

ζητά από τα κράτη να απέχουν από τη θέσπιση πολιτικών αφομοίωσης και να δημιουργήσουν ένα περιβάλλον όπου οι θρησκευτικές μειονότητες θα μπορούν να ακμάσουν⁴⁴. Επίσης, προτρέπει την ενθάρρυνση του διαπολιτισμικού διαλόγου και προϋποθέτει την προστασία των μειονοτήτων από τη βία, την απειλή βίας και τις πράξεις διακρίσεων. Τέλος, αποτρέπει τη λήψη πολιτικών που εμποδίζουν την επικοινωνία ανάμεσα στις θρησκευτικές μειονότητες⁴⁵.

Όπως και τα δικαιώματα που εγγυάται η ΕΣΔΑ, το ίδιο και τα δικαιώματα που προστατεύονται από τη FCPNM είναι ατομικά. Επίσης, μια σειρά δικαιωμάτων της FCPNM απευθύνονται σε όλους, ανεξάρτητα από το αν ανήκουν ή όχι σε μειονότητες. Το άρθρο 6 της Σύμβασης Πλαίσιο, παραδείγματος χάριν, εφαρμόζεται σε «όλους τους ανθρώπους» που διαμένουν στην επικράτεια των κρατών μελών⁴⁶. Σύμφωνα με το ίδιο Άρθρο, η FCPNM εφαρμόζεται και στα κράτη μέλη, όπου σύμφωνα με τις εθνικές αρχές δεν υπάρχουν εθνικές μειονότητες.

2.2.4.1 Δικαίωμα στον αυτοπροσδιορισμό (the right to free self- identification)

Το δικαίωμα στον αυτοπροσδιορισμό, το οποίο εμπεριέχεται, μεταξύ άλλων, στο Άρθρο 3 της Σύμβασης Πλαίσιο⁴⁷, αποτελεί τον ακρογωνιαίο λίθο των δικαιωμάτων των μειονοτήτων. Το εν λόγω άρθρο, απευθύνεται σε όλους, διότι το δικαίωμα του ελεύθερου αυτοπροσδιορισμού ως μέλος ανήκοντος σε μια συγκεκριμένη ομάδα ή όχι πρέπει να το απολαμβάνει κάθε άνθρωπος⁴⁸. Στην πρώτη περίπτωση, η ελεύθερα διατυπωθείσα αυτή δήλωση συνεπάγεται την εφαρμογή κάποιων μειονοτικών δικαιωμάτων στον ενδιαφερόμενο. Στη δεύτερη ενέχει περισσότερο το χαρακτήρα αρνήσεως συμμετοχής σε μια μειονότητα και την προστασία της, παρά την αμφισβήτηση per se των μειονοτικών χαρακτηριστικών του

---

⁴⁴ Baillie Lauren C., Protection of Religious Minorities in Europe: The Council of Europe's Successes and Failures, op.cit.

⁴⁵ Ibid

⁴⁶ Σύμβαση Πλαίσιο για την Προστασία των Εθνικών Μειονοτήτων, Άρθρο 6(1) «Τα Μέρη θα μεριμνήσουν για την προώθηση πνεύματος ανεκτικότητας και διαπολιτισμικού διαλόγου, όπως και για τη λήψη αποτελεσματικών μέτρων για την ενθάρρυνση του αμοιβαίου σεβασμού και της αλληλοκατανόησης, καθώς και της συνεργασίας ανάμεσα σε όλα τα πρόσωπα που ζουν στο έδαφός τους, ανεξαρτήτως της εθνοτικής, πολιτιστικής, γλωσσικής ή θρησκευτικής τους ταυτότητας, κυρίως στους τομείς της εκπαίδευσης, του πολιτισμού και των μέσων μαζικής ενημέρωσης»

⁴⁷ Σύμβαση Πλαίσιο για την Προστασία των Εθνικών Μειονοτήτων, Άρθρο 3(1) «Κάθε πρόσωπο που ανήκει σε εθνική μειονότητα έχει το δικαίωμα να επιλέγει ελεύθερα εάν θα αντιμετωπίζεται ή όχι βάσει αυτής του της ιδιότητας και καμία δυσμενής επίπτωση δεν μπορεί να προκύψει από την επιλογή αυτή ή από την άσκηση των συναφών δικαιωμάτων»

⁴⁸ Council of Europe, The Framework Convention: a key tool to managing diversity through minority rights, op.cit.

⁴⁸ Baillie Lauren C., Protection of Religious Minorities in Europe: The Council of Europe's Successes and Failures, op.cit

ατόμου⁴⁹. Ωστόσο, η επεξηγηματική έκθεση της Σύμβασης Πλαίσιο, τονίζει ότι η επιλογή του ατόμου δεν πρέπει να είναι αυθαίρετη αλλά να βασίζεται σε κάποια αντικειμενικά κριτήρια⁵⁰.

Τα άτομα που ανήκουν σε εθνικές μειονότητες δεν πρέπει ποτέ να υποχρεώνονται να επιλέξουν ανάμεσα στη διατήρηση της μειονοτικής τους ταυτότητας ή την αποδοχή του πολιτισμού της πλειοψηφίας, διότι και οι δύο επιλογές πρέπει να είναι πλήρως διαθέσιμες σε αυτούς⁵¹. Επίσης, όλοι οι άνθρωποι και οι ομάδες που μπορούν να επωφεληθούν από τη Σύμβαση Πλαίσιο πρέπει να ενημερωθούν από τα κράτη για το δικαίωμα του ελεύθερου αυτοπροσδιορισμού προκειμένου να έχουν πρόσβαση στα δικαιώματα που περιέχονται στη Σύμβαση Πλαίσιο.

2.2.4.2 Ο μηχανισμός επιβολής της Σύμβασης Πλαίσιο για την Προστασία των Εθνικών Μειονοτήτων

Η εφαρμογή και η επιβολή της Σύμβασης πλαίσιο επαφίεται στη νομοθετική δράση των κρατών και σε ένα ανεπίσημο σύστημα αποστολής εκθέσεων από αυτά, δεδομένου ότι ως «Σύμβαση Πλαίσιο», χρησιμεύει ως ένας νομικά δεσμευτικός οδηγός για την εθνική ρύθμιση που είναι προσαρμοσμένη στις ειδικές ανάγκες των μερών⁵². Ειδικότερα, καθορίζει τους γενικούς στόχους και τις βασικές αρχές, ενώ επιτρέπει σε κάθε συμβαλλόμενο μέρος τη διακριτική ευχέρεια να λάβει υπόψη τις εθνικές ιδιαιτερότητες⁵³.

Το πρώτο στάδιο μετά την επικύρωση της FCPNM από τα κράτη, είναι η αναθεώρηση της νομοθεσίας τους, εάν χρειάζεται, προκειμένου να προστατέψουν τα δικαιώματα που απορρέουν από τη Συνθήκη. Στη συνέχεια, οφείλουν να καταθέτουν συχνές εκθέσεις σχετικά με όλα τα μέτρα, νομοθετικά ή άλλα, που λαμβάνουν για την επίτευξη των αρχών της Σύμβασης Πλαίσιο, στο Γενικό Γραμματέα του Συμβουλίου της Ευρώπης⁵⁴. Οι εκθέσεις των κρατών προωθούνται σε μια Γνωμοδοτική Επιτροπή

---

⁴⁹ Διακοφωτάκης Γ., Περὶ Μειονοτήτων -Κατὰ τὸ Διεθνὲς Δίκαιο-, εκδ. Αντ. Ν. Σάκκουλα, Θεσσαλονίκη, 2001

⁵⁰ Para 35, Ἄρθρο 3(1)

⁵¹ Council of Europe, The Framework Convention: a key tool to managing diversity through minority rights, op.cit.

⁵² Nele Matz-Lück Framework Conventions as a Regulatory Tool, Goettingen Journal of International Law 1 (2009) 3, 439-458, σελ. 449

⁵³ Ibidem

⁵⁴ FCNM Factsheet, How is states' compliance with the Framework Convention monitored?, <http://www.coe.int/en/web/minorities/fcnm-factsheet>

η οποία αποτελείται από αναγνωρισμένους εμπειρογνώμονες στον τομέα της προστασίας των εθνικών μειονοτήτων, επιλεγμένους από την Επιτροπή Υπουργών⁵⁵.

Η Γνωμοδοτική Επιτροπή, συλλέγει τις πληροφορίες από τις εκθέσεις των κρατών καθώς και από Μη Κυβερνητικούς Οργανισμούς, ή/και από τα ενδιαφερόμενα μέρη και προχωρά σε συστάσεις προς την Επιτροπή Υπουργών σχετικά με την επάρκεια της έκθεσης⁵⁶. Οι τελικές συστάσεις προς το κράτος, εκδίδονται από την Επιτροπή Υπουργών. Ωστόσο, παραμένει ασαφής η δυνατότητα της Επιτροπής Υπουργών για την επιβολή των συστάσεών της. Επιπλέον, η Σύμβαση Πλαίσιο, δεν παρέχει τη δυνατότητα επίκλησής της, από άτομα, μειονοτικές ομάδες ή άλλα κράτη που επιθυμούν να υποβάλλουν καταγγελίες ενός κράτους μέλους υπό την FCPNM⁵⁷.

2.2.5 Το δικαίωμα στη θρησκεία στις εκθέσεις της Γνωμοδοτικής Επιτροπής

Όπως προκύπτει από τα ανωτέρω, η Γνωμοδοτική Επιτροπή, προβαίνει σε συστάσεις ύστερα από τη λήψη των εκθέσεων των κρατών με αποτέλεσμα η διατύπωση να είναι πολλές φορές γενική και ευρεία, λόγος για τον οποίο της έχει ασκηθεί κριτική. Οι γνωμοδοτήσεις ελέγχουν την αξιοπιστία των ισχυρισμών του κράτους και αξιολογούν τις προσπάθειές του όσο αφορά την προστασία των μειονοτικών ομάδων⁵⁸. Ακόμη κι αν διαπιστωθεί κάποια αδυναμία στην προστασία που παρέχει το κράτος, οι συστάσεις που κάνει η Επιτροπή, είναι γενικές, όπως η εξεύρεση πολιτικών λύσεων και η διασφάλιση ότι οι διαδικασίες που στοχεύουν στην προστασία των θρησκευτικών μειονοτήτων λειτουργούν σωστά⁵⁹. Η ασαφής διατύπωση των εκθέσεων, διακινδυνεύει την αποτελεσματικότητα της Σύμβασης Πλαίσιο και καταδεικνύει την έλλειψη εξουσίας της Γνωμοδοτικής Επιτροπής να επιβάλει στα κράτη να συμμορφώνονται με τις συστάσεις της.

---

⁵⁵ FCNM Factsheet, What is the Advisory Committee (ACFC)?, <http://www.coe.int/en/web/minorities/fcnm-factsheet>

⁵⁶ Gerd Oberleitner, (1999), Monitoring Minority Rights Under the Council of Europe's Framework Convention, in MINORITY RIGHTS IN THE "NEW" EUROPE 82, Peter Cumper & Steven Wheatley eds. (1999)

⁵⁷ Sleeper M., (2001), Anti-Discrimination Laws in Eastern Europe: Toward Effective Implementation, 40 COLUM. J. TRANSNAT'L L. 184

⁵⁸ Baillie Lauren C., Protection of Religious Minorities in Europe: The Council of Europe's Successes and Failures, op.cit.

⁵⁹ Baillie Lauren C., Protection of Religious Minorities in Europe: The Council of Europe's Successes and Failures, op.cit.

Ωστόσο, είναι αξιοσημείωτο ότι η ανάλυση της Γνωμοδοτικής Επιτροπής εξελίσσεται και σε κάθε επόμενο γύρο είναι πιο στοχευμένη. Παραδείγματος χάριν, η αρχική γνωμοδότηση της Επιτροπής για τη Μολδαβία, επεσήμανε τις διακρίσεις κατά των θρησκευτικών μειονοτήτων στα μέσα ενημέρωσης και κατέληξε ότι αυτά θα μπορούσαν να αστυνομεύσουν τα ίδια επαρκώς μέσω των υπαρχόντων ομάδων παρακολούθησης⁶⁰. Στη δεύτερη γνώμη της σχετικά με τη Μολδαβία, η Συμβουλευτική Επιτροπή αναγνώρισε τα προβλήματα με τους νόμους της Μολδαβίας σχετικά με την καταχώριση των θρησκευτικών ομάδων και αναγνώρισε ότι περιορίζεται η ελεύθερη άσκηση της θρησκείας από τους αξιωματικούς επιβολής του νόμου της Μολδαβίας⁶¹. Στην τρίτη γνώμη της, τονίζει ότι είναι επείγουσας ανάγκης η υιοθέτηση μιας ολοκληρωμένης νομοθεσίας κατά των διακρίσεων καθώς και η καταχώριση του Ισλάμ στη Μολδαβία ώστε οι αρχές να διασφαλίσουν ότι οι Μουσουλμάνοι και τα άτομα που ανήκουν σε άλλες μειονοτικές θρησκευτικές ομάδες, μπορούν να απολαύσουν το δικαίωμα να εκδηλώνουν τη θρησκεία ή τις πεποιθήσεις τους και να δημιουργήσουν θρησκευτικά ιδρύματα, οργανώσεις και ενώσεις⁶².

Δεδομένου ότι είναι απίθανο κάποια προβλήματα να προέκυψαν μετά τη δημοσίευση της πρώτης ή της δεύτερης έκθεσης, καθίσταται σαφές ότι η εξουσία της Γνωμοδοτικής Επιτροπής έχει ενισχυθεί. Η ενίσχυση των αρμοδιοτήτων της Επιτροπής και η δυνατότητάς της να αναδεικνύει πιο εύστοχα τις αδυναμίες και τα προβλήματα που παρατηρούνται στα κράτη μέλη όσο αφορά τις μειονότητες είναι μια θετική εξέλιξη η οποία μπορεί τελικά να καταστήσει πιο αποτελεσματική τη Σύμβαση Πλαίσιο για την Προστασία των Εθνικών Μειονοτήτων.

2.2.6 Το δικαίωμα στην εκπαίδευση των παιδιών των μειονοτήτων

Σύμφωνα με το διεθνές δίκαιο, τα εκπαιδευτικά δικαιώματα νοούνται σε δικαιώματα διδασκαλίας της μειονοτικής γλώσσας, τη διδασκαλία μαθημάτων που αφορούν τις μειονότητες και το δικαίωμα άσκησης εκπαιδευτικών δραστηριοτήτων⁶³. Στο Άρθρο 14 (1) της Σύμβασης Πλαίσιο για την Προστασία των Εθνικών Μειονοτήτων κατοχυρώνεται το δικαίωμα των ατόμων που ανήκουν σε εθνικές

⁶⁰ Advisory Committee on the Framework Convention for the Protection of National Minorities, Opinion on Moldova TT 47, 50 (Mar. 1, 2002)

⁶¹ Advisory Committee on the Framework Convention for the Protection of National Minorities, Second Opinion on Moldova 78-79 (May 24, 2005)

⁶² Advisory Committee on the Framework Convention for the Protection of National Minorities, Third Opinion on Moldova 24-25 (December 11, 2009)

⁶³ Διακοφωτάκης Γ., (2001) Περί Μειονοτήτων -Κατά το Διεθνές Δίκαιο-, οπ.cit., σελ. 454-455

μειονότητες να διδάσκονται τη γλώσσα τους⁶⁴. Ενώ στην παράγραφο 2⁶⁵ του ίδιου άρθρου προβλέπεται η διασφάλιση αυτού του δικαιώματος από τα κράτη στο «μέτρο του δυνατού».

Σύμφωνα με το σχολιασμό των Άρθρων της Σύμβασης Πλαίσιο, η ευέλικτη διατύπωση της πρόβλεψης, οφείλεται στην αναγνώριση των πιθανών οικονομικών, διοικητικών ή τεχνικών δυσκολιών που μπορεί να αντιμετωπίσουν τα κράτη μέλη σχετικά με την εφαρμογή αυτού του δικαιώματος⁶⁶. Ωστόσο, τα κράτη οφείλουν έστω να προσπαθήσουν για την ένταξη αυτής της διδασκαλίας στα εκπαιδευτικά τους προγράμματα, όπου υπάρχει «επαρκής ζήτηση», κάτι το οποίο θα προσδιοριστεί από τα ίδια. Το δικαίωμα εκμάθησης της μειονοτικής γλώσσας, συνεπώς, είναι για τη Σύμβαση Πλαίσιο ένα θεμελιώδες δικαίωμα, διότι η γλώσσα είναι ένα από τα σημαντικότερα μέσα των μειονοτικών ατόμων για τη διεκδίκηση και τη διατήρηση της ταυτότητάς τους⁶⁷.

Οι μειονοτικές γλώσσες, προστατεύονται και από τον Ευρωπαϊκό Χάρτη των περιφερειακών ή μειονοτικών γλωσσών⁶⁸, ο οποίος περιλαμβάνει ένα μεγάλο αριθμό δράσεων που μπορούν να αναλάβουν τα συμβαλλόμενα κράτη για την προστασία και την προώθηση των περιφερειακών και μειονοτικών γλωσσών. Πρέπει όμως να επισημανθεί ότι δεν καθιερώνει κανενός είδους ατομικά ή συλλογικά δικαιώματα για τους ομιλητές των γλωσσών αυτών⁶⁹. Τα συμβαλλόμενα μέρη (25 -μέχρι τώρα- κράτη έχουν επικυρώσει τη Σύμβαση), δεσμεύονται να εφαρμόσουν το χαμηλότερο επίπεδο προστασίας στις γλώσσες που αναγνωρίζουν ότι αφορά ο Χάρτης. Τελικά, το πνεύμα του Χάρτη βασίζεται στην πολιτική βούληση των κρατών ως προς την

---

⁶⁴ Συμβούλιο της Ευρώπης, Σύμβαση Πλαίσιο για την Προστασία των Εθνικών Μειονοτήτων, <https://rm.coe.int/CoERMPublicCommonSearchServices/DisplayDCTMContent?documentId=09000016800c1303>

⁶⁵ Σύμβαση Πλαίσιο για την Προστασία των Εθνικών Μειονοτήτων, Άρθρο 14 (2): «Στις γεωγραφικές περιοχές σημαντικής ή παραδοσιακής εγκατάστασης προσώπων που ανήκουν σε εθνικές μειονότητες, εάν υπάρχει ζήτηση, τα Μέρη προσπαθούν, στο μέτρο του δυνατού και στο πλαίσιο του εκπαιδευτικού τους συστήματος, να διασφαλίσουν στα πρόσωπα που ανήκουν σε αυτές τις μειονότητες τη δυνατότητα εκμάθησης της μειονοτικής γλώσσας ή της διδασκαλίας τους στη γλώσσα αυτή».

⁶⁶ Council of Europe, Framework Convention for the Protection of National Minorities and Explanatory Report, Council of Europe Treaty Series, No. 157

⁶⁷ Ibid

⁶⁸ Ο Χάρτης είναι μία σύμβαση που σχεδιάστηκε για την προστασία και την προώθηση των περιφερειακών και μειονοτικών γλωσσών ως απειλούμενο στοιχείο της πολιτιστικής κληρονομιάς της Ευρώπης και τη δυνατότητα των ομιλητών μιας περιφερειακής ή μειονοτικής γλώσσας να τη χρησιμοποιούν στην ιδιωτική και δημόσια ζωή. Υιοθετήθηκε από την Επιτροπή Υπουργών στις 25 Ιουνίου 1992 και η υπογραφή του ξεκίνησε στις 5 Νοεμβρίου 1992 στο Στρασβούργο.

⁶⁹ Ευρωπαϊκός Χάρτης για τις Περιφερειακές ή Μειονοτικές Γλώσσες, Αιτιολογική Έκθεση, Συμβούλιο της Ευρώπης, διαθέσιμο στο http://www.coe.int/t/dg4/education/minlang/textcharter/Charter/Explreport_gr.pdf

υπογραφή και επικύρωσή του αλλά και στην επιλογή των διατάξεων που θα τεθούν σε ισχύ, των οποίων ο δεσμευτικός χαρακτήρας επαφίεται στη διακριτική ευχέρεια των κρατών αφού δεν υπάρχει κάποιος μηχανισμός ελέγχου της καταλληλότητας των διατάξεων που κάθε κράτος επιλέγει για τις μειονοτικές του γλώσσες⁷⁰.

Τέλος, το δικαίωμα στην εκπαίδευση κατοχυρώνεται στο Άρθρο 2 του Πρώτου Πρόσθετου Πρωτοκόλλου της ΕΣΔΑ⁷¹. Το εν λόγω Άρθρο προβλέπει ότι το κράτος θα σέβεται αυτό το δικαίωμα και θα παρέχει εκπαίδευση στους μαθητές «σύμφωνα με τις θρησκευτικές τους πεποιθήσεις». Συνεπώς, το Άρθρο δεν εφαρμόζεται μόνο για τις γλωσσικές μειονότητες αλλά προβλέπει το δικαίωμα διδασκαλίας κάποιων μαθημάτων που απορρέουν από τη μειονοτική ιδιότητα και στις θρησκευτικές μειονότητες, στην πλειοψηφία των οποίων, τα μέλη ομιλούν την ίδια γλώσσα με εκείνη του υπόλοιπου πληθυσμού.

2.2.7 « Προωθώντας τα ανθρώπινα δικαιώματα και την προστασία των μειονοτήτων»

Οι εξελίξεις στην ιστορία των Δυτικών Βαλκανίων έχουν επηρεάσει τον τρόπο με τον οποίο τα κράτη αυτά αντιλαμβάνονται και ορίζουν τις εθνικές και / ή εθνοτικές και γλωσσικές μειονότητες. Μετά τη διάλυση της πρώην Γιουγκοσλαβίας και τη μετάβαση στην Αλβανία, τα νέα κράτη που δημιουργήθηκαν έχουν βαθμιαία υιοθετήσει περιφερειακά, διεθνή και ευρωπαϊκά προτεινόμενα πρότυπα και κανόνες. Η διαδικασία ένταξης στην Ευρωπαϊκή Ένωση απαιτεί από τους πιθανούς υποψηφίους την επικύρωση και εφαρμογή της Σύμβασης Πλαίσιο για την Προστασία των Εθνικών Μειονοτήτων και τον Ευρωπαϊκό Χάρτη για τις Περιφερειακές ή Μειονοτικές Γλώσσες προκειμένου να ικανοποιήσουν τα πολιτικά κριτήρια για την ένταξη στην ΕΕ⁷².

Η Σύμβαση Πλαίσιο και ο Χάρτης δεσμεύουν τα κράτη της Νοτιοανατολικής Ευρώπης για τη διασφάλιση της προστασίας των μειονοτήτων. Ωστόσο, δεν έχουν υπογράψει ή επικυρώσει όλες οι χώρες αυτές τις Συμβάσεις. Δεδομένης αυτής της

---

⁷⁰ Τσιτσελίκης Κ., (1996), Το διεθνές και Ευρωπαϊκό καθεστώς προστασίας των γλωσσικών δικαιωμάτων των μειονοτήτων και η ελληνική έννομη τάξη, [διδακτ.διατριβή], εκδ. Αντ. Ν. Σάκκουλα, Αθήνα - Κομοτηνή, σελ. 192 -193.

⁷¹ Πρώτο Πρόσθετο Πρωτόκολλο ΕΣΔΑ, Άρθρο 2: «κανενός ατόμου δε θα του αρνηθεί το δικαίωμα στην εκπαίδευση. Στην άσκηση κάθε λειτουργίας, η οποία αναλαμβάνεται σε σχέση με την εκπαίδευση και τη διδασκαλία, το Κράτος θα σέβεται το δικαίωμα, των γονιών να διασφαλίζουν αυτή την εκπαίδευση και διδασκαλία σε συμμόρφωση με τις θρησκευτικές και φιλοσοφικές πεποιθήσεις τους»

⁷² Promoting Human Rights and Minority Protection in South East Europe, Presentation of findings, διαθέσιμο στο <http://rjp-eu.coe.int/documents/3511068/7517719/Presentation+of+Findings+-+Summary+Report/14f4fa6e-5596-47fd-974b-5d06be7faad0>

κατάστασης, το Συμβούλιο της Ευρώπης σε συνεργασία με την ΕΕ έχουν αναλάβει πολλά προγράμματα για τη βελτίωση των δικαιωμάτων των εθνικών μειονοτήτων σε ολόκληρη την περιοχή. Ειδικότερα, το πρόγραμμα « Προώθηση των Ανθρωπίνων Δικαιωμάτων και της Προστασίας των Μειονοτήτων στην Νοτιοανατολική Ευρώπη» αποσκοπεί στη βελτίωση της πρόσβασης στα δικαιώματα των μειονοτήτων στα διάφορα επίπεδα διακυβέρνησης (αλλά κυρίως σε τοπικό επίπεδο), με βάση τα πρότυπα του Συμβουλίου της Ευρώπης στον τομέα αυτό.

Το εν λόγω πρόγραμμα χρηματοδοτείται από την Ευρωπαϊκή Ένωση και εφαρμόζεται από το Συμβούλιο της Ευρώπης. Οι κύριοι στόχοι του προγράμματος που θα συμβάλλουν στην επίτευξη του γενικού στόχου είναι, πρώτον, η υποστήριξη των τοπικών κυβερνήσεων για τη βελτίωση των πολιτικών και της ικανότητας για την εφαρμογή των δικαιωμάτων των μειονοτήτων σε επιλεγμένους δήμους της περιοχής⁷³. Δεύτερον, ο εντοπισμός και η ανταλλαγή καλών πρακτικών μεταξύ των δήμων που συμμετέχουν, καθώς και η ανάπτυξη προσαρμόσιμων προτύπων για τη χρήση τους από άλλους δήμους της περιοχής και τρίτον, η παροχή υποστήριξης στις νομοθετικές και πολιτικές αλλαγές σε κυβερνητικό επίπεδο, με βάση τα στοιχεία από το τοπικό επίπεδο σε συνδυασμό με τις συστάσεις από τις εκθέσεις παρακολούθησης του Συμβουλίου της Ευρώπης⁷⁴.

Επιπρόσθετα, πρέπει να σημειωθεί ότι τα προγράμματα διαφέρουν ανάλογα τη χώρα ή το δήμο διότι αρχικά η κάθε περιοχή διαφέρει από την άλλη. Σε ένα μεγάλο δήμο με πολλές μειονοτικές ομάδες το πρόγραμμα συχνά είναι πιο δύσκολο σε σχέση με ένα μικρότερο δήμο που έχει μόνο μία μειονοτική ομάδα⁷⁵. Επίσης, λόγω της διαφορετικής κοινωνικής και οικονομικής κατάστασης των μειονοτικών ομάδων, σε δήμους όπου το μορφωτικό και βιοτικό επίπεδο των μειονοτήτων είναι χαμηλό, θα είναι πιο δύσκολη η συμμετοχή τους στο πρόγραμμα⁷⁶. Ωστόσο, ένα έργο που θα στοχεύει στη βελτίωση του βιοτικού επιπέδου των μειονοτικών ομάδων και στην άσκηση των δικαιωμάτων τους αν και πιο δύσκολο θα είναι πιο ουσιώδες.

Η προώθηση των ανθρωπίνων δικαιωμάτων και της προστασίας των εθνικών μειονοτήτων είναι μια θετική πρωτοβουλία στα πλαίσια της συνεργασίας των δύο

---

⁷³ Promoting Human Rights and Minority Protection in South East Europe, Objectives, <http://rjp-eu.coe.int/en/web/minority-rights/projects/objectives>

⁷⁴ Ibid

⁷⁵ Promoting Human Rights and Minority Protection in South East Europe, Presentation of findings, διαθέσιμο στο <http://rjp-eu.coe.int/documents/3511068/7517719/Presentation+of+Findings+-+Summary+Report/14f4fa6e-5596-47fd-974b-5d06be7faad0>

⁷⁶ Ibid

οργανισμών. Το πρόγραμμα, μπορεί να λειτουργήσει υποστηρικτικά στην Επιτροπή Βενετίας όσο αφορά την προστασία των μειονοτήτων και να επιτύχει την λήψη μέτρων και την αναθεώρηση του Συντάγματος των κρατών της Νοτιοανατολικής Ευρώπης ακόμη και σε περιοχές όπου, προς το παρόν, οι μειονότητες δεν απολαμβάνουν ούτε τα στοιχειώδη δικαιώματα.

2.2.8 Η εξέλιξη της νομολογίας του Ευρωπαϊκού Δικαστηρίου για τα Δικαιώματα του Ανθρώπου και η προστασία των Θρησκευτικών Μειονοτήτων

Το Ευρωπαϊκό Δικαστήριο για τα Δικαιώματα του Ανθρώπου (ΕΔΔΑ), λειτουργεί συμπληρωματικά στα εθνικά ένδικα μέσα εκδίδοντας αποφάσεις που αφορούν ζητήματα πολιτικών και ατομικών δικαιωμάτων, αλλά και οικονομικών, κοινωνικών και πολιτισμικών.

Με την επέκταση του πληθυσμού της Ευρώπης έχει επεκταθεί και η νομολογία του ΕΔΔΑ, αναλαμβάνοντας έναν πιο ενεργό ρόλο στην προστασία των δικαιωμάτων που απαριθμούνται στην ΕΣΔΑ⁷⁷. Ωστόσο, παραμένει υπό αμφισβήτηση η επιτυχία του Δικαστηρίου ως προς την προστασία των δικαιωμάτων των θρησκευτικών μειονοτήτων.

Όσο αφορά τις θρησκευτικές μειονότητες, το Στρασβούργο, στην πλειονότητα των Υποθέσεων, έχει χρησιμοποιήσει το περιθώριο εκτίμησης⁷⁸. Πρόκειται κυρίως, για υποθέσεις που σχετίζονται με την παροχή οικοδομικής άδειας για την κατασκευή χώρων λατρείας και νεκροταφείων και τους επιτρεπόμενους περιορισμούς στη θρησκευτική ενδυμασία.

α) Τόποι λατρείας και χορήγηση οικοδομικής άδειας

Το δικαίωμα εκδήλωσης των θρησκευτικών πεποιθήσεων που προστατεύεται από το Άρθρο 9, περιλαμβάνει το δικαίωμα των πιστών να ιδρύουν χώρους λατρείας. Συνεπώς, όταν ένα κράτος περιορίζει αυτό το δικαίωμα είναι πιθανό να αποτελέσει

⁷⁷ Baillie Lauren C., Protection of Religious Minorities in Europe: The Council of Europe's Successes and Failures, *op.cit.*

⁷⁸ «Το περιθώριο εκτίμησης έχει κυρίως χρησιμοποιηθεί από τα θεσμικά όργανα του Στρασβούργου κατά την εφαρμογή του κριτηρίου της αναλογικότητας και, στην πραγματικότητα, μεταθέτει το βάρος της απόδειξης, ευνοώντας το κράτος, και συνεπώς, απομακρύνεται από την αρχή της «προτεραιότητας του δικαιώματος». Καθώς το περιθώριο εκτίμησης δεν μπορεί να βρεθεί στην ΕΣΔΑ ή σε προπαρασκευαστικές εργασίες της, μπορεί να περιγραφεί ως ένα δικαστικό κατασκευάσμα και, ως εκ τούτου, δεν είναι εύκολο να οριστεί», βλέπε: Berry Stephanie E., A Tale Of Two Instruments: Religious Minorities And The Council Of Europe's Rights Regime, διαθέσιμο στη δ/νση <http://www.corteidh.or.cr/tablas/r28186.pdf>

παραβίαση του Άρθρου 9(1)⁷⁹. Εντούτοις, λόγω του ότι το ΕΔΔΑ δεν έχει αρμοδιότητα να αναθεωρεί διοικητικές αποφάσεις, έχει επιτρέψει στα κράτη ένα ευρύ περιθώριο εκτίμησης.

Σε όλες τις περιπτώσεις, το Δικαστήριο δέχθηκε ότι η άρνηση χορήγησης άδειας συνιστούσε παρέμβαση στο δικαίωμα των προσφευγόντων να εκδηλώσουν τη θρησκεία τους⁸⁰. Ωστόσο, έχει καθορίσει ποιες παρεμβάσεις στη θρησκευτική ελευθερία των προσφευγόντων θεωρούνται δικαιολογημένες με βάση το Άρθρο 9 (2).

Σε τρεις από τις υποθέσεις που έχουν υποβληθεί, δυνάμει του άρθρου 9, (ISKCON και 8 άλλοι κατά. Ηνωμένο Βασίλειο, Johannische Kirche και Peters κατά Γερμανίας και Βέργος κατά Ελλάδας), τα όργανα του Στρασβούργου δεν εξέτασαν την αναλογικότητα της παρέμβασης με τα δικαιώματα των προσφευγόντων. Τα πολεοδομικά θέματα θεωρήθηκαν ότι υπαγορεύτηκαν από το δίκαιο και ότι επιδιώχθηκε ένας θεμιτός στόχος της πολιτικής. Ωστόσο, εκτός από την αναγνώριση του στόχου σύμφωνα με το άρθρο 9 (2), δόθηκε πολύ λίγη προσοχή στον τρόπο με τον οποίο, ο περιορισμός των δικαιωμάτων των αιτούντων θα επεδίωκε ένα τέτοιο σκοπό και αν ο περιορισμός ήταν «αναγκαίος σε μια δημοκρατική κοινωνία»⁸¹.

Στην Υπόθεση ISKCON και 8 άλλοι κατά. Ηνωμένου Βασιλείου, η Ευρωπαϊκή Επιτροπή Ανθρωπίνων Δικαιωμάτων έκρινε ότι οι περιορισμοί που επιβλήθηκαν στον προσφεύγοντα ήταν απαραίτητοι για την «προστασία των δικαιωμάτων και των ελευθεριών των άλλων», σε αυτήν την περίπτωση των κατοίκων ενός κοντινού χωριού, και ότι «το στοιχείο της προστασίας της δημόσιας τάξης ή της υγείας με στόχο την παρέμβαση, στη συγκεκριμένη σχεδιαζόμενη νομοθεσία είναι γενικά αποδεκτό ως απαραίτητο στη σύγχρονη κοινωνία για την πρόληψη της ανεξέλεγκτης ανάπτυξης»⁸². Επιπλέον, το Δικαστήριο έκρινε ότι «η Επιτροπή δεν θεωρεί ότι το άρθρο 9 της Σύμβασης μπορεί να χρησιμοποιηθεί για την παράκαμψη των υφιστάμενων πολεοδομικών νομοθεσιών, υπό την προϋπόθεση ότι στο πλαίσιο της δίκης δυνάμει της εν λόγω νομοθεσίας, η επαρκής βαρύτητα δίνεται στην ελευθερία της θρησκείας»⁸³. Ως εκ τούτου, το κράτος δεν χρειάζεται να

---

⁷⁹ ECHR, Johannische Kirche and Peters v. Germany (admissibility decision), 10 July 2001 (Appl. no. 41754/98), ECtHR, Vergos v. Greece, 24 June 2004 (Appl. no. 65501/01), παρ. 32, ISKCON and 8 Others v. United Kingdom (admissibility decision), 8 March 1994 (Appl. no. 20490/92).

⁸⁰ Ibidem

⁸¹ Berry Stephanie E., A Tale Of Two Instruments: Religious Minorities And The Council Of Europe's Rights Regime, διαθέσιμο στη δ/νση <http://www.corteidh.or.cr/tablas/r28186.pdf>

⁸² ISKCON and 8 Others v. United Kingdom

⁸³ ibid

αποδειξεί την αναγκαιότητα των μέτρων για την προστασία «των δικαιωμάτων και ελευθεριών των άλλων» ή αν ήταν ανάλογα προς τους επιδιωκόμενους σκοπούς.

Στην Υπόθεση Βέργος κατά Ελλάδα, το Δικαστήριο ανέτρεψε το βάρος της απόδειξης υπό το Άρθρο 9 (2) και αντί να ζητήσει από το κράτος να παράσχει μια «επιτακτική κοινωνική ανάγκη» για να δικαιολογήσει την προσβολή του δικαιώματος, δέχθηκε ότι ο προσφεύγων δεν είχε επαρκώς αποδείξει την «κοινωνική ανάγκη» για μια «Αληθινή Ορθόδοξη Χριστιανική» θέση λατρείας στην πόλη του⁸⁴. Λαμβάνοντας υπόψη αυτές τις τρεις υποθέσεις, το Δικαστήριο έχει υποχωρήσει στο «ευρύ περιθώριο εκτίμησης των συμβαλλόμενων κρατών σε πολεοδομικά θέματα»⁸⁵. Αυτό, έχει οδηγήσει στην ιεράρχηση της «επιτακτικής κοινωνικής ανάγκης» για να υποστηρίξει τις πολεοδομικές αποφάσεις επί του δικαιώματος της θρησκευτικής ελευθερίας, χωρίς να λαμβάνει πλήρως υπόψη εάν ο περιορισμός σχετικά με το Άρθρο 9 ήταν ανάλογος.

Το γεγονός ότι παρέχεται στις χώρες η ευρεία διακριτική ευχέρεια σε πολεοδομικά θέματα, αποτρέπει το ΕΔΔΑ από την εξέταση ενδεχόμενων διακρίσεων εναντίον μιας θρησκευτικής ομάδας σε πολεοδομικές αποφάσεις⁸⁶. Στην Υπόθεση Μανουσάκης και Άλλοι κατά Ελλάδα⁸⁷, δεν χορηγήθηκε άδεια σε ένα Μάρτυρα του Ιεχωβά να χρησιμοποιήσει ένα δωμάτιο για θρησκευτικούς σκοπούς και το αποτέλεσμα ήταν να συλληφθεί και να καταδικαστεί διότι χρησιμοποίησε το χώρο χωρίς άδεια. Το ΕΔΔΑ, ερευνώντας αν έχει παραβιαστεί το Άρθρο 9, σημείωσε ότι «το κράτος έχει την τάση να χρησιμοποιεί τις δυνατότητες που του παρέχονται από τις διατάξεις προκειμένου να επιβάλλει άκαμπτες και πραγματικά απαγορευτικές συνθήκες στην άσκηση των θρησκευτικών πεποιθήσεων ορισμένων μη Ορθόδοξων κινήματων και ιδίως των Μαρτύρων του Ιεχωβά»⁸⁸.

Ενώ διαπιστώθηκαν οι διακρίσεις κατά των Μαρτύρων του Ιεχωβά σχετικά με τα πολεοδομικά θέματα στην Ελλάδα, το Δικαστήριο στάθηκε στο δυσανάλογο χαρακτήρα της ποινικής δίωξης και καταδίκης του αιτούντος για τη χρήση του δωματίου ως χώρου λατρείας. Εάν το Δικαστήριο επανεξέταζε την αναλογικότητα των πολεοδομικών αποφάσεων θα ήταν δυνατόν να εντοπιστούν οι περιπτώσεις των

⁸⁴ Vergos v. Greece, supra, σημ. 33, παρ. 40–41.

⁸⁵ Johannische Kirche and Peters v. Germany supra, σημ. 33; Idem; ISKCON and 8 Others v. United Kingdom supra, σημ. 33

⁸⁶ Berry Stephanie E., A Tale Of Two Instruments: Religious Minorities And The Council Of Europe's Rights Regime, διαθέσιμο στη δ/νση <http://www.corteidh.or.cr/tablas/r28186.pdf>

⁸⁷ Manoussakis and Others v. Greece, 26 September 1996 (Appl. no. 18748/91)

⁸⁸ Ibid, παρ. 48

συστηματικών διακρίσεων⁸⁹. Ωστόσο, στην εν λόγω υπόθεση, το Δικαστήριο κατέληξε ότι η καταγγεληθείσα παρέμβαση είχε βαρύνουσα σημασία διότι όχι μόνο εμπόδισε τον προσφεύγοντα από τη δημιουργία ενός τόπου λατρείας αλλά οδήγησε και στην ποινική καταδίκη του.

Συνεπώς, από την πρακτική του ΕΔΔΑ φαίνεται να επικρατεί ένα ευρύ περιθώριο εκτίμησης στα πολεοδομικά θέματα, εκτός και αν αποδειχθεί μια εξαιρετικά σοβαρή παραβίαση του Άρθρου 9.

β)Θρησκευτική ενδυμασία

Η θρησκευτική ενδυμασία έχει γίνει ευρέως δεκτή ως νόμιμη εκδήλωση της θρησκείας⁹⁰. Μολονότι η νομοθεσία του ΕΔΔΑ σχετικά με αυτό το δικαίωμα έχει εξελιχθεί τα τελευταία χρόνια, πρέπει να εξεταστεί η ανάπτυξη του περιθωρίου εκτίμησης καθώς και κατά πόσο έχουν επηρεαστεί τα δικαιώματα των θρησκευτικών μειονοτήτων.

Το ΕΔΔΑ έχει εξετάσει εάν το δικαίωμα της θρησκευτικής ενδυμασίας μπορεί να περιοριστεί σύμφωνα με το Άρθρο 9(2). Στην Υπόθεση Dahlab κατά Ελβετίας, το Δικαστήριο επιβεβαίωσε τον ισχυρισμό του κράτους ότι η ένδυση ενός δασκάλου με ένα «ισχυρό» θρησκευτικό σύμβολο, όπως η μαντίλα, είναι ασυμβίβαστη με την αρχή της κρατικής ουδετερότητας. Ως εκ τούτου, απεφάνθη ότι ο περιορισμός του δικαιώματος της εκδήλωσης των θρησκευτικών πεποιθήσεων ήταν νόμιμος για λόγους «προστασίας των δικαιωμάτων και των ελευθεριών των άλλων, της δημόσιας ασφάλειας και της δημόσιας τάξης⁹¹»

Επιπρόσθετα, στην Υπόθεση Şahin κατά Τουρκίας⁹², η οποία αφορούσε την απαγόρευση της μαντήλας στα Τουρκικά Πανεπιστήμια, το Δικαστήριο τόνισε τη σημασία των «εθνικών παραδόσεων» και «το συγκεκριμένο εθνικό πλαίσιο» και έκρινε ότι η παρέμβαση ήταν αναγκαία προκειμένου να διασφαλιστεί η ισότητα των φύλων, το δημοκρατικό σύστημα και η κοσμικότητα του κράτους⁹³.

Το ΕΔΔΑ έχει δεχθεί κριτική για την εφαρμογή του περιθωρίου εκτίμησης σε αυτές τις περιπτώσεις. Η υποτιθέμενη άρνηση να προβεί στον έλεγχο της

⁸⁹ Berry Stephanie E., A Tale Of Two Instruments: Religious Minorities And The Council Of Europe's Rights Regime, op.cit

⁹⁰ ECHR, Dahlab v. Switzerland (admissibility decision), 15 February 2001 (Appl. no. 42393/98), Karaduman v. Turkey (admissibility decision), 3 May 1993 (Appl. no. 16278/90)

⁹¹ ECHR, Dahlab v. Switzerland (admissibility decision), 15 February 2001 (Appl. no. 42393/98)

⁹² Şahin v. Turkey (Grand Chamber), 10 November 2005 (Appl. no. 44774/98)

⁹³ Şahin v. Turkey (Grand Chamber), 10 November 2005 (Appl. no. 44774/98, παρ. 109,116

αναλογικότητας και η αποδοχή ότι οι περιορισμοί στην εκδήλωση των θρησκευτικών πεποιθήσεων είναι νόμιμοι για τη διατήρηση της ισότητας των φύλων, της κοσμικότητας, του πλουραλισμού και της ανεκτικότητας είναι οι λόγοι για τους οποίους του έχει ασκηθεί η κριτική⁹⁴. Το Δικαστήριο, εν ολίγοις, συνήγαγε ένα νόημα για τη μαντίλα, το οποίο επιβεβαιώνει την ευρέως διαδεδομένη πεποίθηση στην Ευρώπη ότι «το Κοράνι και το Ισλάμ καταπιέζουν τις γυναίκες» αντί να εξετάσει τα κίνητρα των εναγόντων και το βαθμό κατά τον οποίο η αντίληψη αυτή είναι ορθή⁹⁵. Ως εκ τούτου, η αντίληψη της πλειοψηφίας ότι η μαντίλα είναι αντίθετη προς την ισότητα των φύλων φαίνεται να έχει προτεραιότητα σε σχέση με τη θρησκευτική ελευθερία του προσφεύγοντα.

Επιπρόσθετα, σύμφωνα με το ΕΔΔΑ, η αρχή της κοσμικότητας, είναι «σύμφωνη με τις αξίες στις οποίες στηρίζεται η Σύμβαση»⁹⁶. Συνεπώς, ο περιορισμός του δικαιώματος της εκδήλωσης των θρησκευτικών πεποιθήσεων, που θεωρείται ότι απειλούν αυτές τις αξίες, μπορεί να δικαιολογηθεί ως απαραίτητος για «την προστασία των δικαιωμάτων των άλλων» και «της δημόσιας τάξης»⁹⁷. Σε αρκετές υποθέσεις, «το Δικαστήριο υπενθυμίζει ότι η στάση που δεν σέβεται αυτή την αρχή δεν θα γίνει απαραίτητα αποδεκτή ότι καλύπτεται από την ελευθερία εκδήλωσης της θρησκείας και δεν θα απολαμβάνει την προστασία του Άρθρου 9 της Σύμβασης»⁹⁸.

Από τις ανωτέρω περιπτώσεις, προκύπτει μια αντίφαση ως προς το τι συνιστά απειλή για τη δημοκρατία. Ενώ σύμφωνα με το Άρθρο 17 της ΕΣΔΑ, δεν παρέχεται προστασία σε εκείνους που επιδιώκουν να καταστρέψουν τα δικαιώματα και τις ελευθερίες των άλλων, το Δικαστήριο δεν εξέτασε εάν πράγματι οι προσφεύγοντες αποτελούσαν απειλή για τη δημοκρατία.

Είναι αξιοσημείωτο ότι υπάρχει μία αύξηση των υποθέσεων που αφορούν την απαγόρευση των θρησκευτικών συμβόλων σε δημόσιους χώρους, ιδίως στα

---

⁹⁴ Baillie Lauren C., Protection of Religious Minorities in Europe: The Council of Europe's Successes and Failures, op.cit.

⁹⁵ Lewis, T., 'What Not to Wear: Religious Rights, the European Court and the Margin of Appreciation', International and Comparative Law Quarterly, Vol. 56, No. 2, 2007, παρ. 409

⁹⁶ Sahin v. Turkey (Grand Chamber), 10 November 2005 (Appl. no. 44774/98), παρ. 114

⁹⁷ Sahin v. Turkey, supra, σημ.49, παρ. 99

⁹⁸ Sahin v. Turkey, supra, σημ.49, παρ. 99; Dogru v. France, 4 December 2008 (Appl. no. 27058/05), παρ. 60

ευρωπαϊκά κράτη που έχουν γίνει πιο κοσμικά. Τα θύματα της μισαλλοδοξίας και των διακρίσεων, είναι οι θρησκευτικές μειονότητες και κυρίως οι μουσουλμάνοι⁹⁹.

Μολονότι η θρησκευτική ελευθερία θεωρήθηκε αρχικά από το Στρασβούργο ως σημαντικός πυλώνας της δημοκρατίας, στις πρόσφατες αποφάσεις του Δικαστηρίου, φαίνεται να επικρατεί η κοσμικότητα. Παρά το γεγονός ότι η κοσμικότητα είναι στοιχείο της δημοκρατίας, δεν θα πρέπει να έχει προτεραιότητα έναντι της θρησκευτικής ελευθερίας. Ο Greer, εύστοχα παρατηρεί ότι το ΕΔΔΑ «ασχολείται με την προστασία των ανθρωπίνων δικαιωμάτων σε ένα δημοκρατικό πλαίσιο, αντί (να ασχολείται) με την προστασία της δημοκρατίας στο πλαίσιο των ανθρωπίνων δικαιωμάτων»¹⁰⁰.

Επιπροσθέτως, το ΕΔΔΑ, δεν έλαβε υπόψη τη σημασία της εκδήλωσης της θρησκείας των προσφευγόντων στις υποθέσεις αυτές, τις πιθανές επιπτώσεις που θα είχε στους προσφεύγοντες ο περιορισμός, ή την αναλογικότητα του περιορισμού. Συγκεκριμένα, στην Υπόθεση Şahin κατά Τουρκίας, δεν εξετάστηκε από το Δικαστήριο αν ο αιτών πράγματι αποτελούσε απειλή για την κοσμικότητα, τη δημοκρατία, τον πλουραλισμό και την ανοχή και ως εκ τούτου, δεν εξετάστηκε εάν ο περιορισμός ικανοποιούσε την προϋπόθεση της αναλογικότητας σύμφωνα με το Άρθρο 9 (2)¹⁰¹.

Αντίθετα, στην Υπόθεση Ahmet Arslan κατά Τουρκίας, το ΕΔΔΑ έκρινε ότι η δίωξη και η ποινική καταδίκη των προσφευγόντων επειδή φορούσαν θρησκευτική ενδυμασία σε δημόσιο χώρο συνιστούσε παραβίαση του Άρθρου 9¹⁰². Η απόφαση αυτή φαίνεται να περιορίζει τη δικαιολογία της κοσμικότητας. Ωστόσο, θα μπορούσε κανείς να ισχυριστεί ότι η απόφαση του Δικαστηρίου επηρεάστηκε από τις δυσανάλογες ενέργειες του κράτους στην ποινική δίωξη των προσφευγόντων. Σίγουρα, όμως, στην εν λόγω υπόθεση εξετάστηκε η προϋπόθεση της αναλογικότητας του περιορισμού, σε αντίθεση με τις προηγούμενες υποθέσεις.

Εντούτοις, η απόφαση στην Υπόθεση Ahmet Arslan δεν μπορεί να θεωρηθεί ότι καθορίζει τα όρια του περιθωρίου εκτίμησης του κράτους σχετικά με το δικαίωμα εκδήλωσης της θρησκείας και συγκεκριμένα τη θρησκευτική ενδυμασία, διότι η

---

⁹⁹ European Union Agency for Fundamental Rights (FRA), 'Data in Focus Report 2 – Muslims διαθέσιμο στη δ/ση: fra.europa.eu/fraWebsite/research/publications/publications_per_year/2009/pub_dif2_en.htm

¹⁰⁰ Greer, S., (2000), The Margin of Appreciation: Interpretation and Discretion under the European Convention on Human Rights, Human Rights Files No. 1, Council of Europe Publishing, Strasbourg

¹⁰¹ Şahin v. Turkey, Judge Tulkens Dissenting Opinion

¹⁰² Ahmet Arslan and Others v. Turkey, 23 February 2010 (Appl. no. 41135/98)

Γαλλία και το Βέλγιο που απαγόρευσαν τη μπούργκα δεν κατηγορήθηκαν για παραβίαση του Άρθρου 9. Συνεπώς, φαίνεται ότι σε αυτές τις περιπτώσεις το Δικαστήριο δίνει προβάδισμα στις «ηθικολογικές προτιμήσεις της πλειοψηφίας»¹⁰³

2.2.9 Συμπεράσματα

Η αύξηση της μετανάστευσης στην Ευρώπη έχει διαφοροποιήσει το θρησκευτικό της τοπίο. Η ενσωμάτωση των μειονοτήτων θα διευκολυνθεί μόνο μέσω της εφαρμογής αυστηρότερων πολιτικών και κατευθυντήριων γραμμών για τους κρατικούς φορείς που αποσκοπούν στη διατήρηση του δικαιώματος της θρησκείας.

Συγκρίνοντας την προστασία που παρέχεται στις θρησκευτικές μειονότητες από τα δύο όργανα του ΣοΕ, καταλήγουμε αρχικά στο συμπέρασμα ότι ενώ η ΕΣΔΑ προστατεύει αποτελεσματικά τα ατομικά ανθρώπινα δικαιώματα, υστερεί στην προστασία των δικαιωμάτων των θρησκευτικών μειονοτήτων. Αντίθετα, η Σύμβαση Πλαίσιο για την Προστασία των Εθνικών Μειονοτήτων φαίνεται να προσφέρει μεγαλύτερη προστασία σε αυτές τις ομάδες, χωρίς όμως να έχει αποτελεσματικό μηχανισμό επιβολής αυτών των δικαιωμάτων.

Για την επίτευξη ενός καλύτερου επιπέδου προστασίας πρέπει όλα τα κράτη μέλη να επικυρώσουν τη Σύμβαση Πλαίσιο και να εντάξουν τις διατάξεις της στην εσωτερική τους νομοθεσία. Επιπρόσθετα, είναι πολύ σημαντικό να επιτραπεί στα άτομα, τις ομάδες καθώς και σε άλλα κράτη να επικαλούνται τις προστασίες της Σύμβασης Πλαίσιο.

Τέλος, προκειμένου να επεκταθεί η νομολογία του Δικαστηρίου σε θέματα που αφορούν τις θρησκευτικές μειονότητες, πρέπει η Επιτροπή Υπουργών να ζητήσει τη γνωμοδότηση του ΕΔΔΑ σχετικά με την ερμηνεία του Άρθρου 9 της ΕΣΔΑ. Με αυτό τον τρόπο το Δικαστήριο θα καλύψει τα κενά του δικαιώματος της (απλής) μη διάκρισης και ενδεχομένως θα μπορέσει να προωθήσει περαιτέρω την προστασία των θρησκευτικών μειονοτήτων.

---

¹⁰³ Letsas, G., (2006), 'Two Concepts of the Margin of Appreciation', Oxford Journal of Legal Studies, Vol. 26, No. 4

3. ΜΕΡΟΣ ΔΕΥΤΕΡΟ:
ΜΕΛΕΤΗ ΠΕΡΙΠΤΩΣΗΣ:
ΔΙΚΑΙΟ ΚΑΙ ΠΟΛΙΤΙΚΕΣ ΓΙΑ ΤΗ ΜΟΥΣΟΥΛΜΑΝΙΚΗ
ΜΕΙΟΝΟΤΗΤΑ ΤΗΣ ΘΡΑΚΗΣ ΣΤΗΝ ΕΛΛΑΔΑ

3.1 ΕΙΣΑΓΩΓΗ

Στην Ελλάδα, η Ορθόδοξη Εκκλησία, ιστορικά, ήταν κεντρικής σημασίας για τη διαμόρφωση και την προστασία της σύγχρονης ελληνικής ταυτότητας. Με το Σύνταγμα του 1844, καθιερώθηκε η Ορθοδοξία ως η εθνική εκκλησία, η οποία από το Δεύτερο Παγκόσμιο Πόλεμο κι έπειτα παρεμβαίνει περιστασιακά στις πολιτικές των κυβερνήσεων. Συνταγματικά και νομικά η Ορθόδοξη Εκκλησία παραμένει η Εκκλησία του ελληνικού έθνους χωρίς να είναι όμως ασυμβίβαστη με τα πρότυπα του Συμβουλίου της Ευρώπης¹⁰⁴. Εξάλλου, οι περισσότεροι ορθόδοξοι εκπρόσωποι θα αρνούσαν ότι πρόκειται για μια κρατική Εκκλησία συγκριτικά με το καθεστώς της Καθιερωμένης Θρησκείας της Αγγλίας¹⁰⁵.

Το Άρθρο 3 του Συντάγματος, προστατεύει το δικαίωμα της θρησκευτικής ελευθερίας όλων των Ελλήνων πολιτών και κατοχυρώνεται το δικαίωμα της ελεύθερης άσκησης οποιασδήποτε θρησκείας, είτε σε ιδιωτικό είτε σε δημόσιο χώρο, με την προϋπόθεση να μην είναι αντίθετη στη δημόσια τάξη και ηθική, καθώς και οι υποχρεώσεις της ελληνικής κυβέρνησης να παρέχει προστασία σε εκκλησίες, συναγωγές, νεκροταφεία και άλλα θρησκευτικά ιδρύματα των μειονοτήτων. Ωστόσο, σύμφωνα με νόμο του 1938¹⁰⁶ και βασιλικό διάταγμα του 1939, για την ανέγερση τόπων λατρείας πρέπει να δοθεί έγκριση από το Υπουργείο Παιδείας και Θρησκευμάτων ύστερα από τη σύμφωνη γνώμη του τοπικού ορθόδοξου επισκόπου¹⁰⁷.

Η Ελλάδα, αναγνωρίζει την ύπαρξη μίας μόνο (θρησκευτικής) μειονότητας στην επικράτειά της, τη Μουσουλμανική Μειονότητα στη Θράκη, τα δικαιώματα της οποίας, προστατεύονται από τη Συνθήκη της Λωζάννης (1923). Εντούτοις, ως δημοκρατικό κράτος και συμβαλλόμενο μέρος του Συμβουλίου της Ευρώπης, καθώς και άλλων Οργανισμών (ΟΗΕ, ΟΑΣΕ, ΕΕ), οφείλει να προστατεύει τα δικαιώματα του ανθρώπου, συμπεριλαμβανομένων των ατόμων που ανήκουν σε (θρησκευτικές)

---

¹⁰⁴ Report by Mr Alvaro Gil-Robles, Commissioner for Human Rights, on his visit to the Hellenic Republic, 2-5 June 2002, παρ. 8
<https://wcd.coe.int/com.intranet.InstraServlet?command=com.intranet.CmdBlobGet&IntranetImage=2784169&SecMode=1&DocId=291818&Usage=2>

¹⁰⁵ (λαπτοπ)

¹⁰⁶ Α.Ν. 1363/1938

¹⁰⁷ FOLLOW-UP REPORT ON THE HELLENIC REPUBLIC (2002 – 2005), Assessment of the progress made in implementing the recommendations of the Council of Europe Commissioner for Human Rights, 2006, παρ. 23
<https://wcd.coe.int/ViewDoc.jsp?p=&id=984125&Site=COE&BackColorInternet=DBDCF2&BackColorIntranet=FDC864&BackColorLogged=FDC864&direct=true>

μειονότητες. Από το 1923 μέχρι σήμερα, έχει σημειωθεί μεγάλη πρόοδος όσο αφορά την προστασία των δικαιωμάτων της Μουσουλμανικής Μειονότητας της Θράκης, ωστόσο υπάρχουν ακόμη κάποια σημεία που χρήζουν βελτίωσης.

3.2 ΚΕΦΑΛΑΙΟ Ι

Η ΠΟΛΙΤΙΚΗ ΤΟΥ ΕΛΛΗΝΙΚΟΥ ΚΡΑΤΟΥΣ ΑΠΕΝΑΝΤΙ ΣΤΗ ΜΟΥΣΟΥΛΜΑΝΙΚΗ ΜΕΙΟΝΟΤΗΤΑ ΤΗΣ ΘΡΑΚΗΣ ΑΠΟ ΤΟ 1923 ΕΩΣ ΣΗΜΕΡΑ

3.2.1 Εισαγωγή

Από την υπογραφή της Συνθήκης της Λωζάννης έως σήμερα, οι πολιτικές των ελληνικών κυβερνήσεων απέναντι στη μουσουλμανική μειονότητα της Θράκης παρουσιάζουν αρκετό ενδιαφέρον και για αυτό το λόγο, θεωρείται σκόπιμο να γίνει ένας διαχωρισμός των πολιτικών σε τέσσερις χρονικές περιόδους.

Η πρώτη περίοδος, διαρκεί από το 1923 έως το 1952. Έπειτα, από το 1953 έως το 1968, βασικό χαρακτηριστικό της περιόδου είναι ο εκτουρκισμός της παιδείας. Στην τρίτη περίοδο, από το 1968 έως το 1990 παρατηρείται απομονωτισμός λόγω της λήψης διοικητικών μέτρων και τέλος, από το 1991 μέχρι σήμερα, επιτυγχάνεται μια εξομάλυνση των σχέσεων μεταξύ του ελληνικού κράτους και της μειονότητας, με τη λήψη μέτρων ισονομίας και ισοπολιτείας. Αρχικά, όμως, κρίνεται αναγκαίο να γίνει μία σύντομη αναφορά στις διατάξεις της Συνθήκης της Λωζάννης σχετικά με τη μουσουλμανική μειονότητα της Θράκης καθώς και στις πληθυσμιακές ομάδες που την αποτελούν.

3.2.2 Η Συνθήκη της Λωζάννης

Η Συνθήκη της Λωζάννης, που υπογράφηκε στις 24 Ιουλίου 1923, προσδιορίζει, μεταξύ άλλων, το πλαίσιο μέσα στο οποίο μπορεί να κινηθεί η πολιτική του ελληνικού κράτους έναντι της Μουσουλμανικής Μειονότητας στη Θράκη. Τα Άρθρα περί μειονοτήτων (38-44), αναφέρονται αναλυτικά στις υποχρεώσεις της Τουρκίας έναντι της ελληνικής μειονότητας στην Κωνσταντινούπολη και το Άρθρο 45 ορίζει ότι όσα ισχύουν σε αυτά, ισχύουν αντιστοίχως και για τους Μουσουλμάνους της Θράκης.

Οι Διατάξεις της εν λόγω Συνθήκης, ετέθησαν υπό την εγγύηση της Κοινωνίας των Εθνών. Μολονότι ο οργανισμός καταργήθηκε και αντικαταστάθηκε από τον ΟΗΕ, η νομική ισχύς της Συνθήκης της Λωζάννης είναι αδιαμφισβήτητη. Αξίζει να σημειωθεί, ότι το 1950, κατόπιν εξέτασης της νομικής ισχύος των κειμένων που αφορούσαν την προστασία των μειονοτήτων κατά το Μεσοπόλεμο, η Γενική Γραμματεία του ΟΗΕ, κατέληξε ότι λόγω των αλλαγών που σημειώθηκαν

στον Β' Παγκόσμιο Πόλεμο, η Συνθήκη της Λωζάννης είναι μία εκ των δύο Συνθηκών προστασίας των μειονοτήτων που έχουν μείνει εν ισχύ¹⁰⁸.

3.2.3 Η «τριμερής» Μουσουλμανική Μειονότητα της Θράκης

Η Μουσουλμανική Μειονότητα στη Θράκη, αποτελείται από τρεις διαφορετικές πληθυσμιακές ομάδες, τους Τουρκογενείς, τους Πομάκους και τους Ρομά, οι οποίες διαφέρουν ως προς τη φυλετική καταγωγή, τα ήθη και τα έθιμα και τον τρόπο ζωής. Το μοναδικό κοινό και συνεκτικό τους στοιχείο, ήταν η θρησκευτική τους συνείδηση¹⁰⁹.

Οι τουρκογενείς, αποτελούν τη μεγαλύτερη πληθυσμιακή ομάδα, με ποσοστό 50% και είναι απόγονοι των τουρκικών φύλων τα οποία εγκαταστάθηκαν στην περιοχή της Θράκης κυρίως μεταξύ των ετών 1305 και 1371. Οι Πομάκοι, αποτελούν το 35% του συνόλου της μειονότητας¹¹⁰, αν και το ποσοστό αυτό αναφέρεται σε εκείνους που είναι εθνοτικά Πομάκοι¹¹¹. Μέσω της συνύπαρξης με τον τουρκόφωνο πληθυσμό απώλεσαν τα ξεχωριστά εθνοτικά τους χαρακτηριστικά με αποτέλεσμα αρκετοί να αισθάνονται πλέον εθνικά Τούρκοι¹¹². Οι Πομάκοι, διαφοροποιούνται από τις άλλες δύο ομάδες της μειονότητας κυρίως λόγω της γλώσσας, η οποία είναι ένα ιδίωμα σλαβο-βουλγαρικό που έχει αρκετά τουρκικά, ελληνικά και αραβικά στοιχεία¹¹³. Η μικρότερη ομάδα της μουσουλμανικής μειονότητας της Θράκης, με ποσοστό 15% είναι οι Ρομά¹¹⁴ με κύριο χαρακτηριστικό τα υψηλά ποσοστά φτώχειας και αναλφαβητισμού.

3.2.4 Η πρώτη περίοδος: 1923-1952

Μετά την ανταλλαγή των πληθυσμών, μεταξύ Ελλάδας και Τουρκίας, το μεγαλύτερο κομμάτι των μουσουλμάνων που παρέμεινε στη Δυτική Θράκη ασχολούνταν κυρίως με τη γεωργία και την κτηνοτροφία. Οι απαιτήσεις των ατόμων αυτών περιορίζονταν κυρίως στην προστασία των παραδόσεών τους και της

¹⁰⁸ Συρίγος Α., (2012), Σημειώσεις από τις προφορικές παραδόσεις του μαθήματος Σχέσεις Ελλάδος-Τουρκίας: από τη Λωζάννη έως σήμερα, Πάντειο Πανεπιστήμιο, Αθήνα

¹⁰⁹ Ibid

¹¹⁰ FOLLOW-UP REPORT ON THE HELLENIC REPUBLIC (2002 – 2005), Assessment of the progress made in implementing the recommendations of the Council of Europe Commissioner for Human Rights, 2006, παρ. 40
<https://wcd.coe.int/ViewDoc.jsp?p=&id=984125&Site=COE&BackColorInternet=DBDCF2&BackColorIntranet=FDC864&BackColorLogged=FDC864&direct=true>

¹¹¹ Συρίγος Α., op.cit.

¹¹² Ibid

¹¹³ Ibid

¹¹⁴ FOLLOW-UP REPORT ON THE HELLENIC REPUBLIC (2002 – 2005), op.cit.

θηρσκείας τους και οι πολιτικές του ελληνικού κράτους εξαντλούνταν σε θέματα εκπαίδευσης¹¹⁵.

Ωστόσο, τα πρώτα χρόνια μετά τη Συνθήκη της Λωζάννης, υπήρξαν διαφορές μεταξύ των Κεμαλικών / Μεταρρυθμιστών και των Αντικεμαλικών/ Συντηρητικών ηγετών της μειονότητας. Η ελληνική διοίκηση υπερασπίστηκε τους Συντηρητικούς οι οποίοι ήταν υπέρ της παραδοσιακής ενδυμασίας, της χρήσης του αραβικού αλφάβητου και των νόμων του Κορανίου¹¹⁶. Τον Οκτώβριο του 1931 κατά τη διάρκεια των διαπραγματεύσεων μεταξύ Βενιζέλου και Ινονού στην Αθήνα, ο Ινονού ζήτησε από το Βενιζέλο να εκδιώξει τους Συντηρητικούς από τη Θράκη και ο Βενιζέλος τελικά, δέχθηκε τις τουρκικές αξιώσεις¹¹⁷.

Την περίοδο του Μεσοπολέμου, η Μουσουλμανική Μειονότητα της Θράκης εκπροσωπούσαν από μεγάλους γαιοκτήμονες και θρησκευτικούς ηγέτες στη Βουλή. Το 1923, δημιουργήθηκαν ξεχωριστά εκλογικά σώματα για τους Μουσουλμάνους της Θράκης που ήταν καθοριστικής σημασίας για την πολιτική συμμετοχή της μειονότητας στην ελληνική πολιτική κατά τη διάρκεια του μεσοπολέμου στις βουλευτικές εκλογές του 1923, 1928, 1932, 1933 και 1929 και το 1934 για τη Γερουσία¹¹⁸.

Κατά την περίοδο της δικτατορίας του Μεταξά, που ήρθε αντιμέτωπος με τις ιταλικές διεκδικήσεις για την κυριαρχία στη Μεσόγειο και τις βουλγαρικές διεκδικήσεις για την κυριαρχία στη Δυτική Θράκη, η ελληνική εξωτερική πολιτική επικεντρώθηκε στον «αμυντικό εθνικισμό», το οποίο σήμαινε ότι όλοι οι Έλληνες θα συνεργαστούν, συμπεριλαμβανομένων των μειονοτήτων για την προστασία των εθνικών εδαφών της Ελλάδας¹¹⁹.

Τα μέλη της Μουσουλμανικής μειονότητας πολέμησαν στον Β' Παγκόσμιο πόλεμο αλλά όταν η Βουλγαρία πήρε τον έλεγχο των διοικητικών, εκπαιδευτικών και

---

¹¹⁵ Συρίγος Α., *op.cit.*

¹¹⁶ Νικολακόπουλος Η., Πολιτικές δύναμης και εκλογική συμπεριφορά της μουσουλμανικής μειονότητας στη Δυτική Θράκη, 1923-1955, Δελτίο Κέντρου Μικρασιατικών Σπουδών 8, 1990- 1991, σελ.181

¹¹⁷ Τσιούμης Κ. Α., (1994), Η Μουσουλμανική Μειονότητα της Δυτικής Θράκης και η Ελληνοτουρκικές Σχέσεις (1923-1940), Θεσσαλονίκη, Αριστοτέλειο Πανεπιστήμιο Παιδαγωγική Σχολή Τμήμα Νηπιαγωγών

¹¹⁸ Νικολακόπουλος Η., Πολιτικές δύναμης και εκλογική συμπεριφορά της μουσουλμανικής μειονότητας στη Δυτική Θράκη, 1923-1955, Δελτίο Κέντρου Μικρασιατικών Σπουδών 8, 1990- 1991, σελ. 177

¹¹⁹ Aristotle A. Kallis, "To Expand or Not to Expand? Territory, Generic Fascism and the Quest for an 'Ideal Fatherland' ", *Journal of Contemporary History*, 2003, Vol.38 (2) σελ. 256

θηρσκευτικών δραστηριοτήτων στην περιοχή, ήρθαν αντιμέτωπα με πολύ δύσκολες συνθήκες. Το μεγαλύτερο πρόβλημα το είχαν οι Πομάκοι, κυρίως λόγω της γλώσσας τους. Μέχρι το τέλος της δεκαετίας του 1940 η ελληνική πολιτική τους αντιμετώπιζε ως πιθανούς συνεργάτες της Βουλγαρίας και των Σοβιετικών επειδή βρίσκονται στα σύνορα Ελλάδας –Βουλγαρίας και μιλούν σλαβική γλώσσα.

3.2.5 Ο εκτουρκισμός της παιδείας: 1953-1968

Τον Απρίλιο του 1951 και ύστερα από σύσταση της Επιτροπής Υπουργών του Συμβουλίου της Ευρώπης, η Ελλάδα και η Τουρκία υπέγραψαν μια Μορφωτική Συμφωνία. Όπως αναφέρθηκε και νωρίτερα, οι Πομάκοι, λόγω της γλώσσας τους, εκλαμβάνονταν ως φυσικοί σύμμαχοι των Βουλγάρων και ως εκ τούτου, ο εκτουρκισμός τους θα τους αποξένωνε από τη Βουλγαρία και από τις κομμουνιστικές επιρροές¹²⁰.

Η Μορφωτική Συμφωνία του 1951¹²¹ προέβλεπε τη δημιουργία πολιτιστικών ιδρυμάτων, την ανταλλαγή επισκέψεων ακαδημαϊκών και φοιτητών, τη διδασκαλία της γλώσσας, της λογοτεχνίας και της ιστορίας της Τουρκίας στα εκπαιδευτικά ιδρύματα της Ελλάδας και αντίστοιχα της Ελλάδας στα τουρκικά σχολεία. Μολονότι οι διατάξεις της εν λόγω Συμφωνίας δεν ήταν νομικά δεσμευτικές¹²², το ελληνικό κράτος τις εφάρμοσε.

Στα μειονοτικά σχολεία εισήχθη η τουρκική γλώσσα (αν και δεν υπήρχε διάταξη που να ορίζει ως επίσημη γλώσσα την τουρκική), και ξεκίνησε να ακολουθείται το πρόγραμμα του τουρκικού Υπουργείου Παιδείας¹²³. Επίσης, άρχισαν να έρχονται στα μειονοτικά σχολεία μετακλητοί δάσκαλοι από την Τουρκία.

Την ίδια περίοδο, ιδρύθηκαν και χρηματοδοτήθηκαν από την ελληνική κυβέρνηση δύο μουσουλμανικά γυμνάσια στην Κομοτηνή και την Ξάνθη. Η διδασκαλία, όπως και στα υπόλοιπα μειονοτικά σχολεία ακολούθησε το πρόγραμμα του τουρκικού Υπουργείου Παιδείας. Συνεπώς, μολονότι δεν απαγορεύτηκε ρητώς η διδασκαλία άλλων γλωσσών, τα τουρκικά διδάσκονταν ως η μοναδική γλώσσα της

---

¹²⁰ Συρίγος Α., *op.cit*

¹²¹ Νόμος υπ' αρ. 2073 της 18/23 Απριλίου 1952, «Για την Επικύρωση της Ελληνο - Τουρκικής Εκπαιδευτικής Συμφωνίας», ΦΕΚ Α'(1952) υπ' αρ. 103

¹²² Μπαλτσιώτης Λ., (1997), Ελληνική Διοίκηση και Μειονοτική Εκπαίδευση στη Δυτική Θράκη, στο Τσιτσελίκης Κ. και Χριστόπουλος Δ., Το μειονοτικό φαινόμενο στην Ελλάδα. Μία συμβολή των κοινωνικών επιστημών, Αθήνα, Κριτική, σελ. 322

¹²³ Συρίγος Α., *op. cit*.

μειονότητας με αποτέλεσμα να επέλθει ο εκτουρκισμός της παιδείας στην πρωτοβάθμια και δευτεροβάθμια εκπαίδευση τη δεκαετία του 1950¹²⁴.

Ο πλήρης εκτουρκισμός της παιδείας της μουσουλμανικής μειονότητας «υπαγορεύτηκε» από το Μορφωτικό Πρωτόκολλο της 20ης Δεκεμβρίου του 1968. Ενώ μέχρι τότε η ελληνική κυβέρνηση χρησιμοποιούσε ειδικά μεταφρασμένα βιβλία για τους μαθητές της μειονότητας, με το εν λόγω πρωτόκολλο τα απέσυρε και δέχθηκε διδακτικά βιβλία από την Τουρκία. Ωστόσο, στο Πρωτόκολλο, προβλεπόταν ότι όσα μαθήματα διδάσκονταν μέχρι το 1968 στα ελληνικά θα συνέχιζαν να διδάσκονται στην ίδια γλώσσα, ενώ όλα τα υπόλοιπα στη γλώσσα της μειονότητας η οποία θεωρήθηκε ως δεδομένο ότι ήταν η τουρκική¹²⁵.

3.2.6 Τα διοικητικά μέτρα και ο απομονωτισμός: 1968-1990

Μετά το Κυπριακό και ιδίως κατά την περίοδο της δικτατορίας, το ελληνικό κράτος εφάρμοσε κάποια μέτρα διοικητικού χαρακτήρα εις βάρος της μειονότητας. Συγκεκριμένα, δεν επιτρεπόταν στους Μουσουλμάνους να αποκτήσουν άδειες ανεγέρσεως ή επισκευής οικιών, άδειες κυνηγιού και άδειες γεωργικών ελκυστήρων διότι σύμφωνα με το Νομόρχη της Ξάνθης, δεν μιλούσαν την ελληνική γλώσσα.

Ενώ μπορούσαν να αποκτήσουν άδειες αυτοκινήτου, μοτοσικλετών και φορτηγών, υπήρχε πρόβλημα στη χορήγηση αδειών τρακτέρ που ήταν απαραίτητες για τα περισσότερα μέλη της μειονότητας που εργαζόνταν σε αγροκτήματα. Σε περίπτωση που χρησιμοποιούσαν τους γεωργικούς ελκυστήρες χωρίς άδεια τιμωρούνταν με χρηματικό πρόστιμο.

Εκτός από τις δυσκολίες στην απόκτηση αδειών οδήγησης, η μουσουλμανική μειονότητα αντιμετώπιζε δυσκολίες και στη χορήγηση αδειών για την επισκευή των σπιτιών τους ή την κατασκευή νέων. Τα σπίτια των μελών της μειονότητας ήταν αρκετά παλιά σε σχέση με εκείνα της πλειοψηφίας των Ελλήνων χριστιανών στη Θράκη, κάτι το οποίο επιβεβαιώνεται και από τις εκθέσεις διεθνών οργανισμών που είχαν επισκεφθεί την περιοχή εκείνη την περίοδο¹²⁶.

Στόχος της ελληνικής πολιτικής, μέσα από τη μη παροχή αδειών, φαίνεται να ήταν η απομάκρυνση της μειονότητας από την Ελλάδα. Ωστόσο, τα εν λόγω μέτρα

---

¹²⁴ Συρίγος Α., *op.cit*

¹²⁵ Συρίγος Α., *op.cit*

¹²⁶ Lois Whitman, (1992), *Denying Human Rights and Ethnic Identity: The Greeks of Turkey*, NY: Helsinki Watch, σελ.9

δεν ήταν επαρκής λόγος για να αναγκαστούν οι μουσουλμάνοι να μετοικήσουν. Εξάλλου, στις προεκλογικές περιόδους δεν ακολουθούνταν πιστά και προσφέρονταν άδειες πάσης φύσεως¹²⁷. Συνεπώς, το αποτέλεσμα ήταν να απομονωθεί περισσότερο το μουσουλμανικό στοιχείο και να ενταθούν οι διαφορές ανάμεσα στους χριστιανούς και τους μουσουλμάνους της Θράκης.

3.2.7 Ισονομία-ισοπολιτεία: 1991-σήμερα

Η βία που ξέσπασε στις 29 Ιανουαρίου 1990 στην Κομοτηνή, είχε ως αποτέλεσμα τον ξυλοδαρμό ορισμένων μελών της μουσουλμανικής μειονότητας και την καταστροφή κάποιων καταστημάτων τους. Δύο ημέρες αργότερα, συναντήθηκαν οι αρχηγοί των ελληνικών πολιτικών κομμάτων προκειμένου να συζητήσουν τις τελευταίες εξελίξεις στη Θράκη και να εξεύρουν λύσεις για την πρόληψη αντίστοιχων γεγονότων στο μέλλον.

Συγκεκριμένα, συμφωνήθηκε να αυξηθεί ο πληθυσμός της περιοχής μέσω της οικονομικής ανάπτυξης η οποία θα παρείχε ευκαιρίες απασχόλησης για όλους τους κατοίκους της περιοχής (μουσουλμάνους και ορθόδοξους) και της εγκατάστασης Ποντίων προσφύγων ιδίως στους νομούς της Ροδόπης και του Έβρου. Επίσης, μέσω της βελτίωσης του επιπέδου εκπαίδευσης της μειονότητας και την απασχόληση σε ορισμένες κυβερνητικές υπηρεσίες καθώς και σε βιομηχανίες εκτός της περιοχής θεωρήθηκε ότι θα ενθαρρυνόταν η αστικοποίηση. Ένα ακόμη ζήτημα που συζητήθηκε ήταν η μείωση των δικαστικών αρμοδιοτήτων του Μουφτή και η μεταφορά των περισσότερων εξ' αυτών στα ελληνικά δικαστήρια. Τέλος, επισημάνθηκε ότι πρέπει να αποφευχθούν οι παρενοχλήσεις εις βάρος της μειονότητας και για το λόγο αυτό πρέπει να ενισχυθεί η παρουσία των ελληνικών αρχών στην περιοχή¹²⁸.

Η νέα κυβέρνηση που εξελέγη τον Απρίλιο, εισήγαγε μέτρα, τα οποία άρχιζαν να εφαρμόζονται μετά το 1991, και έμειναν γνωστά ως «μέτρα ισονομίας και ισοπολιτείας Χριστιανών και Μουσουλμάνων». Στόχος των μέτρων αυτών ήταν η ενσωμάτωση της μειονότητας μέσα στην κοινωνία, η προστασία των δικαιωμάτων των μελών της και η αύξηση του βιοτικού τους επιπέδου σε πολιτικό, οικονομικό και κοινωνικό επίπεδο.

---

¹²⁷ Συρίγος Α., *op.cit.*

¹²⁸ Νέα Πολιτική για τους Μουσουλμάνους, Ελευθεροτυπία, 02.03.1990

3.3 ΚΕΦΑΛΑΙΟ Π

ΕΜΠΟΔΙΑ ΠΟΥ ΑΝΑΦΥΟΝΤΑΙ ΚΑΙ ΕΠΙΛΥΟΝΤΑΙ(;)ΜΕΣΑ ΑΠΟ ΤΗΝ ΕΛΛΗΝΙΚΗ ΠΟΛΙΤΙΚΗ ΚΑΙ ΝΟΜΟΘΕΣΙΑ

3.3.1 Εισαγωγή

Στο προηγούμενο κεφάλαιο έγινε μία επισκόπηση των πολιτικών των ελληνικού κράτους σχετικά με τη μουσουλμανική μειονότητα στη Θράκη, οι οποίες σταθεροποιούνται το 1991 με τα μέτρα Ισονομίας και Ισοπολιτείας. Ωστόσο, παρά την προσπάθεια του ελληνικού κράτους να διασφαλίσει την προστασία των δικαιωμάτων των μελών της μειονότητας, κάποια προβλήματα δεν έχουν ακόμη επιλυθεί πλήρως. Επίσης, η εξέλιξη του διεθνούς δικαίου όσο αφορά την προστασία των μειονοτήτων, «επιβάλλει» τη συμμόρφωση του ελληνικού κράτους με τα διεθνή και ευρωπαϊκά πρότυπα προστασίας.

Τα ζητήματα που θα μας απασχολήσουν στο παρόν κεφάλαιο είναι αρχικά θρησκευτικού περιεχομένου και αφορούν την εκλογή και της αρμοδιότητες του Μουφτή, καθώς και το καθεστώς και τη διοίκηση των μουσουλμανικών ευαγών ιδρυμάτων (βακούφια). Στη συνέχεια, εξετάζονται οι συνέπειες του Άρθρου 19 του Κώδικα Ελληνικής Ιθαγένειας, παρά την κατάργησή του.

Ιδιαίτερη αναφορά γίνεται στο δικαίωμα στον αυτοπροσδιορισμό των μελών της μειονότητας και στην μη παροχή του από το ελληνικό κράτος. Η άρνηση της Ελλάδας στο δικαίωμα του αυτοπροσδιορισμού, την οδήγησε στην παραβίαση του δικαιώματος του συνευαγείσθαι και τελικά σε τρεις καταδικαστικές αποφάσεις από το Ευρωπαϊκό Δικαστήριο για τα Δικαιώματα του Ανθρώπου.

Τέλος, εξετάζονται τα μέτρα που έχουν ληφθεί σχετικά με το δικαίωμα των παιδιών της μειονότητας στην εκπαίδευση και οι προσπάθειες του ελληνικού κράτους για περαιτέρω βελτίωση τους.

3.3.2 Θρησκευτικά Ζητήματα

3.3.2.1 Η εκλογή και οι αρμοδιότητες του Μουφτή¹²⁹

Η θρησκευτική ελευθερία της μουσουλμανικής μειονότητας προβλέπει την «θρησκευτική ισότητα» και «ελευθερία της θρησκευτικής συνείδησης»¹³⁰. Στόχος

---

¹²⁹ Οι μουφτήδες είναι ιεροδικαστές που αποφασίζουν επί θεμάτων του ιερού μουσουλμανικού νόμου τον οποίο θεωρείται ότι ερμηνεύουν αυθεντικά. Έχουν την εξουσία να αποφαινούνται επί παντός θρησκευτικού ζητήματος ενώ παράλληλα το ελληνικό κράτος τους έχει χορηγήσει αρμοδιότητα δικαιοδοσίας στο οικογενειακό και κληρονομικό δίκαιο των μουσουλμάνων.

των μελών της μουσουλμανικής μειονότητας της Δυτικής Θράκης είναι η διατήρηση του πολιτισμού και της θρησκείας τους, διατηρώντας ένα ξεχωριστό σύστημα ατομικού και οικογενειακού δικαίου. Η θρησκεία είναι ένα πολύ σημαντικό, ενσωματωμένο χαρακτηριστικό του πολιτισμού και της παράδοσης της μουσουλμανικής μειονότητας στη Δυτική Θράκη, η οποία ορίζει την πολιτιστική ταυτότητα της μειοψηφίας και χτίζει την εσωτερική κοινωνική δομή της¹³¹.

Τα θρησκευτικά ιδρύματα εντός της μουσουλμανικής μειονότητας της Δυτικής Θράκης περιλαμβάνουν τη θρησκευτική εκπαίδευση και τη δικαιοδοσία του Μουφτή να αποφασίσει περί ζητημάτων οικογενειακού και ατομικού δικαίου με βάση τον ισλαμικό νόμο. Η μελέτη του νομικού καθεστώτος, που διέπει τη θέση του Μουφτή, θέτει υπό αμφισβήτηση μια σειρά από θέματα που αφορούν την κοινωνική και θρησκευτική ζωή της μουσουλμανικής μειονότητας.

Στην Τουρκία, μετά την κατάργηση του ισλαμικού νόμου, το 1928, οι αρμοδιότητες του Μουφτή περιορίζονται μόνο στην άσκηση των θρησκευτικών τους καθηκόντων¹³². Αντίθετα, στη Θράκη, η θέση του Μουφτή έχει εξελιχθεί ως μια μορφή προστασίας της έκφρασης των θρησκευτικών πεποιθήσεων και αξιών της μειονότητας. Το νομικό καθεστώς που προβλέπεται για το Μουφτή παραμένει ένα από τα πιο αμφιλεγόμενα ζητήματα και πιο πιθανή αιτία σύγκρουσης μεταξύ της μειονότητας και της ελληνικής κυβέρνησης αλλά ακόμη και μέσα στην ίδια τη μειονότητα.

Το 1990 προέκυψε θέμα αντικαταστάσεως των αποβιωσάντων Μουφτήδων Ξάνθης και Κομοτηνής. Οι τότε βουλευτές της μειονότητας Σαδίκ και Φαϊκογλου έθεσαν θέμα άμεσης εκλογής των μουφτήδων από τη μειονότητα και στην Ξάνθη εξελέγη ο Μεχμέτ Εμίν Αγγά ενώ ο Ιμπραήμ Σερίφ εξελέγη ως Μουφτής στην Ροδόπη¹³³. Η ελληνική κυβέρνηση αντέδρασε αμέσως και εισήγαγε νόμο (Νόμος Αρ 1920/1991), σύμφωνα με τον οποίο το κράτος θα ήταν αρμόδιο για την επιλογή του

---

¹³⁰ Νάσκου-Περράκη Π. (2000) *The Legal Framework of Religious Freedom in Greece*. Athens: Sakoulas

¹³¹ Anagnostou, Dia (1997) "Religious Freedom and Minority Rights in the New Europe: The Case of the Muslim Courts in Western Thrace" Paper delivered to the XV Modern Greek Studies, Association International Symposium 1997 on Modern Greece, Kent State University, Kent, Ohio (November 6-7, 1997).

¹³² Τσιτσελίκης Κ., (1999) η θέση του Μουφτή στη Δυτική Θράκη, στο Χριστόπουλος Δ., *Νομικά ζητήματα της θρησκευτικής ετερογένειας στην Ελλάδα*, Αθήνα, Κριτική, σελ. 275

¹³³ *Ibid*, σελ. 287-290

Μουφτή της μουσουλμανικής μειονότητας ύστερα από μια διαδικασία επιλογής, κατά την οποία ζητείται η γνώμη εξεχουσών προσωπικοτήτων¹³⁴.

Οι εκλογές που έλαβαν χώρα στα τζαμιά δεν αντιπροσώπευαν όλα τα μέλη της μειονότητας κυρίως λόγω του άτυπου χαρακτήρα των εκλογών και της απουσίας της αναγκαίας θρησκευτικής εκπαίδευσης των υποψηφίων. Το αποτέλεσμα ήταν το θέμα να γίνει ιδιαίτερα πολιτικό και διχαστικό μεταξύ ορισμένων μελών της μειονότητας αλλά και μεταξύ του κράτους και της μειονότητας¹³⁵.

Ο Μουφτής που εξελέγη στην Ξάνθη από τη μειονότητα αρνήθηκε να παραιτηθεί με αποτέλεσμα να του ασκηθεί ποινική δίωξη από το ελληνικό κράτος. Τα ελληνικά δικαστήρια τον έκριναν ένοχο για το γεγονός ότι διατηρούσε την ιδιότητα του Μουφτή και εξέδιδε κηρύγματα θρησκευτικού και πολιτικού περιεχομένου και τελικά ο Μεχμέτ Εμίν Αγγά προσέφυγε στο ΕΔΔΑ¹³⁶ υποστηρίζοντας ότι η καταδίκη του συνιστούσε παραβίαση του δικαιώματος της ελεύθερης άσκησης της θρησκείας του μαζί με όλους εκείνους που στράφηκαν προς αυτόν για πνευματική καθοδήγηση. Θεώρησε επίσης ότι η καταδίκη του δεν προβλέπεται από το νόμο και ότι οι μουσουλμάνοι δεν είχαν δεχθεί την κατάργηση του Νόμου 2345/1920. Τέλος, υποστήριξε ότι η καταδικαστική απόφαση δεν ήταν αναγκαία σε μια δημοκρατική κοινωνία και επεσήμανε ότι αφού οι Χριστιανοί και οι Εβραίοι έχουν στην Ελλάδα το δικαίωμα να εκλέγουν τους θρησκευτικούς ηγέτες, η στέρηση αυτής της δυνατότητας από τους μουσουλμάνους συνιστά διακριτική μεταχείριση. Τελικά, το Δικαστήριο απεφάνθη υπέρ του Μεχμέτ Εμίν Αγγά και έκρινε ότι η καταδίκη του προσφεύγοντος συνιστούσε παραβίαση του Άρθρου 9 της ΕΣΔΑ διότι δεν μπορούσε να δικαιολογηθεί από τις περιστάσεις ως «επιτακτική κοινωνική ανάγκη».

Όσον αφορά τη διαδικασία διορισμού του Μουφτή, η ελληνική κυβέρνηση ισχυρίζεται ότι ο Μουφτής δεν είναι μόνο ένας θρησκευτικός ηγέτης, αλλά έχει επίσης αρκετές διοικητικές και νομικές λειτουργίες. Κατά συνέπεια, ο Μουφτής αποτελεί ένα δικαστή αστικού δικαίου, και ως εκ τούτου, σύμφωνα με την κυβέρνηση, θα πρέπει να διορίζεται από το κράτος και όχι να εκλέγεται από τη

---

¹³⁴ Report by Thomas Hammarberg, Commissioner for Human Rights of the Council of Europe, following his visit to Greece on 8-10 December 2008, Comments of the Greek authorities, <https://wcd.coe.int/ViewDoc.jsp?p=&id=1409353&Site=COE&BackColorInternet=DBDCF2&BackColorIntranet=FDC864&BackColorLogged=FDC864&direct=true>

¹³⁵ Τσιτσελίκης Κ., (1999) η θέση του Μουφτή στη Δυτική Θράκη, στο Χριστόπουλος Δ., Νομικά ζητήματα της θρησκευτικής ετερογένειας στην Ελλάδα, Αθήνα, Κριτική, σελ. 325-326

¹³⁶ Agga v. Greece (no. 2), nos. 50776/99 and 52912/99, § ..., 17 October 2002 και Agga v. Greece (no. 3), no. 32186/02, § ..., 13 July 2006

μειοψηφία¹³⁷. Ωστόσο, πολλά μέλη της μειονότητας αισθάνονται ότι δεν πρέπει μια Χριστιανική κυβέρνηση να επιλέγει το θρησκευτικό ηγέτη της μουσουλμανικής μειονότητας με αποτέλεσμα το ζήτημα διορισμού των Μουφτήδων να παραμένει· οι αρχές εξακολουθούν να διορίζουν Μουφτήδες και ο τοπικός πληθυσμός να εκλέγει δικούς του¹³⁸, οι οποίοι έχουν χαρακτηριστεί ψευδομουφτήδες.

Τα μέλη της μουσουλμανικής μειονότητας έχουν το δικαίωμα να επιλέξουν μεταξύ των πολιτικών και των θρησκευτικών δικαστηρίων. Όμως, στην περίπτωση των αποφάσεων του Μουφτή, τα μέλη της μουσουλμανικής μειονότητας δεν έχουν πρόσβαση στο Ευρωπαϊκό Δικαστήριο Ανθρωπίνων Δικαιωμάτων. Ως εκ τούτου, η βασική αρχή του δικαιώματος της δίκαιης δίκης και της αποτελεσματικής προσβασιμότητας στα δικαστήρια έχει παραβιαστεί σοβαρά.

Επίσης, στην πολιτιστική δομή της μειονότητας, οι αρχές της ισότητας και της μη διάκρισης σύμφωνα με τα ατομικά ανθρώπινα δικαιώματα δεν έχουν ακόμη ενσωματωθεί αποτελεσματικά¹³⁹. Ειδικότερα, οι μουσουλμάνες στη Δυτική Θράκη υποβάλλονται σε παραδοσιακές και κοινοτικές αξίες σε συλλογικό επίπεδο, κάτι το οποίο δεν τους δίνει την ευκαιρία να ενεργούν ως αυτόνομα άτομα. Συνεπώς, η ανάκληση της δικαστικής αρμοδιότητας των Μουφτήδων, δεδομένων των ζητημάτων συμβατότητας με τα διεθνή και ευρωπαϊκά πρότυπα είναι αναγκαία όπως επεσήμανε και ο Επίτροπος για τα Δικαιώματα του Ανθρώπου του Συμβουλίου της Ευρώπης αν και όπως τόνισε, η εκλογή τους θα πρέπει να γίνεται από τα μέλη της μουσουλμανικής μειονότητας¹⁴⁰.

3.3.2.2 Η διοίκηση των Βακουφίων¹⁴¹

Στη Συνθήκη της Λωζάννης προσδιορίζεται το νομικό πλαίσιο σχετικά με τη σύσταση και τη διοίκηση των μουσουλμανικών ευαγών ιδρυμάτων (βακουφίων). Σήμερα, η πλειοψηφία των βακουφίων στην Ελλάδα βρίσκεται στη Θράκη και η βασική κοινωνική τους λειτουργία είναι η συντήρηση των κτιρίων και η κάλυψη των

---

¹³⁷ Γεωργούλης Σ., (1993) Ο θεσμός του Μουφτή στην ελληνική και διεθνή έννομη τάξη, Αθήνα, Σάκουλας

¹³⁸ ECRI REPORT ON GREECE (fourth monitoring cycle), 2009, παρ. 122

¹³⁹ Mayer, Ann-Elizabeth (1997) Islam, Tradition and Politics, Human Rights London: Westview Press.

¹⁴⁰ Report by Thomas Hammarberg, Commissioner for Human Rights of the Council of Europe, op.cit

¹⁴¹ Βακούφιο, κατά τον Ιερό Ισλαμικό Νόμο (σερηάτ), είναι περιουσιακό στοιχείο που έχει αφιερωθεί για την εκπλήρωση ευαγών σκοπών δηλαδή για τη συντήρηση τεμενών, ορφανοτροφείων, σχολείων, ιεροσπουδαστηρίων, πτωχοκομείων ακόμη και κρηνών. Επειδή το βακούφιο χρησιμοποιείται για την εξυπηρέτηση ευαγούς, σκοπού, θεωρείται ότι είναι αφιερωμένο στο Θεό και πρέπει να χρησιμοποιείται για πάντα υπέρ του ευαγούς σκοπού. Συνεπώς, ως κτήμα του Θεού το βακούφιο παραμένει εκτός συναλλαγής (extra commercium) είναι κτήμα θείου δικαίου (divini juris) και αναπαλλοτρίωτο

εξόδων τους, χωρίς όμως να προσδιορίζεται με σαφήνεια ο δικαιούχος των εσόδων. Επίσης, δεν υπάρχουν στοιχεία για τον ακριβή αριθμό των βακουφίων ούτε για την περιουσία τους. Σήμερα, λειτουργούν τρεις Διαχειριστικές Επιτροπές Μουσουλμανικής Περιουσίας και βρίσκονται στην Ξάνθη, την Κομοτηνή και το Διδυμότειχο¹⁴².

Οι Διαχειριστικές Επιτροπές Μουσουλμανικής Περιουσίας έχουν σημαντική πολιτική εξουσία και όπως επισημαίνει ο Τσιτσελίκης Κ., αποτέλεσαν το μήλο της έριδας όσων εποφθαλιμούσαν τον έλεγχο της μειονότητας ή των ίδιων των βακουφίων¹⁴³. Ως εκ τούτου, ο διορισμός των μελών των διαχειριστικών επιτροπών από την ελληνική κυβέρνηση αποσκοπούσε στον ασφαλέστερο τρόπο ελέγχου τους από την ελληνική διοίκηση, ενώ οι εκλογές εδραίωναν τη δυνατότητα ελέγχου από την πλειοψηφούσα τάση εντός της μειονότητας.

Οι Διαχειριστικές Επιτροπές εκλέχθηκαν για πρώτη φορά το 1950, όμως η κρίση του Κυπριακού και η χούντα του 1967, οδήγησαν και πάλι στο διορισμό των μελών των Επιτροπών¹⁴⁴. Με το Νόμο 1091/1980¹⁴⁵, ορίστηκε ότι τα βακούφια διοικούνται από πενταμελή διαχειριστική επιτροπή που εκλέγεται ελεύθερα από τους μουσουλμάνους του δήμου ή της κοινότητας όπου βρίσκεται. Όμως, ο εν λόγω νόμος δεν εφαρμόστηκε ποτέ και η διοίκηση των βακουφίων γινόταν από επιτροπές διορισμένες από το κράτος, κάτι το οποίο οδήγησε στην άσκηση έντονης κριτικής κατά των ελληνικών κυβερνήσεων. Το ζήτημα της διοίκησης των βακουφίων απασχόλησε και τους μηχανισμούς παρακολούθησης του Συμβουλίου της Ευρώπης. Η ECRI, στη δεύτερη και στην τρίτη έκθεσή της για την Ελλάδα, συνιστούσε στις

---

¹⁴² Τσιτσελίκης Κ., «Βακουφικές Περιπέτειες», αρχείο ΚΕΜΟ, 4.03.2008 διαθέσιμο στη δ/ση <http://www.kemo.gr/index.php?sec=show&item=116>

¹⁴³ Ibid

¹⁴⁴ “Implementation of the Declaration on the Elimination of All Forms of intolerance and of Discrimination Based on Religion or Belief (Note by the Secretary-General - Addendum): visit to Greece by Special Rapporteur of the Commission on Human Rights (Mr. Abdelfattah). General Assembly, A/51/542/Add. 1, UN, 7 November 1996, σελ 11-12, παρ. 48: “Alongside the mufti who is appointed in accordance with the decree of 25 December 1990, there is a committee which administers the property (waqfs) belonging to religious communities and charitable institutions within its district. According to information provided, Act No. 3345/1920 provided that the members of that committee were to be chosen through elections held within the Muslim community. This provision was abolished under the dictatorship and replaced by a procedure, which is still in force for appointing the members of the committee”

¹⁴⁵ «Νόμος 1091 της 20/20.11.80: Περί διοικήσεως και διαχειρίσεως των Βακουφίων της Μουσουλμανικής Μειονότητας εις την Δυτικήν Θράκην και των περιουσιών αυτών»- (Α' 267), Κώδικας Νομικού Βήματος Έτος 28°, σελ 1548 -1551.

ελληνικές αρχές να λάβουν μέτρα «προς τη διαχείριση των ιδιωτικών φιλανθρωπικών ιδρυμάτων»¹⁴⁶.

Τελικά, το 2008, υιοθετήθηκε καινούριος νόμος¹⁴⁷ σχετικά με τη «Διοίκηση και Διαχείριση των Βακουφίων της Μουσουλμανικής Μειονότητας στη Δυτική Θράκη και των περιουσιών τους», ο οποίος ουσιαστικά δεν διαφέρει πολύ από τον προηγούμενο. Το κυριότερο στοιχείο του, είναι ότι εκφράζει τη βούληση από την πλευρά της κυβέρνησης για τη διεξαγωγή εκλογών ώστε η διαχείριση των βακουφίων να επιτυγχάνεται από την ίδια τη μειονότητα¹⁴⁸. Επίσης, ένα μέτρο «θετικής διάκρισης» που εισήχθη στο νόμο είναι η διάταξη που προβλέπει την πρόσληψη μουσουλμάνων στο δημόσιο τομέα με ειδική ποσόστωση 0,5% επί των προσφερόμενων θέσεων¹⁴⁹.

Στην τέταρτη έκθεση της ECRI¹⁵⁰ για την Ελλάδα, η Επιτροπή χαιρέτισε τη θέσπιση του νέου νόμου αν και επισήμανε ότι δεν είχε καμία πληροφορία για το πώς εφαρμόζεται. Ωστόσο, στην επόμενη έκθεσή της, όπως και στις Εκθέσεις του Επιτρόπου του ΣτΕ δεν υπάρχει σχετική αναφορά, ή σύσταση για τη διαχείριση των βακουφίων. Συνεπώς, θεωρείται ότι πλέον έχουν ληφθεί τα απαραίτητα μέτρα από το ελληνικό κράτος και η μειονότητα απολαμβάνει το δικαίωμα να διαχειρίζεται η ίδια την ακίνητη περιουσία της, όπως βούλεται, με εκλεγμένους εκπροσώπους.

3.3.3 Ο εκλογικός νόμος

Στις εκλογές της 8ης Απριλίου 1990, ο Σαδίκ Αχμέτ και ο Αχμέτ Φαϊκογλου εξελέγησαν ως ανεξάρτητοι βουλευτές του Νομού Ροδόπης και Νομού Ξάνθης αντίστοιχα. Όμως, στις 24 Οκτωβρίου 1990, άλλαξε ο ελληνικός εκλογικός νόμος και εισήχθη το όριο του 3% των ψήφων για κάθε πολιτικό κόμμα που ήθελε να μπει στη Βουλή. Μια τέτοια αλλαγή ερμηνεύθηκε από τους μουσουλμάνους της μειονότητας ως εμπόδιο για την αποστολή ανεξάρτητων βουλευτών τους στην Αθήνα, διότι, λαμβάνοντας υπόψη το ποσοστό του 3%, απαιτούνται τουλάχιστον 200.000 ψήφοι για ένα μειονοτικό πολιτικό ώστε να γίνει ανεξάρτητος εκπρόσωπος της μειονότητας

---

¹⁴⁶ ECRI, (2002), Τρίτη Έκθεση για την Ελλάδα, παρ. 87

¹⁴⁷ «Νόμος 3647 της 27/29/2.2008. Διοίκηση και διαχείριση των Βακουφίων της Μουσουλμανικής Μειονότητας στη Δυτική Θράκη και των περιουσιών τους. (Α37)», Κώδικας Νομικού Βήματος, τόμος 56, τεύχος 2 (Φεβρ. - Μάρτ.) 2008, σελ. 190 - 196.

¹⁴⁸ Ibid

¹⁴⁹ Τσιτσελίκης Κ., «Βακουφικές Περιπέτειες», ο.π. cit.

¹⁵⁰ ECRI, (2009), Έκθεση της ECRI για την Ελλάδα (τέταρτος κύκλος επιτήρησης), παρ. 124

στο ελληνικό Κοινοβούλιο, δεδομένου ότι ο συνολικός πληθυσμός της μειονότητας είναι μικρότερος.

Από τότε που εφαρμόστηκε το ποσοστό του 3%, η μειονότητα ξεκίνησε να εκλέγει τους εκπροσώπους της μέσω των υπαρχόντων πανελλαδικών κομμάτων, κι έτσι έχει επιτύχει από το 1927 μέχρι σήμερα οι εκπρόσωποι της μουσουλμανικής μειονότητας να έχουν εκλεγεί σε όλες σχεδόν τις κοινοβουλευτικές εκλογές και να συμμετέχουν σε όλα τα επίπεδα της τοπικής αυτοδιοίκησης στη Θράκη¹⁵¹. Ενδιαφέρον προκαλεί, ωστόσο, το γεγονός ότι σημαντικός αριθμός μουσουλμάνων ψηφοφόρων, κυρίως πομακικής καταγωγής, στις εκλογικές αναμετρήσεις επιλέγουν είτε χριστιανούς υποψηφίους είτε αποφεύγουν γενικώς τη σταυροδότηση υποψηφίων. Αυτό θα μπορούσε να οφείλεται στη θετική εξέλιξη των μέτρων ισονομίας και ισοπολιτείας που «έπεισαν» τους μουσουλμάνους ότι η θρησκεία δεν είναι το μοναδικό κριτήριο για την επιλογή εκπροσώπων.

3.3.4 Άρθρο 19¹⁵² του Κώδικα Ελληνικής Ιθαγένειας και η κατάργησή του

Η μουσουλμανική μειονότητα υπέφερε πολύ από την εφαρμογή του Άρθρου 19 του Κώδικα Ελληνικής Ιθαγένειας. Υπολογίστηκε ότι περίπου 50.000 μέλη της μουσουλμανικής μειονότητας στερήθηκαν την ελληνική ιθαγένεια και τις περιουσίες τους¹⁵³. Έπειτα από τις συνεχείς επικρίσεις των διεθνών οργανισμών, το εν λόγω άρθρο καταργήθηκε το 1998 με το σκεπτικό ότι παραβίαζε τη συνταγματική ισότητα των Ελλήνων πολιτών ενώπιον του νόμου, όπως αναφέρεται στο Άρθρο 4, παράγραφος 1 του Συντάγματος, αλλά χωρίς να έχει αναδρομική ισχύ.

Το 2005, ο (τότε) Υπουργός Εσωτερικών, με επιστολή του προς το Βουλευτή Ιλχάν Αχμέτ, αφού τον ενημέρωσε για τον ακριβή αριθμό των μελών της μειονότητας που έχασαν την ελληνική ιθαγένεια (46.124) υποσχέθηκε ότι η ελληνική υπηκοότητα όσων ζουν κάτω από δύσκολες συνθήκες στην Ελλάδα, χωρίς υπηκοότητα επειδή την

¹⁵¹ Report by Thomas Hammarberg, Commissioner for Human Rights of the Council of Europe, *op.cit.*

¹⁵² Άρθρο 19, Ν. 3370/1955, «Αλλογενής εγκαταλιτών το Ελληνικόν έδαφος άνευ προθέσεως παλιννοστήσεως δύναται να κηρυχθεί απολέσας την Ελληνικήν ιθαγένειαν. Τούτο ισχύει και δια τον αλλογενή τον γεννηθέντα και κατοικούντα εν τη αλλοδαπή. Τα εν τη αλλοδαπή εγκατεστημένα ανήλικα τέκνα τούτου δύναται να κηρυχθώσιν απολέσαντα την Ελληνικήν ιθαγένειαν, εάν αμφοτέροι οι γονείς αυτών ή ο επιζών τούτων απώλεσαν ταύτην. Περί τούτων αποφαινεται ο Υπουργός των Εσωτερικών μετά σύμφωνον γνώμην του Συμβουλίου Ιθαγενείας».

¹⁵³ ECRI, (1999) Δεύτερη Έκθεση για την Ελλάδα, <http://www.coe.int/t/dghl/monitoring/ecri/Country-by-country/Greece/GRC-CbC-II-2000-032-GRC.pdf>

απώλεσαν λόγω του Άρθρου 19, θα αποκατασταθεί μετά από μια απλή αίτηση¹⁵⁴. Ωστόσο, μέχρι το 2009 το θέμα δεν είχε πλήρως διευθετηθεί και στην ετήσια έκθεσή του ο ελληνικός Συνήγορος του Πολίτη επεσήμανε τις «υπερβολικές και στις περισσότερες περιπτώσεις, αδικαιολόγητες καθυστερήσεις στην επεξεργασία των αιτήσεων, είτε για την επανάκτηση της ιθαγένειας ή για την πολιτογράφηση των μουσουλμάνων από τη δυτική Θράκη που έχουν χάσει την ελληνική τους ιθαγένεια»¹⁵⁵.

Σύμφωνα με το Υπουργείο Εσωτερικών, όλες οι αιτήσεις εκείνων που έχασαν την ελληνική ιθαγένεια και ζουν στην Ελλάδα, έχουν υποστεί επεξεργασία, εκτός από μία που εκκρεμεί¹⁵⁶. Όμως, οι εκπρόσωποι της μουσουλμανικής μειονότητας επισημαίνουν ότι είναι τουλάχιστον τριάντα οι αιτήσεις που δεν έχουν παραχωρηθεί ακόμη και θεωρούν ότι αυτό συνιστά συνεχιζόμενη αδικία και εμπόδιο για την πλήρη ένταξη¹⁵⁷.

Το ελληνικό κράτος, από το 1998, έλαβε μέτρα για την προστασία των δικαιωμάτων των ιθαγενών. Είναι γεγονός, ότι υλοποιήθηκαν αρκετές από τις διατάξεις της Σύμβασης των ΗΕ για το Καθεστώς των Ανιθαγενών. Ωστόσο, είκοσι σχεδόν χρόνια μετά την κατάργηση του Άρθρου περί ιθαγένειας, θα έπρεπε να είχαν διεκπεραιωθεί όλες οι αιτήσεις ώστε να μη στερείται κανένας από τους ανιθαγενείς τα βασικά ατομικά δικαιώματα και να αναγνωρίζονται επίσημα από το ελληνικό κράτος ως «πολίτες της Ελλάδας».

3.3.5 Το δικαίωμα στον αυτοπροσδιορισμό των μελών της μουσουλμανικής μειονότητας

Το δικαίωμα στον αυτοπροσδιορισμό, όπως έχει αναλυθεί καινωρίτερα είναι ζήτημα ατομικής επιλογής κάθε προσώπου¹⁵⁸. Σύμφωνα με τα νομικά κείμενα για την προστασία των μειονοτήτων, δεν μπορούν τα κράτη να αποφαινούνται, για την ύπαρξη μειονοτήτων, αλλά τα πρόσωπα, που ανήκουν σε αυτές.

---

¹⁵⁴ FOLLOW-UP REPORT ON THE HELLENIC REPUBLIC (2002 – 2005), Assessment of the progress made in implementing the recommendations of the Council of Europe Commissioner for Human Rights, <https://wcd.coe.int/ViewDoc.jsp?p=&id=984125&Site=COE&BackColorInternet=DBDCF2&BackColorIntranet=FDC864&BackColorLogged=FDC864&direct=true>

¹⁵⁵ Ετήσια Έκθεση 2005, Περίληψη, Ο ελληνικός Συνήγορος του Πολίτη, σελ. 11.

¹⁵⁶ ECRI, (2015), ΕΚΘΕΣΗ ΤΗΣ ECRI ΓΙΑ ΤΗΝ ΕΛΛΑΔΑ, (πέμπτος κύκλος επιτήρησης), <http://www.coe.int/t/dghl/monitoring/ecri/Country-by-country/Greece/GRC-CbC-V-2015-001-GRC.pdf>

¹⁵⁷ Ibidem

¹⁵⁸ ΔΑΣΕ/Κοπεγγάλης, παρ. 32

Η άρνηση της εθνικής ταυτότητας στη μουσουλμανική μειονότητα της Θράκης από το ελληνικό κράτος έχει γίνει ένα από τα πλέον αμφιλεγόμενα ζητήματα σχετικά με την πολιτική της Ελλάδας στη Δυτική Θράκη. Για το ελληνικό κράτος, το συνεκτικό στοιχείο των Τουρκογενών, των Πομάκων και των Ρομά είναι η θρησκεία (το Ισλάμ) και δεν επιθυμεί τον εθνοτικό διαχωρισμό τους.

Εντούτοις, η Σύμβαση Πλαίσιο για την Προστασία των Εθνικών Μειονοτήτων, την οποία η Ελλάδα δεν έχει ακόμη επικυρώσει παρά τις συνεχείς συστάσεις του Επιτρόπου και της ECRI, όπως και άλλα διεθνή κείμενα για τις μειονότητες, παρέχουν στα μέλη των μειονοτήτων το δικαίωμα του αυτοπροσδιορισμού. Συνεπώς, εάν κάποιος αυτοπροσδιορίζεται ως Τούρκος, το ελληνικό κράτος δεν μπορεί να τον υποχρεώσει να χρησιμοποιεί τον όρο μουσουλμάνος.

Την 23^η Ιουλίου 1999, στην 25^η επέτειο της αποκατάστασης της δημοκρατίας στην Ελλάδα, οι τρεις εκπρόσωποι της μειονότητας στη Βουλή, μαζί με δεκατρείς μη κυβερνητικές οργανώσεις που η έδρα τους είναι κυρίως στη Δυτική Θράκη, έστειλαν μια δημόσια έκκληση στον Πρόεδρο της Βουλής και στους ηγέτες των κομμάτων για την αναγνώριση της ύπαρξης των τουρκικών και μακεδονικών μειονοτήτων στην Ελλάδα, την επικύρωση της Σύμβασης Πλαίσιο για την Προστασία των Εθνικών Μειονοτήτων και την εφαρμογή των αρχών της Σύμβασης Πλαίσιο, καθώς και των αρχών στα κείμενα του ΟΑΣΕ¹⁵⁹, έτσι ώστε να σταματήσουν όλες οι μορφές διακρίσεων ή διώξεων κατά των μελών αυτών των μειονοτήτων.

Η αίτηση απορρίφθηκε από όλους σχεδόν τους πολιτικούς οι οποίοι αποδέχονται την ύπαρξη μόνο μίας μειονότητας στην Ελλάδα, τη μουσουλμανική μειονότητα της Θράκης, η οποία όμως δεν είναι τουρκική¹⁶⁰.

Τα εποπτικά όργανα του Συμβουλίου της Ευρώπης, (ECRI, Επίτροπος για τα Δικαιώματα του Ανθρώπου), έχουν εκφράσει αρκετές φορές, στις εκθέσεις τους για την Ελλάδα, την ανησυχία τους σχετικά με τον περιορισμό του δικαιώματος της ελεύθερης έκφρασης των Μουσουλμάνων της Δυτικής Θράκης. Συγκεκριμένα, ενώ κάποια μέλη της μουσουλμανικής μειονότητας αυτοπροσδιορίζονται ως «Τούρκοι»,

---

¹⁵⁹ Συρίγος Α., *op.cit.*

¹⁶⁰ Nafsika Papanikolatos, *Minorities: Sacrificial lamb at Greek Democracy's Silver Jubilee*, AIM Athens, 29 July 1999, http://www.florina.org/news/1999/1999_ghm_25annivers.asp

το ελληνικό κράτος απαγορεύει την επίσημη χρήση αυτού του όρου, όπως παραδείγματος χάριν σε τίτλους οργανώσεων¹⁶¹.

Χαρακτηριστικό παράδειγμα αποτελεί η Υπόθεση του Αχμέτ Σαδίκ, ενός μουσουλμάνου μέλους του ελληνικού Κοινοβουλίου, ο οποίος καταδικάστηκε από το Πλημμελειοδικείο και το Εφετείο, για την πρόθεση να δημιουργήσει αισθήματα διχόνοιας και μίσους και να προκαλέσει πράξεις βίας, επειδή διένειμε προεκλογικό υλικό το οποίο αναφερόταν στους «Τούρκους» και την «τουρκική μειονότητα» της Δυτικής Θράκης. Ο Σαδίκ προσέφυγε στο ΕΔΔΑ, ισχυριζόμενος ότι η καταδίκη του παραβίαζε την ελευθερία έκφρασης, που κατοχυρώνεται στο Άρθρο 10 ΕΣΔΑ¹⁶². Μολονότι, το Δικαστήριο έκρινε ότι ο προσφεύγωντας δεν είχε εξαντλήσει τα εσωτερικά ένδικα μέσα, η Ευρωπαϊκή Επιτροπή Δικαιωμάτων του Ανθρώπου, πράγματι, διαπίστωσε παραβίαση του Άρθρου 10 ΕΣΔΑ, σημειώνοντας ότι η ποινή που του επεβλήθη δεν μπορούσε να θεωρηθεί ως «αναγκαίο μέτρο» σε μια δημοκρατική κοινωνία¹⁶³.

Το ζήτημα του αυτοπροσδιορισμού για τη μουσουλμανική μειονότητα στην Ελλάδα, έχει απασχολήσει αρκετές φορές το ΕΔΔΑ, κυρίως με υποθέσεις που αφορούν την παραβίαση του Άρθρου 11 ΕΣΔΑ, για το δικαίωμα του συνεταιρίζεσθαι. Η Ελλάδα, δεν επιτρέπει τη λειτουργία σωματείων της μουσουλμανικής μειονότητας που περιλαμβάνουν τον τίτλο «τουρκικός-ή-ό» ή δεν υπάρχει καθόλου προσδιορισμός της μειονότητας. Ως εκ τούτου, οι υποθέσεις που εξετάστηκαν από το ΕΔΔΑ, αφορούν είτε την απαγόρευση σύστασης σωματείων, είτε τη διάλυσή τους.

3.3.5.1 Υπόθεση Μπεκίρ Ουστά και άλλοι κατά Ελλάδα¹⁶⁴

Η Υπόθεση Μπεκίρ Ουστά και άλλοι κατά Ελλάδα, αφορά την απόρριψη της αίτησης Ελλήνων υπηκόων, κατοίκων του Έβρου, για τη σύσταση σωματείου με την επωνυμία «Σύλλογος Νεολαίας Μειονότητας Νομού Έβρου», από τα πολιτικά δικαστήρια. Η αιτιολογία βασίστηκε στο γεγονός ότι στη Συνθήκη της Λωζάννης αναγνωρίστηκε μόνο μία μουσουλμανική και όχι τουρκική μειονότητα στην περιοχή της Δυτικής Θράκης. Επίσης, (σύμφωνα με τα ελληνικά Δικαστήρια), ο τίτλος του σωματείου δημιουργεί σύγχυση και δίνει την εντύπωση ότι στο ελληνικό έδαφος είναι εγκατεστημένοι μόνιμα υπήκοοι ξένων χωρών, και συγκεκριμένα της Τουρκίας

¹⁶¹ ECRI, (1999), Δεύτερη Έκθεση της ECRI για την Ελλάδα

¹⁶² Ahmet Sadik v Greece (18877/91), 15 November 1996,

¹⁶³ Ποσοσυνή αο. 18877/91. Έκθεση της ΕυρΕΔΑ υπ αιτιοσυν. 4.04.1995.

¹⁶⁴ «Μπεκίρ Ουστά και άλλοι κ. Ελλάδα» (“Bekir - Ousta et autres c. Grèce”), (No. 35151/05), ΕΔΔΑ, Απόφαση της 11.10.2007 (définitif 11.01.2008).

και ότι οι προσφεύγοντες με τη σύσταση σωματείου δεν έχουν σκοπό να υπηρετήσουν τα συμφέροντα της μουσουλμανικής μειονότητας του νομού Έβρου¹⁶⁵.

Το Δικαστήριο του Στρασβούργου, διαπίστωσε παραβίαση του Άρθρου 11 ΕΣΔΑ(ελευθερία του συνέρχεσθαι και συνεταιρίζεσθαι), διότι το μέτρο δεν ήταν «αναγκαίο»¹⁶⁶ σε μια δημοκρατική κοινωνία. Συγκεκριμένα, μολονότι έκκρινε ότι η επίμαχη επέμβαση της κυβέρνησης προβλεπόταν από το νόμο και αποσκοπούσε στην προστασία της δημόσιας τάξης¹⁶⁷, οι προθέσεις των προσφευγόντων δεν ήταν δυνατόν να αποδειχθούν, αφού το σωματείο δεν είχε ακόμη συσταθεί¹⁶⁸.

Επίσης, σημείωσε, ότι εάν ο σκοπός του σωματείου ήταν η προώθηση της ιδέας ότι υπάρχει στην Ελλάδα εθνική μειονότητα, αυτό δεν θα μπορούσε να αποτελέσει απειλή για μια δημοκρατική κοινωνία¹⁶⁹. Εξάλλου, σύμφωνα με το Άρθρο 105 ΑΚ, οι ελληνικές αρχές, έχουν τη δυνατότητα να διατάξουν τη διάλυση του σωματείου, εάν ο σκοπός του αποδειχθεί διαφορετικός από εκείνον που προβλέπει το καταστατικό του, ή αν η λειτουργία του αντίκειται στο νόμο, τα χρηστά ήθη ή τη δημόσια τάξη. Συνεπώς, το εν λόγω μέτρο συνιστά παραβίαση του Άρθρου 11 ΕΣΔΑ.

3.3.5.2 Υπόθεση Τουρκική Ένωση Ξάνθης και άλλοι κατά Ελλάδας¹⁷⁰

Η Υπόθεση Τουρκική Ένωση Ξάνθης και άλλοι κατά Ελλάδας, αφορά την απόφαση διάλυσης της εν λόγω Ένωσης, η οποία λειτουργούσε νόμιμα από το 1936 με απόφαση μονομελούς πρωτοδικείου, από ελληνικό Δικαστήριο, ύστερα από αίτηση του Νομάρχη Ξάνθης, το 1984. Σύμφωνα με τα ελληνικά ένδικα μέσα, «οι σκοποί και οι δραστηριότητες της Ένωσης αυτής είναι αντίθετες προς τη δημόσια εσωτερική τάξη», διότι θεωρούσε τα μέλη της Τούρκους και όχι «μουσουλμάνους ελληνικής εθνικότητας» σύμφωνα με τη Συνθήκη της Λωζάννης και στόχευε στη διάδοση στην Ελλάδα των τουρκικών ιδεωδών¹⁷¹.

Τελικά, η υπόθεση έφτασε στο ΕΔΔΑ, από το οποίο, οι προσφεύγοντες ζητούσαν ικανοποίηση για την παραβίαση των δικαιωμάτων που προστατεύονται από την ΕΣΔΑ. Σύμφωνα με το Δικαστήριο, δεν επαρκεί ο τίτλος και η χρήση του όρου

---

¹⁶⁵ Ibid παρ.25

¹⁶⁶ Ibid., παρ. 41 [εδώ σημειώνει το Δικαστήριο, ότι με το επίθετο «αναγκαίο» εννοεί «μια επιτακτική κοινωνική ανάγκη»]

¹⁶⁷ Ibid παρ. 40

¹⁶⁸ Ibid παρ. 43

¹⁶⁹ Ibid παρ.44

¹⁷⁰ «Τουρκική Ένωση Ξάνθης και άλλοι κ. Ελλάδα» (“Touridki Enosi Xanthis et autres c. Grèce”), (No. 26698/05), ΕΔΔΑ, Απόφαση της 27.03.2008 (définitif 29.09.2008)

¹⁷¹ «Τουρκική Ένωση Ξάνθης και άλλοι κ. Ελλάδας» (“Tourkiki Enosi Xanthis et autres c. Grèce”), ibid., παρ. 10 -16.

«τουρκικός» στο καταστατικό του προσφεύγοντα για να θεωρηθεί η ένωση επικίνδυνη για τη δημόσια τάξη¹⁷². Επίσης, σημείωσε ότι «η εδαφική ακεραιότητα, η εθνική ασφάλεια και η δημόσια τάξη δε θα απειλούνταν από τη λειτουργία ενός οργανισμού, του οποίου ο σκοπός είναι η προώθηση του πολιτισμού μιας μειονότητας»¹⁷³.

Επιπλέον, όπως και στην Υπόθεση Μπεκίρ Ουστά και άλλοι κατά Ελλάδα, τόνισε ότι ακόμη και αν ο πραγματικός σκοπός της ένωσης ήταν να προωθήσει την ιδέα, ότι υπάρχει 'στην Ελλάδα μια εθνική μειονότητα αυτό δε θα αποτελούσε απειλή για μια δημοκρατική κοινωνία¹⁷⁴. Ενώ κατέληξε, ότι ένα δημοκρατικό σύστημα με στοιχειώδεις αξίες όπως ο πλουραλισμός, η ανεκτικότητα και η κοινωνική συνοχή οφείλει να προστατεύει το δικαίωμα της έκφρασης μέσω της άσκησης της ελευθερίας του συνεταιρίζεσθαι¹⁷⁵. Συνεπώς, το Δικαστήριο διαπίστωσε παραβίαση του Άρθρου 11 της ΕΣΔΑ και, επιπλέον, επιδίκασε το ποσό των 8.000 ευρώ, ως καταβολή για ηθική βλάβη του πρώτου προσφεύγοντα, δηλαδή της «Τουρκικής Ένωσης Ξάνθης».

3.3.5.3 Υπόθεση Εμίν και άλλοι κατά Ελλάδας¹⁷⁶

Όπως και στις δύο προηγούμενες υποθέσεις, και στην Υπόθεση Εμίν και άλλοι κατά Ελλάδας, το ΕΔΔΑ διαπίστωσε παραβίαση του Άρθρου 11 ΕΣΔΑ για την απόρριψη από το Πρωτοδικείο Κομοτηνής της εγγραφής του «Πολιτιστικού Συλλόγου Τούρκων Γυναικών Νομού Ροδόπης». Σύμφωνα με το σκεπτικό του Πρωτοδικείου, η επωνυμία του σωματείου μπορεί να θεωρηθεί παραπλανητική και να δημιουργήσει σύγχυση σχετικά με την ταυτότητα των μελών¹⁷⁷.

Το ΕΔΔΑ, ενώ θεωρεί νόμιμη την ανάμειξη του κράτους για την υπεράσπιση της δημόσιας τάξης, έκρινε ότι αυτή η ανάμειξη «δεν ήταν αναγκαία σε μια δημοκρατική κοινωνία»¹⁷⁸. Επίσης, (συνέχισε) δεν υπήρξε η δυνατότητα να εξακριβωθούν στην πράξη οι προθέσεις των προσφευγόντων παρά μόνο κάποιες υποψίες από την ελληνική κυβέρνηση σχετικά με τις προθέσεις των ιδρυτών της ένωσης¹⁷⁹. Εντούτοις, κατέληξε, «ακόμη και αν ο πραγματικός σκοπός της ένωσης

---

¹⁷² Ibid παρ. 51

¹⁷³ Ibid

¹⁷⁴ Ibid παρ.53

¹⁷⁵ Ibid παρ. 56

¹⁷⁶ «Εμίν και άλλοι κ. Ελλάδα» (“Emin et autres c. Grèce”), (No. 34144/05), ΕΔΔΑ, Απόφαση της 27.03.2008 (Demande de renvoi devant la Grande Chambre en cours).

¹⁷⁷ Ibid

¹⁷⁸ Ibid παρ. 26-28

¹⁷⁹ Ibid παρ. 28

ήταν να προωθήσει την ιδέα, ότι στην Ελλάδα υπάρχει μια εθνική μειονότητα..αυτό από μόνο του δε θα αποτελούσε απειλή για μια δημοκρατική κοινωνία»¹⁸⁰.

Παρά τις καταδικαστικές για την Ελλάδα αποφάσεις του ΕΔΔΑ, το ελληνικό κράτος δεν φαίνεται να συμμορφώνεται. Η Επιτροπή Υπουργών, με το ψήφισμα CM/ResDH (2014)84, εξέφρασε τη δυσφορία της για το γεγονός ότι η Ελλάδα περιφρόνησε τη δέσμευσή της του Ιουνίου 2013 να εξευρεθεί λύση για την εκτέλεση των τριών καταδικαστικών αποφάσεων που δεν υλοποίησε αλλά ούτε έστειλε την προβλεπόμενη ενημέρωση. Επίσης, η ECRJ και ο Επίτροπος για τα Δικαιώματα του Ανθρώπου, στις εκθέσεις τους, έχουν επισημάνει την ανησυχία τους για αυτό το θέμα και τον περιορισμό εκ μέρους της Ελλάδας του δικαιώματος του συνεταιρίζεσθαι σε μέλη της μουσουλμανικής μειονότητας.

Όπως διαφαίνεται από τη στάση της Ελλάδας, ο περιορισμός του εν λόγω δικαιώματος, προκύπτει από την άρνηση της χώρας να αναγνωρίσει το δικαίωμα του αυτοπροσδιορισμού στα μέλη της μουσουλμανικής μειονότητας της Θράκης. Όμως, η ύπαρξη μειονοτήτων είναι ένα φαινόμενο πραγματικό και όχι νομικό. Συνεπώς, η μη νομική ρύθμισή του δεν συνεπάγεται και την ανυπαρξία του. Εντούτοις, το δικαίωμα στον ελεύθερο αυτοπροσδιορισμό (είτε εθνικό, είτε θρησκευτικό), προστατεύεται από το εσωτερικό και το διεθνές δίκαιο¹⁸¹.

Επίσης, όπως πολύ εύστοχα παρατηρεί ο καθηγητής Αλιβιζάτος Ν., το δικαίωμα του συνεταιρίζεσθαι δεν είναι συλλογικό αλλά ατομικό¹⁸². Με άλλα λόγια, με το δικαίωμα ενώσεως κάθε πολίτης ατομικά έχει το δικαίωμα να δρα από κοινού με άλλους για την επιδίωξη ενός νόμιμου σκοπού. Η χρήση, λοιπόν, του επιθέτου «τουρκικός» στην επωνυμία ενός σωματείου αφορά τον ατομικό αυτοπροσδιορισμό των μελών του και όχι το συλλογικό, τον οποίο προσδιορίζουν οι διατάξεις, που το καταστατικό του σωματείου αφιερώνει στο σκοπό του¹⁸³. Συνεπώς, αν ο σκοπός του σωματείου είναι νόμιμος, τότε αυτό δεν μπορεί να διαλυθεί επειδή τα μέλη του αυτοπροσδιορίζονται όπως αυτά επιθυμούν.

Για το λόγο αυτό, η Ελλάδα οφείλει να αναγνωρίσει στα μέλη της μουσουλμανικής μειονότητας το δικαίωμα του αυτοπροσδιορισμού ώστε να

---

¹⁸⁰ Ibid παρ. 30

¹⁸¹ Τσιτσελίκης Κ., «Η μειονότητα της Θράκης», αρχείο KEMO, 13 Οκτωβρίου 2003, σελ. 1 - 2,1, στην ιστοσελίδα <http://www.kemo.gr/mdex.php?sec=archive>.

¹⁸² Αλιβιζάτος Ν., «Έχουν οι μειονότητες το δικαίωμα να αναπροσδιορίζονται;», Δικαιώματα του Ανθρώπου (ΔτΑ - Revue Hellénique des droits de l' homme), No. 35,2007, σελ. 841 - 848.

¹⁸³ Ibid

επιτευχθεί αμοιβαία εμπιστοσύνη και πραγματική ενσωμάτωση της μειονότητας στην Ελλάδα. Παράλληλα, το ελληνικό κράτος, πρέπει να λάβει μέτρα για τη διασφάλιση του σεβασμού της ταυτότητας όλων των ομάδων που ζουν στη Δυτική Θράκη.

Οι Πομάκοι και οι Ρομά έχουν ανάγκη ετεροπροσδιορισμού από τους τουρκογενείς μουσουλμάνους. Η ταυτότητά τους δεν αναγνωρίζεται πάντα από την πλειοψηφία των πολιτών με τουρκική εθνοτική καταγωγή στην περιοχή, με αποτέλεσμα να γίνονται συχνά θύματα διακρίσεων ακόμη και μέσα στην ίδια τη μειονότητα¹⁸⁴. Είναι χαρακτηριστική η ανακοίνωση του Κέντρου Πομακικών Ερευνών σύμφωνα με την οποία, οι Πομάκοι δεν είναι και δεν αισθάνονται Τούρκοι και ζητούν από την ελληνική πολιτεία να αναγνωρίσει στους Πομάκους τα ίδια πολιτιστικά και γλωσσικά δικαιώματα που απολαμβάνουν οι Τούρκοι. Για το λόγο αυτό, όπως συστήνουν και τα εποπτικά όργανα του Συμβουλίου της Ευρώπης, πρέπει να επιβληθεί η Αρχή για εθελοντικό αυτοπροσδιορισμό για όλους ώστε να διατηρηθεί η κοινωνική συνοχή.

3.3.6 Η εκπαίδευση των παιδιών της μουσουλμανικής μειονότητας

Η εκπαίδευση είναι το κλειδί για την οικονομική, πολιτική και κοινωνική ανάπτυξη μιας κοινότητας. Στην μειονοτική πολιτική της Ελλάδας έχει ασκηθεί, κατά καιρούς, έντονη κριτική ως προς τον τρόπο που έχει διαχειριστεί τα προβλήματα που έχουν δημιουργηθεί στον τομέα της εκπαίδευσης της μειονότητας αν και από το 1991 κι έπειτα η ελληνικές κυβερνήσεις έχουν λάβει αρκετά μέτρα για την ενίσχυση της εκπαίδευσης των μουσουλμάνων της Θράκης.

Το καθεστώς των μειονοτικών σχολείων καθορίζεται από το διεθνές δίκαιο και συμπληρώνεται επικουρικά από τις διατάξεις του Μορφωτικού Πρωτοκόλλου του 1968 και την Ελληνοτουρκική Συμφωνία για την Πολιτιστική Συνεργασία του 2000¹⁸⁵, η οποία αντικατέστησε το Μορφωτικό Σύμφωνο του 1951(βλέπε προηγούμενο κεφάλαιο). Η Ελληνοτουρκική Συμφωνία για την Πολιτιστική Συνεργασία στόχευε στην ενδυνάμωση των πολιτικών σχέσεων μεταξύ Ελλάδας και Τουρκίας σε ένα εκπαιδευτικό επίπεδο¹⁸⁶ και η εκπαιδευτική συνεργασία των δύο χωρών βασίστηκε σε ένα διεθνές μοντέλο του Συμβουλίου της Ευρώπης, του ΟΑΣΕ και της ΟΥΝΕΣΚΟ¹⁸⁷.

¹⁸⁴ ECRI, (2009), ECRI Report on Greece, fourth monitoring cycle, par. 127

¹⁸⁵ Νόμος υπ' αρ. 2929 του 2001

¹⁸⁶ Άρθρο 1 παρ. 1 Συμφωνίας

¹⁸⁷ Άρθρο 3, Ibid

Τα μειονοτικά σχολεία της Θράκης αφορούν την πρωτοβάθμια και τη δευτεροβάθμια εκπαίδευση. Η ίδρυση των νηπιαγωγείων δεν ρυθμίζεται νομικά με αποτέλεσμα στα νήπια της μειονότητας να μην παρέχεται προσχολική εκπαίδευση. Από το 2000 κι έπειτα, σχεδόν 300 μειονοτικά παιδιά εγγράφηκαν σε νηπιαγωγεία όπου η εκπαίδευση παρέχεται μόνο στα ελληνικά. Ωστόσο ο αριθμός τους μάλλον μειώθηκε λόγω των επιφυλάξεων κάποιων γονέων σχετικά με την επαφή των παιδιών τους με εκείνα των Ορθοδόξων σε ένα χριστιανικό περιβάλλον όπου ομιλείται η ελληνική γλώσσα και μπορεί να επηρεάσει τη διαμόρφωση της ταυτότητάς τους¹⁸⁸.

Με το Νόμο 3518/2006 η προσχολική εκπαίδευση έγινε υποχρεωτική χωρίς όμως να υπάρχουν ειδικά μέτρα για τη μουσουλμανική μειονότητα της Θράκης. Προτάσεις προς την κυβέρνηση για το άνοιγμα δίγλωσσων ελληνοτουρκικών νηπιαγωγείων στα υπάρχοντα δίγλωσσα σχολεία πρωτοβάθμιας εκπαίδευσης απορρίφθηκαν¹⁸⁹. Με την κατάσταση αυτή διακυβεύεται το δικαίωμα των παιδιών στην εκπαίδευση. Το 2012, παραδείγματος χάριν, οι περιφερειακοί επιθεωρητές του Εχίνου, Νομού Ξάνθης, αρνήθηκαν να εγγράψουν 20 παιδιά που δεν είχαν παρακολουθήσει το υποχρεωτικό (ελληνόφωνο μόνο) νηπιαγωγείο και απέλυσαν τον διευθυντή ενός δίγλωσσου σχολείου, που τα είχε εγγράψει και διδάξει¹⁹⁰. Αν και βρέθηκε μία λύση στο συγκεκριμένο περιστατικό και τα παιδιά παρακολουθούν σήμερα το σχολείο κανονικά, η λήψη μέτρων για την αποφυγή τέτοιων καταστάσεων στο μέλλον κατέστη αναγκαία.

Στην 6^η Τροποποίηση της Πράξης «Εκπαίδευση των παιδιών της μουσουλμανικής μειονότητας στη Θράκη», το Υπουργείο Οικονομίας Ανάπτυξης και Τουρισμού αναφέρει ότι πραγματοποιήθηκαν εθελοντικές επιμορφώσεις σε νηπιαγωγούς των νομών Ξάνθης και Ροδόπης με αντικείμενο την ισορροπημένη γλωσσική ανάπτυξη και την επιδίωξη να κατακτήσουν σταδιακά τα νήπια την «προσθετική διγλωσσία», σε εκπαιδευτικό περιβάλλον, όπου η μητρική γλώσσα χρησιμοποιείται ως γλώσσα στήριξης για την εκμάθηση της ελληνικής¹⁹¹. Πρόκειται

---

¹⁸⁸ G. Mavrommatis and K. Tsitselikis, *The Turkish language in Education in Greece*, MercatorEducation (Leeuwarden- The Netherlands, 2003) διαθέσιμο στο http://www.mercator-research.eu/fileadmin/mercator/dossiers_pdf/turkish_in_greece.pdf

¹⁸⁹ Ανθρώπινα Δικαιώματα Χωρίς Σύνορα, τουρκικές εθνοτικές ομάδες στην Ελλάδα, μια μουσουλμανική μειονότητα, Βρυξέλλες, Νοέμβριος 2012, σ. 12

¹⁹⁰ ECRI, (2015), ECRI Report on Greece, fifth monitoring cycle

¹⁹¹ 6η Τροποποίηση της Πράξης "Εκπαίδευση των παιδιών της μουσουλμανικής μειονότητας στη Θράκη" με κωδικό MIS 295403 στο Επιχειρησιακό Πρόγραμμα "Εκπαίδευση και Δια Βίου Μάθηση", διαθέσιμο στη δ/νση http://www.edulll.gr/wp-content/uploads/2016/04/TROP_AE_MIS295403_ada.pdf

για ένα θετικό μέτρο το οποίο στοχεύει στην αρμονική κοινωνικοποίηση των νηπίων της μειονότητας στον εκπαιδευτικό θεσμό και την έγκαιρη έναρξη εξοικείωσης με την ελληνική γλώσσα.

Τα δημοτικά σχολεία της μειονότητας στη Δυτική Θράκη είναι ιδιωτικά σε χαρακτήρα και διοικούνται από τα σχολικά συμβούλια που εκλέγονται από τους γονείς των μαθητών. Επίσης, όπως τα δημόσια σχολεία, όλα τα μειονοτικά σχολεία στην περιοχή ελέγχονται από το Υπουργείο Παιδείας και Θρησκευμάτων. Οι εκπαιδευτικοί σε αυτά τα σχολεία είναι είτε Έλληνες, είτε Τούρκοι που έχουν έρθει ως μετακλητοί, είτε μέλη της μειονότητας που είναι απόφοιτοι της Παιδαγωγικής Σχολής του Πανεπιστημίου Θεσσαλονίκης¹⁹².

Το πρόγραμμα διδασκαλίας των δημοτικών σχολείων είναι δίγλωσσο. Κάποια μαθήματα διδάσκονται στα ελληνικά και άλλα στα τουρκικά. Ωστόσο, η ελληνική γλώσσα που διδάσκεται σε αυτά τα σχολεία είναι ανεπαρκής, με αποτέλεσμα οι περισσότεροι μαθητές που τελειώνουν την πρωτοβάθμια εκπαίδευση και φοιτούν στη δευτεροβάθμια σε ελληνικά Γυμνάσια να αντιμετωπίζουν προβλήματα με την ελληνική γλώσσα¹⁹³. Το ελληνικό κράτος με την Πράξη «Εκπαίδευση των παιδιών της μουσουλμανικής μειονότητας στη Θράκη» δεσμεύεται ότι θα οργανωθούν ενισχυτικές παρεμβάσεις με στόχο τη στήριξη των μαθητών δημοτικού και την ενίσχυση της ελληνομάθειας, με βάση τις ανάγκες ανά περιοχή¹⁹⁴, ωστόσο είναι κάτι το οποίο θα έπρεπε ήδη να είχε γίνει ώστε να αποφευχθεί το ενδεχόμενο αποτυχίας των μαθητών στο πρώτο ή στο δεύτερο έτος της δευτεροβάθμιας εκπαίδευσης που πολλούς τους έχει οδηγήσει στη διακοπή της φοίτησής τους και τελικά στην κοινωνική και οικονομική περιθωριοποίηση και τον αποκλεισμό τους.

Μετά την πρωτοβάθμια εκπαίδευση, οι μαθητές της μειονότητας έχουν τη δυνατότητα να επιλέξουν να φοιτήσουν είτε σε ένα από τα δύο μειονοτικά Γυμνάσια/ Λύκεια (στην Κομοτηνή και στην Ξάνθη), είτε στα ελληνόφωνα σχολεία είτε στα δύο

---

¹⁹² Μέχρι το 2014 τα μέλη της μειονότητας φοιτούσαν στην Ειδική Παιδαγωγική Ακαδημία Θεσσαλονίκης (ΕΠΑΘ). Με την κατάργησή της οι εκπαιδευτικοί του μειονοτικού προγράμματος θα είναι απόφοιτοι του Παιδαγωγικού Τμήματος του Αριστοτελείου Πανεπιστημίου Θεσσαλονίκης. Οι φοιτητές που προέρχονται από τη μειονότητα εισέρχονται στο Τμήμα με ποσόστωση και ακολουθούν ειδικό πρόγραμμα σπουδών επιλογής, που τους παρέχει ισότιμο με τους υπόλοιπους φοιτητές πτυχίο, αλλά και το δικαίωμα να διδάσκουν στα μειονοτικά σχολεία.

¹⁹³ Western Thrace Minority University Graduates Association, (2008) MINORITY EDUCATION IN GREECE, διαθέσιμο στο <http://www.osce.org/odihr/33832?download=true>

¹⁹⁴ 6η Τροποποίηση της Πράξης "Εκπαίδευση των παιδιών της μουσουλμανικής μειονότητας στη Θράκη", *op.cit.*

Κορανικά σχολεία¹⁹⁵. Αναφορικά με τα τελευταία, ο Νόμος 2621/1998 επέτρεψε την αναγνώρισή τους ως ισοδύναμα με τα ελληνικά Γυμνάσια. Επίσης, να σημειωθεί ότι από το 2007 οι ελληνικές αρχές εισήγαγαν τα Τουρκικά ως δεύτερη γλώσσα, σαν μάθημα επιλογής, στα γυμνάσια της Θράκης¹⁹⁶.

Όμως, σύμφωνα με τα μέλη της μουσουλμανικής μειονότητας τα δύο μειονοτικά σχολεία που παρέχουν δευτεροβάθμια δίγλωσσα εκπαίδευση δεν επαρκούν για τη φοίτηση όλων των παιδιών της μειονότητας. Αυτό, σε συνδυασμό με την έλλειψη διδακτικών πηγών για τα δίγλωσσα σχολεία της πρωτοβάθμιας εκπαίδευσης οδήγησαν σε μείωση των εκπαιδευτικών προτύπων και του επιπέδου επιδόσεων των παιδιών της μειονότητας. Έτσι, προκειμένου οι μαθητές να έχουν πρόσβαση σε καλύτερης ποιότητας εκπαίδευση που παρέχεται μόνο στα ελληνόφωνα σχολεία, εγκαταλείπουν το δικαίωμά τους στη δίγλωσσα εκπαίδευση¹⁹⁷.

Η πρωτοβουλία του ελληνικού κράτους, το 1996, να υιοθετήσει το μέτρο δράσης που δίνει τη δυνατότητα εισαγωγής των μειονοτικών μαθητών στα πανεπιστήμια με την ποσόστωση του 0,5% θεωρείται από τους εκπροσώπους της μειονότητας ως ένας θετικός μηχανισμός. Με αυτό τον τρόπο, έχει γίνει ευκολότερο για τους μαθητές της μειονότητας να εισέλθουν στα ελληνικά Πανεπιστήμια δεδομένου ότι ανταγωνίζονται μόνο μεταξύ τους και όχι με τους υπόλοιπους υποψηφίους της χώρας¹⁹⁸. Επίσης, έχει συμβάλει στην αύξηση του αριθμού των γυναικών που σπουδάζουν.¹⁹⁹

Παρά τις προσπάθειες του ελληνικού κράτους να διασφαλίσει ότι τα παιδιά της μουσουλμανικής μειονότητας έχουν ίσα δικαιώματα στην εκπαίδευση με τους ελληνόφωνους μαθητές, πρέπει να τονιστεί ότι η πολιτιστική και γλωσσική σύνθεση της ευρύτερης μουσουλμανικής μειονότητας δεν ανταποκρίνεται στην τρέχουσα νομική εφαρμογή της Συνθήκης της Λαζάνης. Φυσικά λαμβάνεται υπόψη ότι οι καταστάσεις μπορεί να αλλάζουν με την πάροδο των χρόνων, όμως είναι αντιληπτό ότι μέσα στην ίδια τη μειονότητα τα παιδιά δεν απολαμβάνουν τα ίδια δικαιώματα. Το δικαίωμα των Πομάκων και των Ρομά, να μαθαίνουν και να χρησιμοποιούν τη γλώσσα τους στην εκπαίδευση, παραβιάζεται από τον αποκλεισμό των γλωσσών τους

---

¹⁹⁵ Western Thrace Minority University Graduates Association, (2008), op.cit.

¹⁹⁶ Report by Thomas Hammarberg, Commissioner for Human Rights of the Council of Europe, op.cit

¹⁹⁷ ECRI, (2015), ECRI Report on Greece, fifth monitoring cycle, para. 121

¹⁹⁸ The Law Library of Congress (2012), Greece: Status of Minorities,

¹⁹⁹ ECRI, (2015), ECRI Report on Greece. Op.cit., para. 119

από το εκπαιδευτικό σύστημα και συχνά δυσκολεύονται να προσαρμοστούν σε μια δίγλωσση εκπαίδευση που οργανώνεται στα ελληνικά και στα τουρκικά²⁰⁰.

3.3.7 Προτάσεις/ Προοπτικές

Είναι γεγονός ότι τα μέλη της μουσουλμανικής μειονότητας απολαμβάνουν ειδικά δικαιώματα σε σχέση με τη θρησκεία, τη γλώσσα και την εκπαίδευσή τους στη μητρική τους γλώσσα. Ωστόσο, η εξέλιξη του διεθνούς δικαίου αναφορικά με τις μειονότητες, από τη Συνθήκη της Λωζάννης έως σήμερα καθιστά αναγκαία την προσαρμογή του ελληνικού κράτους στα νέα δεδομένα. Έτσι, από την απλή απόλαυση αστικών και πολιτικών δικαιωμάτων του Άρθρου 39 της Συνθήκης της Λωζάννης, η μουσουλμανική μειονότητα της Θράκης, όπως και όλες οι μειονότητες, αξιώνει το δικαίωμα του ατομικού αλλά και συλλογικού αυτοπροσδιορισμού, με την έννοια της από κοινού άσκησής του όπως, παραδείγματος χάριν, η ελευθερία του συνεταιρίζεσθαι.

Το ελληνικό κράτος πρέπει να προχωρήσει δυναμικά σε αυτόν τον τομέα και να αναγνωρίσει στα μέλη της μειονότητας το δικαίωμα του αυτοπροσδιορισμού διότι μόνο με αυτό τον τρόπο θα επιτευχθεί η αμοιβαία εμπιστοσύνη και η πραγματική ενσωμάτωση της μειονότητας της Θράκης στην Ελλάδα. Βέβαια, το εν λόγω δικαίωμα πρέπει να το παράσχει και στις άλλες δύο ομάδες της μειονότητας μέσω πολιτικών που θα τις αναδεικνύουν. Οι Πομάκοι και οι Ρομά έχουν δικαίωμα στον ετεροπροσδιορισμό σε σχέση με τους Τουρκογενείς αφού η ταυτότητά τους δεν είναι τουρκική και δεν επιθυμούν να προσδιορίζονται ως Τούρκοι.

Ως εκ τούτου, είναι σημαντικό και αναγκαίο, η Ελλάδα, να επικυρώσει τη Σύμβαση Πλαίσιο για την Προστασία των Εθνικών Μειονοτήτων. Επίσης, πρέπει να υπογράψει και να επικυρώσει τον Ευρωπαϊκό Χάρτη για τις Περιφερειακές και Μειονοτικές γλώσσες. Τέλος, είναι πολύ σημαντικό να συμμορφωθεί με τις αποφάσεις του ΕΔΔΑ και τις συστάσεις των Οργάνων του Συμβουλίου της Ευρώπης, όπως και άλλων διεθνών και περιφερειακών οργανισμών.

Το σίγουρο είναι ότι αλλαγές στη Δυτική Θράκη, που ξεκίνησαν το 1991 με τα μέτρα Ισονομίας και Ισοπολιτείας δεν έχουν ακόμη ολοκληρωθεί. Κανείς δεν ξέρει ποια θα είναι τα αποτελέσματα των αλλαγών αυτών για τους Μουσουλμάνους της Δυτικής Θράκης αν και το ελληνικό κράτος τους μεταχειρίζεται όπως μεταχειρίζεται όλους

---

²⁰⁰ "The Legal Status of the Muslim Minority in Western Thrace: Efficacy of the Present Regime in the Light of Current International Human Rights Law"

τους Έλληνες πολίτες και δείχνει πρόθυμο να επεξεργάζεται τα προβλήματα που ανακύπτουν για την εξεύρεση λύσεων.

4. ΣΥΜΠΕΡΑΣΜΑΤΑ

Η απουσία ενός επίσημου κοινά αποδεκτού ορισμού των μειονοτήτων από τη διεθνή κοινότητα δημιουργεί ταυτόχρονα προνόμια αλλά και εμπόδια στα μέλη των μειονοτικών ομάδων σχετικά με την προστασία των δικαιωμάτων τους. Με την μη ύπαρξη ενός ορισμού, δεν περιορίζονται τα χαρακτηριστικά που πρέπει να διαθέτει μία μειονοτική ομάδα προκειμένου να απολαμβάνει τα δικαιώματα που κατοχυρώνονται στις Συμβάσεις. Από την άλλη, αρκετές φορές, οι κυβερνήσεις δεν αναγνωρίζουν την ύπαρξη μειονοτήτων στην επικράτειά τους με αποτέλεσμα να μην τους παρέχουν την ανάλογη προστασία.

Οι θρησκευτικές μειονότητες, όπως άλλωστε όλες οι μειονότητες, είναι θύματα σοβαρών παραβιάσεων των δικαιωμάτων του ανθρώπου κυρίως λόγω της αντίληψης ότι μπορεί να αποτελέσουν απειλή για την εθνική ηρεμία και ασφάλεια. Ο διαχωρισμός τους σε «ομάδες πίστης» και «εθνο- θρησκευτικές ομάδες» βοηθά αφενός στην καλύτερη εξέταση των επιμέρους χαρακτηριστικών τους και αφετέρου στον εντοπισμό των παραβιάσεων εις βάρος τους, οι οποίες διαφέρουν σε ένταση και σοβαρότητα. Ωστόσο, σε γενικές γραμμές, η βασικότερη αιτία παραβίασης του θεμελιώδους δικαιώματος της θρησκευτικής ελευθερίας, φαίνεται να είναι, η ανάγκη των κυβερνήσεων να προστατέψουν την κυρίαρχη θρησκεία προκειμένου να διατηρηθεί η πολιτική σταθερότητα και συνοχή στο εσωτερικό των κρατών. Μολονότι δεν μπορεί κανείς να υποστηρίξει με βεβαιότητα ότι όλες οι θρησκευτικές ομάδες είναι ακίνδυνες, η προκατειλημμένη μεταχείριση και οι διοικητικές διακρίσεις εις βάρος τους δεν πρόκειται να οδηγήσουν σε θετικά αποτελέσματα, αλλά σε δυσπιστία, εντάσεις και απομόνωση.

Συνεπώς, η νομοθετική καθώς και η εκτελεστική εξουσία ενός κράτους πρέπει να επεξεργάζεται και να λαμβάνει με προσοχή μέτρα τα οποία θα απευθύνονται το ίδιο σε όλους τους πολίτες. Ίσως, ορισμένες φορές, να είναι απαραίτητη και η εφαρμογή «θετικών διακρίσεων» προκειμένου το δικαίωμα της θρησκευτικής ελευθερίας να παρέχεται όχι μόνο στα μέλη της πλειοψηφούσας θρησκείας ενός κράτους αλλά στα μέλη όλων των θρησκειών.

Στην Ευρωπαϊκή ήπειρο, το Συμβούλιο της Ευρώπης, με μια σειρά συμβάσεων, οργάνων παρακολούθησης καθώς και ένα ισχυρό δικαστήριο, έχει αναπτύξει τον ισχυρότερο μηχανισμό επιβολής των ανθρωπίνων δικαιωμάτων στον κόσμο σήμερα. Ωστόσο, οι θρησκευτικές μειονότητες δεν απολαμβάνουν (ακόμη) τον ίδιο βαθμό προστασίας. Στην ΕΣΔΑ, κατοχυρώνεται το δικαίωμα της θρησκευτικής ελευθερίας,

και η Σύμβαση Πλαίσιο για την Προστασία των Εθνικών Μειονοτήτων, περιγράφει λεπτομερώς τα δικαιώματα των εθνικών μειονοτήτων συμπεριλαμβανομένων και των θρησκευτικών.

Εντούτοις, ενώ η ΕΣΔΑ προστατεύει αποτελεσματικά τα ατομικά ανθρώπινα δικαιώματα, υστερεί στην προστασία των δικαιωμάτων των θρησκευτικών μειονοτήτων. Από την άλλη, η Σύμβαση Πλαίσιο, ενώ καλύπτει τυχόν αδυναμίες της ΕΣΔΑ και προσφέρει μεγαλύτερη προστασία σε αυτές τις ομάδες, δεν φαίνεται να διαθέτει αποτελεσματικό μηχανισμό επιβολής αυτών των δικαιωμάτων.

Ειδικότερα, η ΕΣΔΑ προστατεύει το δικαίωμα της μη διάκρισης στην άσκηση ή την αλλαγή της θρησκείας αλλά δεν παρέχει πλήρη ελευθερία της θρησκείας. Όπως προκύπτει από την Υπόθεση Sahin, το Δικαστήριο δίνει στα κράτη τη διακριτική ευχέρεια να θέτουν περιορισμούς στην άσκηση του δικαιώματος της θρησκευτικής ελευθερίας, προκειμένου να διασφαλίσουν τη δημόσια τάξη και ασφάλεια, με τρόπο που τα ίδια καθορίζουν. Συνεπώς, αναγνωρίζει το εν λόγω δικαίωμα μόνο όταν διαπιστώνεται άμεση παρέμβαση²⁰¹. Από την άλλη, η Σύμβαση Πλαίσιο, επεκτείνει τα καθήκοντα των μελών απαιτώντας όχι μόνο την απαγόρευση των διακρίσεων αλλά και τη διαμόρφωση των κατάλληλων συνθηκών που θα επιτρέψουν στα μέλη των μειονοτήτων να αναπτύξουν τον πολιτισμό τους και να διαφυλάξουν τα κυριότερα στοιχεία της ταυτότητάς τους²⁰².

Μολονότι, η Σύμβαση Πλαίσιο έχει σημειώσει πρόοδο ως προς την προστασία των θρησκευτικών μειονοτήτων, ο μηχανισμός επιβολής της υπολείπεται αποτελεσματικότητας. Η πολιτική φύση των οργάνων παρακολούθησης (Επιτροπή Υπουργών), μπορεί να οδηγήσει στη διατύπωση μεροληπτικών και όχι ουδέτερων πορισμάτων και συστάσεων. Επίσης, ο αόριστος (τα μέτρα συμμόρφωσης επαφίενται στο κράτος) και μη δεσμευτικός χαρακτήρας των συστάσεων καθώς και η αδυναμία άλλων κρατών, ατόμων ή ομάδων να επικαλεστούν τη Σύμβαση Πλαίσιο, δυσχεραίνουν τις προσπάθειες για καλύτερη προστασία.

Αντίθετα, ο μηχανισμός επιβολής της ΕΣΔΑ είναι αρκετά επιτυχημένος. Οι αποφάσεις και οι γνωμοδοτήσεις του ΕΔΔΑ αποτελούν τη βάση για μια εκτεταμένη νομολογία που καθοδηγεί τη συμπεριφορά των κρατών μελών. Επιπλέον, η ΕΣΔΑ, επιτρέπει την ατομική προσφυγή εκτός των εσωτερικών ένδικων μέσων, μειώνοντας

---

²⁰¹ Baillie Lauren C., Protection of Religious Minorities in Europe: The Council of Europe's Successes and Failures, op.cit

²⁰² FCPNM, Article 5 (1)

με αυτό τον τρόπο τη δυνατότητα των κρατών να επηρεάσουν την έκβαση των εσωτερικών διακρίσεων εις βάρος των θρησκευτικών μειονοτήτων. Όμως, ο περιορισμένος ορισμός της θρησκευτικής ελευθερίας στην ΕΣΔΑ και η ευρεία διακριτική ευχέρεια που έχουν τα κράτη στην επιβολή περιορισμών, δυσχεραίνουν τη δυνατότητα του ΕΔΔΑ να επιβάλλει το δικαίωμα της θρησκευτικής ελευθερίας στην πλήρη έκτασή του. Ένα ακόμη προβληματικό σημείο στο μηχανισμό επιβολής της ΕΣΔΑ, είναι η αδυναμία του ΕΔΔΑ να διασφαλίσει τη συμμόρφωση του κράτους μέλους με τις αποφάσεις του ή τη μεταρρύθμιση της νομοθεσίας του για την αποτροπή μελλοντικών παραβιάσεων, αφήνοντας την επίλυση του ζητήματος στο κράτος.

Η βελτίωση του επιπέδου προστασίας των θρησκευτικών μειονοτήτων θα μπορούσε, ιδανικά, να επιτευχθεί μέσω της δημιουργίας ενός συστήματος που θα ενσωματώσει τη Σύμβαση Πλαίσιο στη νομολογία του ΕΔΔΑ, ενώ παράλληλα θα εξισορροπεί τα συμφέροντα των κρατών μελών στη διατήρηση του ελέγχου των εσωτερικών υποθέσεων²⁰³. Επειδή όμως κάτι τέτοιο φαντάζει απίθανο για το άμεσο μέλλον, ενδείκνυται η λήψη προσωρινών μέτρων για να εξασφαλιστεί ότι τα κράτη μέλη και το ΕΔΔΑ είναι προετοιμασμένα για οποιαδήποτε τέτοια αλλαγή στην αρμοδιότητα του Δικαστηρίου.

Αρχικά πρέπει όλα τα κράτη μέλη να επικυρώσουν τη Σύμβαση Πλαίσιο και να εντάξουν τις διατάξεις της στην εσωτερική τους νομοθεσία. Όταν επιτρέπεται σε ιδρυτικά μέλη όπως η Γαλλία και η Τουρκία να απέχουν από την επικύρωση, δημιουργείται η αντίληψη ότι η Σύμβαση Πλαίσιο είναι ένα προαιρετικό όργανο και συνεπώς οι προσπάθειες του Συμβουλίου της Ευρώπης να αυξήσει ή να επιβάλλει τη συμμόρφωση εμποδίζονται. Στη συνέχεια, κρίνεται σκόπιμο, να ενισχυθεί η ανεξαρτησία της Γνωμοδοτικής Επιτροπής από την Επιτροπή Υπουργών ώστε να αυξηθεί η ανεξαρτησία και η αξιοπιστία των εκθέσεων και η αποφυγή των ισχυρισμών ότι οι αρχές της Σύμβασης Πλαίσιο επηρεάζονται από πολιτικές σκοπιμότητες.

Επιπρόσθετα, είναι πολύ σημαντικό να επιτραπεί στα άτομα, τις ομάδες καθώς και σε άλλα κράτη να επικαλούνται τις προστασίες της Σύμβασης Πλαίσιο. Συγκεκριμένα, να τους επιτραπεί να αναφέρουν τις παραβιάσεις της Σύμβασης

---

²⁰³ Furtado Charles F., Jr., (2003), Guess Who's Coming to Dinner? Protection for National Minorities in Eastern and Central Europe under the Council of Europe, 34 COLUM. HUM. RTS. L. REV 333, σελ. 365-366

Πλαίσιο, να στέλνουν αναφορές στο Συμβούλιο της Ευρώπης για πιθανή μη συμμόρφωση των κρατών και να δοθεί στις μειονοτικές ομάδες η δυνατότητα να προστατεύουν τα δικαιώματα που απορρέουν από τη Σύμβαση Πλαίσιο πιο αποτελεσματικά²⁰⁴.

Τέλος, προκειμένου να επεκταθεί η νομολογία του Δικαστηρίου σε θέματα που αφορούν τις θρησκευτικές μειονότητες, πρέπει η Επιτροπή Υπουργών να ζητήσει τη γνωμοδότηση του ΕΔΔΑ σχετικά με την ερμηνεία του Άρθρου 9 της ΕΣΔΑ. Με αυτό τον τρόπο το Δικαστήριο θα καλύψει τα κενά του δικαιώματος της (απλής) μη διάκρισης και ενδεχομένως θα μπορέσει να προωθήσει περαιτέρω την προστασία των θρησκευτικών μειονοτήτων.

Μελετώντας την περίπτωση της Ελλάδας και την προστασία των δικαιωμάτων της μουσουλμανικής μειονότητας στη Θράκη, θα μπορούσαμε να τη χαρακτηρίσουμε ως πρότυπο προστασίας των θρησκευτικών μειονοτήτων. Βέβαια, οι πολιτικές του ελληνικού κράτους δεν ήταν ανέκαθεν προς αυτή την κατεύθυνση.

Από την υπογραφή της Συνθήκης της Λωζάννης, η οποία προστατεύει τα δικαιώματα της εν λόγω μειονότητας, μέχρι το 1952, τα μέτρα που λήφθηκαν περιορίζονταν κυρίως σε θέματα εκπαίδευσης. Η επόμενη περίοδος που διήρκησε μέχρι το 1968, χαρακτηρίζεται από τον εκτουρκισμό της παιδείας. Οι ελληνικές κυβερνήσεις, προκειμένου να αποξενώσουν τους Πομάκους από τους Βούλγαρους και τις κομμουνιστικές επιρροές, αλλά και να επιτύχουν την βελτίωση των συνθηκών διαβίωσης της ελληνικής μειονότητας στην Κωνσταντινούπολη, προέβησαν στη σύναψη Συμφωνιών με την Τουρκία και τη λήψη μέτρων που ουσιαστικά καθιέρωσαν την τουρκική γλώσσα ως επίσημη γλώσσα της μειονότητας.

Ύστερα, έως το 1990, ακολούθησε μια περίοδος απομονωτισμού κυρίως λόγω της λήψης διοικητικών μέτρων εις βάρος της μουσουλμανικής μειονότητας. Όμως, από το 1991 κι έπειτα παρατηρείται μια στροφή της ελληνικής πολιτικής, με τη λήψη μέτρων, γνωστά ως μέτρα Ισονομίας- Ισοπολιτείας με στόχο την ενσωμάτωση της μειονότητας μέσα στην κοινωνία, την προστασία των δικαιωμάτων των μελών της και την αύξηση του βιοτικού τους επιπέδου σε πολιτικό, οικονομικό και κοινωνικό επίπεδο. Ωστόσο, κάποια προβλήματα δεν έχουν ακόμη επιλυθεί και για το λόγο αυτό καθίσταται αναγκαία η συμμόρφωση του ελληνικού κράτους με τα διεθνή και ευρωπαϊκά πρότυπα προστασίας των μειονοτήτων.

---

²⁰⁴ Baillie Lauren C., Protection of Religious Minorities in Europe: The Council of Europe's Successes and Failures, op.cit

Η κυριότερη παραβίαση της Ελλάδας αναφορικά με τη μουσουλμανική μειονότητα της Θράκης εντοπίζεται στην άρνηση στα μέλη της, του δικαιώματος του αυτοπροσδιορισμού. Όμως, η ύπαρξη μειονοτήτων είναι ένα φαινόμενο πραγματικό και όχι νομικό. Συνεπώς, η μη νομική ρύθμισή του δεν συνεπάγεται και την ανυπαρξία του. Επίσης, το δικαίωμα στον ελεύθερο αυτοπροσδιορισμό (είτε εθνικό, είτε θρησκευτικό), προστατεύεται από το εσωτερικό και το διεθνές δίκαιο, το οποίο σημαίνει ότι η Ελλάδα, ως δημοκρατικό κράτος και συμβαλλόμενο μέρος του Συμβουλίου της Ευρώπης καθώς και άλλων Οργανισμών (ΟΗΕ, ΟΑΣΕ, ΕΕ), οφείλει να συμμορφωθεί με τα πρότυπα και τις συστάσεις τους.

Μέσω της αναγνώρισης του δικαιώματος του αυτοπροσδιορισμού στα μέλη της μουσουλμανικής μειονότητας της Θράκης, θα επιτευχθεί αμοιβαία εμπιστοσύνη και πραγματική ενσωμάτωση της μειονότητας στην Ελλάδα. Παράλληλα, όμως, είναι επίσης απαραίτητη η λήψη μέτρων που θα διασφαλίζουν το σεβασμό της ταυτότητας όλων των ομάδων που ζουν στη Δυτική Θράκη. Οι Πομάκοι και οι Ρομά έχουν ανάγκη ετεροπροσδιορισμού από τους τουρκογενείς μουσουλμάνους. Η ταυτότητά τους δεν αναγνωρίζεται πάντα από την πλειοψηφία των πολιτών με τουρκική εθνοτική καταγωγή στην περιοχή, με αποτέλεσμα να γίνονται συχνά θύματα διακρίσεων ακόμη και μέσα στην ίδια τη μειονότητα. Για το λόγο αυτό, κρίνεται αναγκαίο να επιβληθεί η Αρχή για εθελοντικό αυτοπροσδιορισμό για όλους ώστε να διατηρηθεί η κοινωνική συνοχή.

Συνεπώς, η Ελλάδα οφείλει να επικυρώσει τη Σύμβαση Πλαίσιο για την Προστασία των Εθνικών Μειονοτήτων, όπως επίσης και τον Ευρωπαϊκό Χάρτη για τις Περιφερειακές και Μειονοτικές γλώσσες και να εισάγει τις διατάξεις τους στην εθνική νομοθεσία. Τέλος, είναι πολύ σημαντικό να συμμορφωθεί με τις αποφάσεις του ΕΔΔΑ και τις συστάσεις των Οργάνων του Συμβουλίου της Ευρώπης, όπως και άλλων διεθνών και περιφερειακών οργανισμών σχετικά με την προστασία των δικαιωμάτων όλων των μελών της μουσουλμανικής μειονότητας στη Θράκη.

Ολοκληρώνοντας, πρέπει να επισημανθεί ότι παρά το γεγονός ότι το ελληνικό κράτος αναγνωρίζει την ύπαρξη μίας μόνο θρησκευτικής μειονότητας, η μουσουλμανική μειονότητα της Θράκης δεν είναι η μοναδική. Άλλες θρησκευτικές και όχι μόνο, μειονότητες στην ελληνική επικράτεια δεν απολαμβάνουν τα ίδια δικαιώματα. Παραδείγματος χάριν, οι μουσουλμάνοι που ζουν στην Αθήνα στερούνται βασικών δικαιωμάτων όπως την μη ύπαρξη επίσημου χώρου λατρείας (τζαμί) ή νεκροταφείου.

Τέλος, λόγω της προσφυγικής κρίσης και του μεγάλου αριθμού προσφύγων και μεταναστών που έχουν «εγκλωβιστεί» στην Ελλάδα είναι λογικό και επόμενο ότι θα εμφανιστεί μία ακόμη μειονότητα στη χώρα. Για το λόγο αυτό, το ελληνικό κράτος πρέπει να επαναπροσδιορίσει τις πολιτικές του απέναντι στις μειονότητες και δει τις θρησκευτικές ώστε να παρέχει την κατάλληλη προστασία στη νέα μειονότητα που θα προκύψει αλλά και στις ήδη υπάρχουσες τις οποίες δεν αναγνωρίζει.

5. ΠΑΡΑΡΤΗΜΑΤΑ

Συνθήκη της Λωζάννης

Άρθρο 1

Από 1ης Μαΐου 1923 θέλει διενεργηθεί η υποχρεωτική ανταλλαγή των Τούρκων υπηκόων, ελληνικού ορθόδοξου θρησκειώματος, των εγκατεστημένων επί των τουρκικών εδαφών, και των ελλήνων υπηκόων, μουσουλμανικού θρησκειώματος, των εγκατεστημένων επί των ελληνικών εδαφών. Τα πρόσωπα ταύτα δεν θα δύνανται να έλθωσιν ίνα εγκατασταθώσιν εκ νέου εν Τουρκία ή αντιστοίχως εν Ελλάδα, άνευ της αδείας της Τουρκικής Κυβερνήσεως ή αντιστοίχως της Ελληνικής Κυβερνήσεως.

Άρθρο 2

Δεν θα περιληφθώσιν εις την εν τω πρώτω άρθρω προβλεπομένην ανταλλαγήν:

- α) οι Έλληνες κάτοικοι της Κωνσταντινουπόλεως·
- β) οι Μουσουλμάνοι κάτοικοι της Δυτικής Θράκης.

Θέλουσιν θεωρηθή ως έλληνες κάτοικοι της Κωνσταντινουπόλεως, πάντες οι Έλληνες οι εγκατεστημένοι ήδη προ της 30ης Οκτωβρίου 1918, εν τη περιφέρειά της Νομαρχίας Κωνσταντινουπόλεως, ως αυτή καθορίζεται δια του νόμου του 1912. Θέλουσιν θεωρηθή ως μουσουλμάνοι κάτοικοι της Δυτικής Θράκης, πάντες οι Μουσουλμάνοι οι εγκατεστημένοι εν τη περιοχή ανατολικώς της μμεθορίου γραμμής της καθορισθείσης τω 1913 δια της Συνθήκης του Βουκουρεστίου.

Άρθρον 38

Η Τουρκική Κυβέρνησις αναλαμβάνει την υποχρέωσιν να παρέχη εις πάντας τους κατοίκους της Τουρκίας πλήρη και απόλυτον προστασίαν της ζωής και της ελευθερίας αυτών, αδιακρίτως γεννήσεως, εθνικότητας, γλώσσης, φυλής ή θρησκείας.

Πάντες οι κάτοικοι της Τουρκίας δικαιούνται να πρεσβεύωσιν ελευθέρως, δημοσίαι τε και κατ' ιδίαν, πάσαν πίστιν, θρησκείαν ή δοξασίαν ων η άσκησις δεν ήθελεν είναι ασυμβίβαστος προς τη δημοσίαν τάξιν και τα χρηστά ήθη.

Αι μη μουσουλμανικές μειονότητες θα απολαύωσιν πλήρως της ελευθερίας κυκλοφορίας και μεταναστεύσεως, υπό την επιφύλαξιν των εφαρμοζόμενων, εφ' όλου ή μέρους του εδάφους, εις άπαντας τους Τούρκους υπηκόους μέτρων, άτινα

ήθελον τυχόν ληφθή υπό της Τουρκικής Κυβερνήσεως χάριν της εθνικής αμύνης και της τηρήσεως της δημοσίας τάξεως.

Άρθρον 39

Οι ανήκοντες εις μη μουσουλμανικός μειονότητας υπήκοοι Τούρκοι θα απολαύωσι των αυτών αστικών και πολιτικών δικαιωμάτων ων και οι μουσουλμάνοι.

Πάντες οι κάτοικοι της Τουρκίας άνευ διακρίσεως θρησκευματος, θα ώ σιν ίσοι απέναντι του νόμου. Η διαφορά θρησκείας, δοξασίας ή πίστεως δεν οφείλει να αποτελέσει κώλυμα δι' ουδένα Τούρκον υπήκοον ω ς προς την απόλαυσιν των αστικών και πολιτικών δικαιωμάτων και ιδία 'την παραδοχήν εις τας δημοσίας θέσεις, αξιώματα και τιμάς ή την εξάσκησιν των διαφόρων επαγγελμάτων και βιομηχανιών.

Ουδείς περιορισμός θέλει επιβλήθῃ κατά της ελευθέρας χρήσεως παρά παντός Τούρκου υπηκόου οιασδήποτε γλώσσης, είτε εν ταις ιδιωτικαίς ή εμπορικαίς σχέσεσιν, είτε ως προς την θρησκείαν, τον τύπον και πάσης φύσεως δημοσιεύματα, είτε εν ταις δημοσίαις συναθροίσεσιν.

Παρά την ύπαρξιν της επισήμου γλώσσης θα παρέχονται αι προσήκουσαι ευκολία εις τους Τούρκους υπηκόους τους λαλούντας γλώσσαν άλλην ή την τουρκικήν διά την προφορικήν χρήσιν της γλώσσης αυτών ενώπιον των δικαστηρίων

Άρθρον 40

Οι Τούρκοι υπήκοοι, οι ανήκοντες εις μη μουσουλμανικός μειονότητας, θα απολαύωσι νομικώς και πραγματικώς της αυτής προστασίας και των αυτών εγγυήσεων ων απολαύουσι και οι λοιποί Τούρκοι υπήκοοι. Θα έχω σιν ιδίως ίσον δικαίωμα να συνιστώσι, διευθύνωσι και εποπτεύωσιν, ιδίαις δαπάναις, παντός είδους φιλανθρωπικά, θρησκευτικά ή κοινωφελή ιδρύματα, σχολεία και λοιπά εκπαιδευτήρια, μετά του δικαιώματος να ποιώνται ελευθέρως εν αυτοίς χρήσιν της γλώσσης των και να τελώ σιν ελευθέριος τα της θρησκείας των

Άρθρον 41

Εν ταις πόλεσι και περιφερείαις, ένθα διαμένει σημαντική αναλογία υπηκόων μη μουσουλμάνων, η Τουρκική Κυβέρνησις θα παρέχη, ως προς την δημοσίαν εκπαίδευσιν, τας προσήκουσας ευκολίας προς εξασφάλισιν της εν τοίς δημοτικοίς σχολείοις παροχής, εν τη ιδία αυτών γλώσση, της διδασκαλίας εις τα τέκνα των εν λόγω Τούρκων υπηκόων. Η διάταξις αύτη δεν κωλύει την Τουρκικήν Κυβέρνησιν να καταστήση υποχρεωτικήν την διδασκαλίαν της τουρκικής γλώσσης εν τοις ειρημένοις σχολείοις.

Εν ταις πόλεσι και περιφερείαις, ένθα υπάρχει σημαντική αναλογία Τούρκων υπηκόων ανηκόντων εις μη μουσουλμανικός μειονότητας, θέλει εξασφαλισθή εις τας μειονότητας ταύτας δικαία συμμετοχή εις την διάθεσιν των χρηματικών ποσών, άτινα τυχόν θα εχορηγούντο εκ του δημοσίου χρήματος υπό του προϋπολογισμού του Κράτους ή των δημοτικών και λοιπών προϋπολογισμών επί εκπαιδευτικά), θρησκευτικά) ή φιλανθρωπικά) σκοπώ.

Τα ποσά ταύτα θα καταβάλλονται εις τους αρμοδίους αντιπροσώπους των ενδιαφερομένων καθιδρυμάτων και οργανισμών.

Άρθρον 42

Η Τουρκική Κυβέρνησις δέχεται να λάβη απέναντι των μη μουσουλμανικών μειονοτήτων, όσον αφορά την οικογενειακήν ή προσωπικήν αυτών κατάστασιν, πάντα τα κατάλληλα μέτρα, όπως τα ζητήματα ταύτα κανονίζονται συμφώνως προς τα έθιμα των μειονοτήτων τούτων.

Τα μέτρα ταύτα θέλουσιν επεξεργαστή ειδικοί επίτροποι, αποτελούμεναι εξ ίσου αριθμού αντιπροσώπων της Τουρκικής Κυβερνήσεως και μιας εκάστης των ενδιαφερομένων μειονοτήτων. Εν περιπτώσει διαφωνίας η Τουρκική Κυβέρνησις και το Συμβούλιο της Κοινωνίας των Εθνών θέλουσι διορίσει, από κοινού, επιδιαιτητήν εκλεγόμενον μεταξύ των Ευρωπαϊών νομομαθών.

Η Τουρκική κυβέρνησις υποχρεούται να παρέχη πάσαν προστασίαν εις τας εκκλησίας, συναγωγάς, νεκροταφεία και λοιπά θρησκευτικά καθιδρύματα των

ειρημένων μειονοτήτων. Εις τα ευαγή καθιδρύματα ως και τα θρησκευτικά και φιλανθρωπικά

Άρθρον 43

Οι εις τα μη μουσουλμανικός μειονότητας ανηκοντες Τούρκοι υπήκοοι δεν θα ώσιν υποχρεωμένοι να εκτέλωσι πράξεις αποτελουσας παράβασιν της πίστεως ή των θρησκευτικών των εθίμων, ούτε θα περιπίπτωσιν εις ανικανότητα τινα αρνσόμενοι να παραστώσιν ενώπιον των δικαστηρίων ή να εκτελέσωσι νόμιμον τινα πράξιν κατά την ημέραν της εβδομαδιαίας των αναπαύσεως.

Ουχ' ήττον, η διάταξις αυτή δεν απαλλάσσει τους Τούρκους τούτους υπηκόους των υποχρεώσεων, αίτινες επιβάλλονται εις πόντος τους λοιπούς Τούρκους υπηκόους προς τήρησιν της δημοσίας τάξεως.

Άρθρον 44

Η Τουρκία παραδέχεται όπως αι διατάξεις των προηγουμένων άρθρων του Παρόντος Τμήματος, εφ' όσον αφορώσιν εις τους μη μουσουλμάνους υπηκόους της Τουρκίας, αποτελέσωσιν υποχρεώσεις διεθνούς συμφέροντος και τεθώσιν υπό την εγγύησιν της Κοινωνίας των Εθνών.

Αι διατάξεις αύται δεν δύνανται να τροποποιηθώσιν άνευ της συγκαταθέσεως της πλειοψηφίας του Συμβουλίου της Κοινωνίας των Εθνών. Η Βρεττανική Αυτοκρατορία, η Γαλλία, η Ιταλία και η Ιαπωνία υποχρεούνται διά της παρούσης Συνθήκης να μη αρνηθώσιν την συγκατάθεσιν αυτών εις πάσαν τροποποίησιν των ειρημένων άρθρων, ην ήθελε κατά τους νομίμους τύπους αποφασίσει η πλειοψηφία του Συμβουλίου της Κοινωνίας των Εθνών. Η Τουρκία δέχεται όπως παν Μέλος του Συμβουλίου της Κοινωνίας των Εθνών έχη το δικαίωμα να επισυρη την προσοχήν του Συμβουλίου επί πάσης παραβάσεως ή κινδύνου παραβάσεως οιασδήποτε των υποχρεώσεων τούτων και όπως το Συμβούλιον δύναται να ενεργή καθ' οιονδήποτε τρόπον και παρέχη οιασδήποτε οδηγίας κρινομένας καταλλήλους και αποτελεσματικός εν τη περιστάσει.

Η Τουρκία δέχεται προς τούτοις όπως εν περιπτώσει διχογνωμίας επί νομικών ή πραγματικών ζητημάτων αφορώντων τα άρθρα τούτα, μεταξύ της Τουρκικής

Κυβερνήσεως και μιας οιασδήποτε των λοιπών υπογραψασών την παρούσαν Συνθήκην Δυνάμεων ή πάσης άλλης Δυνάμεως Μέλους του Συμβουλίου της Κοινωνίας των Εθνών, η τοιαύτη διχογνωμία θεωρηθή ως διεθνούς χαρακτήρος διαφορά κατά το γράμμα του άρθρου 14 του Συμφώνου της Κοινωνίας των Εθνών. Η Τουρκική Κυβέρνησις δέχεται όπως πάσα τοιούτου είδους διαφορά, επί τη αιτήσει του ετέρου των Μερών, παραπέμπηται εις το Διαρκές Δικαστήριον Διεθνούς Δικαιοσύνης. Η απόφασις του Διαρκούς Δικαστηρίου θα η ανέκλητος, θα έχη δε την ισχόν και το κύρος αποφάσεως εκδοθείσης δυνάμει του άρθρου 13 του Συμφώνου.

Άρθρον 45

Τα αναγνωρισθέντα διά των διατάξεων τού παρόντος Τμήματος δικαιώματα εις τας εν Τουρκία μη μουσουλμανικός μειονότητας, αναγνωρίζονται επίσης υπό της Ελλάδος εις τας εν τω εδάφει αυτής ευρισκομένας μουσουλμανικός μειονότητας.

ΕΣΔΑ

Ελευθερία σκέψεως, συνείδησης και θρησκείας

Άρθρον 9.

1. Παν πρόσωπον δικαιούται εις την ελευθερίαν σκέψεως, συνειδήσεως και θρησκείας, το δικαίωμα τούτο επάγεται την ελευθερία αλλαγής θρησκείας ή πεποιθήσεως, ως και την ελευθερίαν εκδηλώσεως της θρησκείας ή των πεποιθήσεων μεμονωμένως, ή συλλογικώς δημοσία ή κατ' ιδίαν, δια της λατρείας, της παιδείας, και της ασκήσεως των θρησκευτικών καθηκόντων και τελετουργιών.

2. Η ελευθερία εκδηλώσεως της θρησκείας ή των πεποιθήσεων δεν επιτρέπεται να αποτελέση αντικείμενον ετέρων περιορισμών πέραν των προβλεπομένων υπό του νόμου και αποτελούντων αναγκαία μέτρα, εν δημοκρατική κοινωνία δια την δημοσίαν ασφάλειαν, την προάσπισιν της δημοσίας τάξεως, υγείας και ηθικής, ή την προάσπισιν των δικαιωμάτων και ελευθεριών των άλλων.

Ελευθερία έκφρασης

Άρθρον 10.

1. Παν πρόσωπον έχει δικαίωμα εις την ελευθερίαν εκφράσεως. Το δικαίωμα τούτο περιλαμβάνει την ελευθερίαν γνώμης ως και την ελευθερίαν λήψεως ή μεταδόσεως πληροφοριών ή ιδεών, άνευ επεμβάσεως δημοσίων αρχών και ασχέτως συνόρων. Το παρόν άρθρον δεν κωλύει τα Κράτη από του να υποβάλωσι τας επιχειρήσεις ραδιοφωνίας κινηματογράφου ή τηλεοράσεως εις κανονισμούς εκδόσεως αδειών λειτουργίας.

2. Η άσκησις των ελευθεριών τούτων, συνεπαγομένων καθήκοντα και ευθύνας δύναται να υπαχθή εις ωρισμένας διατυπώσεις, όρους, περιορισμούς ή κυρώσεις, προβλεπομένους υπό του νόμου και αποτελούντας αναγκαία μέτρα εν δημοκρατική κοινωνία δια την εθνικήν ασφάλειαν, την εδαφικήν ακεραιότητα ή την δημοσίαν ασφάλειαν την προάσπισιν της τάξεως και πρόληψιν του εγκλήματος, την προστασίαν της υγείας ή της ηθικής, την προστασίαν της υπολήψεως ή των δικαιωμάτων των τρίτων, την παρεμπόδισιν της κοινολογήσεως εμπιστευτικών πληροφοριών ή την διασφάλισιν του κύρους και αμεροληψίας της δικαστικής εξουσίας.

Ελευθερία του συνέρχεσθαι και του συνεταιρίζεσθαι

Άρθρον 11.

1. Παν πρόσωπον έχει δικαίωμα εις την ελευθερίαν του συνέρχεσθαι ειρηνικώς και εις την ελευθερίαν συναιτερισμού συμπεριλαμβανομένου του δικαιώματος ιδρύσεως μετ' άλλων συνδικάτων και προσχωρήσεως εις συνδικάτα επί σκοπώ προασπίσεως των συμφερόντων του.

2. Η άσκησις των δικαιωμάτων τούτων δεν επιτρέπεται να υπαχθή εις ετέρους περιορισμούς πέραν των υπό του νόμου προβλεπομένων και αποτελούντων αναγκαία μέτρα εν δημοκρατική κοινωνία, δια την εθνικήν ασφάλειαν, την δημοσίαν ασφάλειαν, την προάσπισιν της τάξεως και πρόληψιν του εγκλήματος, την προστασίαν της υγείας και της ηθικής, ή την προστασίαν των δικαιωμάτων και ελευθεριών τρίτων. Το παρόν άρθρον δεν απαγορεύει την επιβολήν νομίμων περιορισμών εις την

άσκησιν των δικαιωμάτων τούτων υπό μελών των ενόπλων δυνάμεων της αστυνομίας ή των διοικητικών υπηρεσιών του Κράτους

Απαγόρευση των διακρίσεων

Άρθρον 14.

Η χρήση των αναγνωριζομένων εν τη παρούση Συμβάσει δικαιωμάτων και ελευθεριών δέον να εξασφαλισθή ασχέτως διακρίσεως φύλου, φυλής, χρώματος, γλώσσης, θρησκείας, πολιτικών ή άλλων πεποιθήσεων, εθνικής ή κοινωνικής προελεύσεως, συμμετοχής εις εθνικήν μειονότητα, περιουσίας, γεννήσεως ή άλλης καταστάσεως.

6. ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

Ελληνική

Αλιβιζάτος Ν., «Έχουν οι μειονότητες το δικαίωμα να αναπροσδιορίζονται;», Δικαιώματα του Ανθρώπου (ΔτΑ - Revue Hellénique des droits de l' homme), Νο. 35,2007, σελ. 841 - 848.

Γεωργούλης Σ., (1993) Ο θεσμός του Μουφτή στην ελληνική και διεθνή έννομη τάξη, Αθήνα, Σάκκουλας

Διακοφωτάκης Γ., Περί Μειονοτήτων -Κατά το Διεθνές Δίκαιο-, εκδ. Αντ. Ν. Σάκκουλα, Θεσσαλονίκη, 2001

Μπαλτσιώτης Λ.,(1997), Ελληνική Διοίκηση και Μειονοτική Εκπαίδευση στη Δυτική Θράκη, στο Τσιτσελίκης Κ. και Χριστόπουλος Δ., Το μειονοτικό φαινόμενο στην Ελλάδα. Μία συμβολή των κοινωνικών επιστημών, Αθήνα, Κριτική, σελ. 322

Νάσκου- Περράκη Π. (2000) Το νομικό πλαίσιο για τη θρησκευτική ελευθερία στην Ελλάδα, Αθήνα, Σάκκουλας

Νικολακόπουλος Η., Πολιτικές δύναμης και εκλογική συμπεριφορά της μουσουλμανικής μειονότητας στη Δυτική Θράκη, 1923-1955, Δελτίο Κέντρου Μικρασιατικών Σπουδών 8, 1990- 1991, σελ.177-181

Περράκης Στ., (1993), Τα δικαιώματα των Λαών και των Μειονοτήτων, εκδ. Σάκκουλας, Αθήνα

Περράκης Στ., (2000), Διεθνής προστασία των δικαιωμάτων του Ανθρώπου (ΟΗΕ, Ουνέσκο, Διεθνής Οργάνωση Εργασίας, Συμβούλιο της Ευρώπης, ΟΑΣΕ, ΕΕ κ.α), εκδ.Σάκκουλας Αντ., Αθήνα

Περράκης Στ., (2013), Ευρωπαϊκό Δίκαιο Δικαιωμάτων του Ανθρώπου (Συμβούλιο της Ευρώπης, ΕΕ, ΟΑΣΕ), εκδ. Σιδέρης, Αθήνα

Συρίγος Α., (2012), Σημειώσεις από τις προφορικές παραδόσεις του μαθήματος Σχέσεις Ελλάδος-Τουρκίας: από τη Λωζάννη έως σήμερα, Πάντειο Πανεπιστήμιο, Αθήνα

Συρίγος Α. Μ., (2015), Ελληνοτουρκικές Σχέσεις, Αθήνα, Πατάκης

Τσιούμης Κ. Α.,(1994), Η Μουσουλμανική Μειονότητα της Δυτικής Θράκης και η Ελληνοτουρκικές Σχέσεις (1923-1940), Θεσσαλονίκη, Αριστοτέλειο Πανεπιστήμιο Παιδαγωγική Σχολή Τμήμα Νηπιαγωγών

Τσιτσελίκης Κ., (1996), Το διεθνές και Ευρωπαϊκό καθεστώς προστασίας των γλωσσικών δικαιωμάτων των μειονοτήτων και η ελληνική έννομη τάξη, [διδακτ.διατριβή], εκδ. Αντ. Ν. Σάκκουλα, Αθήνα - Κομοτηνή, σελ. 192 -193.

Τσιτσελίκης Κ., (1999) η θέση του Μουφτή στη Δυτική Θράκη, στο Χριστόπουλος Δ., Νομικά ζητήματα της θρησκευτικής ετερογένειας στην Ελλάδα, Αθήνα, Κριτική, σελ. 275-326

Ξενόγλωσση

Anagnostou, Dia (1997) "Religious Freedom and Minority Rights in the New Europe: The Case of the Muslim Courts in Western Thrace" Paper delivered to the XV Modern Greek Studies, Association International Symposium 1997 on Modern Greece, Kent State University, Kent, Ohio (November 6-7, 1997).

Aristotle A. Kallis, "To Expand or Not to Expand? Territory, Generic Fascism and the Quest for an 'Ideal Fatherland' ", Journal of Contemporary History, 2003, Vol.38 (2) p.256

Baillie Lauren C., (2007), Protection of Religious Minorities in Europe: The Council of Europe's Successes and Failures, American University International Law Review, Vol. 23, Issues 3 Conference: The Ninth Annual Grotius Lecture, Article 4

Gerd Oberleitner, (1999), Monitoring Minority Rights Under the Council of Europe's Framework Convention, in MINORITY RIGHTS IN THE "NEW" EUROPE 82, Peter Cumper & Steven Wheatley eds.

Greer, S., (2000), *The Margin of Appreciation: Interpretation and Discretion under the European Convention on Human Rights*, Human Rights Files No. 1, Council of Europe Publishing, Strasbourg

Gurr Ted Robert and Associates, (1993), *Minorities at Risk: A Global View of Ethnopolitical Conflicts* 314 ,USIP Press, Washington DC

Karen S. Lord, (1997), *What Does Religious Liberty in the OSCE Mean in Practice?*, OSCE Bulletin 7

Kymlicka Will, (1996) *Individual Rights and Collective Rights, στο Multicultural Citizenship: A Liberal Theory of Minority Rights*, Oxford University Press

Letsas, G., (2006), 'Two Concepts of the Margin of Appreciation', *Oxford Journal of Legal Studies*, Vol. 26, No. 4

Lewis, T., 'What Not to Wear: Religious Rights, the European Court and the Margin of Appreciation', *International and Comparative Law Quarterly*, Vol. 56, No. 2, 2007, σελ. 409

Little D., *Religious minorities and religious freedom: an overview*, στο *Protecting the Human Rights of Religious Minorities in Eastern Europe*, Peter G. Danchin and Elizabeth A. Cole (Eds), Columbia university press, New York (2002), σελ 36

Lois Whitman, (1992), *Denying Human Rights and Ethnic Identity: The Greeks of Turkey*, NY: Helsinki Watch, σελ.9

Mayer, Ann-Elizabeth (1997) *Islam, Tradition and Politics*, Human Rights London: Westview Press.

Nele Matz-Lück *Framework Conventions as a Regulatory Tool*, *Goettingen Journal of International Law* 1 (2009) 3, 439-458, σελ. 449

Rifkin I., *Europe Targets Minority Religious Groups*, THE TIMES UNION, June 19, 1999

Sleeper M., (2001), Anti- Discrimination Laws in Eastern Europe: Toward Effective Implementation, 40 COLUM. J. TRANSNAT'L L. 184

Tahzib Bahiyyah G., (1996), Freedom of Religion or Belief: Ensuring Effective International Legal Protection, The Hague:MartinusNijhoff Publishers

The Legal Status of the Muslim Minority in Western Thrace: Efficacy of the Present Regime in the Light of Current International Human Rights Law”

Wah C., (2002), European Parliamentary Enquete Commissions: Justification of a Two-Tiered System of Religious Freedoms στο Protecting the Human Rights of Religious Minorities in Eastern Europe, Peter G. Danchin and Elizabeth A. Cole (Eds), Columbia university press, New York

Διαδικτυακοί Τόποι/ Ιστοσελίδες

Ελληνικοί

Τσιτσελίκης Κ., «Βακουφικές Περιπέτειες», αρχείο ΚΕΜΟ, 4.03.2008 διαθέσιμο στη δ/νση <http://www.kemo.gr/index.php?sec=show&item=116> [Πρόσβαση 27 Οκτωβρίου 2016]

Τσιτσελίκης Κ., «Η μειονότητα της Θράκης», αρχείο ΚΕΜΟ, 13 Οκτωβρίου 2003, σελ. 1 - 21, στην ιστοσελίδα <http://www.kemo.gr/mdex.php?sec=archive>. [Πρόσβαση 27 Οκτωβρίου 2016]

Ξενόγλωσσοι

Angenendt S., και άλλοι, (2007), Muslim Integration: Challenging Conventional Wisdom in Europe and the United States, Center for Strategic and International Studies, διαθέσιμο στη δ/νση https://csis-prod.s3.amazonaws.com/s3fs-public/legacy_files/files/media/csis/pubs/070920_muslimintegration.pdf [Πρόσβαση 25 Οκτωβρίου 2016]

Benton Meghan, Nielsen Anne, (2013), Integrating Europe's Muslim Minorities: Public Anxieties, Policy Responses, Migration Policy Institute, διαθέσιμο στη δ/νση <http://www.migrationpolicy.org/article/integrating-europes-muslim-minorities-public-anxieties-policy-responses> [Πρόσβαση 25 Οκτωβρίου 2016]

Berry Stephanie E., A Tale Of Two Instruments: Religious Minorities And The Council Of Europe's Rights Regime, διαθέσιμο στη δ/ση <http://www.corteidh.or.cr/tablas/r28186.pdf> [Πρόσβαση 20 Οκτωβρίου 2016]

Burkini: les réactions à la décision du Conseil d'État, La CROIX, 2016, <http://www.la-croix.com/France/Politique/Burkini-reactions-decision-Conseil-dEtat-2016-08-27-1200784886> [Πρόσβαση 14 Οκτωβρίου 2016]

Burkinis banned on French Riviera – to make people safer, <http://www.independent.co.uk/news/world/europe/burkini-ban-french-riviera-cannes-a7186401.html> [Πρόσβαση 14 Οκτωβρίου 2016]

Council of Europe, State Parties to the Convention, <http://www.coe.int/en/web/minorities/etats-partie> [Πρόσβαση 10 Οκτωβρίου 2016]

FCNM Factsheet, How is states' compliance with the Framework Convention monitored?, <http://www.coe.int/en/web/minorities/fcnm-factsheet> [Πρόσβαση 17 Οκτωβρίου 2016]

La commission d'enquête sur les sects, Paris (2000) <http://www.assemblee-nationale.fr/rap-enq/r2468.asp> [Πρόσβαση 10 Οκτωβρίου 2016]

Mavrommatis G. and Tsitselikis K., (2003), The Turkish language in Education in Greece, MercatorEducation, Leeuwarden, the Netherlands, διαθέσιμο στο http://www.mercator-research.eu/fileadmin/mercator/dossiers_pdf/turkish_in_greece.pdf [Πρόσβαση 10 Οκτωβρίου 2016]

OECD, Indicators of immigrant Integration 2015, http://www.keepeek.com/Digital-Asset-Management/oced/social-issues-migration-health/indicators-of-immigrant-integration-2015-settling-in_9789264234024-en#page13 [Πρόσβαση 24 Οκτωβρίου 2016]

OHCHR, Minority Rights: International Standards and Guidance for Implementation, New York and Genova (2010), διαθέσιμο στο

http://www.ohchr.org/Documents/Publications/MinorityRights_en.pdf

[Πρόσβαση 14 Οκτωβρίου 2016]

OHCHR, Minorities under international law,

<http://www.ohchr.org/EN/Issues/Minorities/Pages/internationallaw.aspx>

[Πρόσβαση 20 Οκτωβρίου 2016]

Papanikolatos Nafsika, Minorities: Sacrificial lamb at Greek Democracy's Silver Jubilee, AIM Athens, 29 July 1999,

http://www.florina.org/news/1999/1999_ghm_25annivers.asp [Πρόσβαση 19

Οκτωβρίου 2016]

Pew Research Center, EUROPE: Discrimination against Religious Minorities in Numbers, Forum for Religious Freedom Europe, 2015, διαθέσιμο στο

<https://foref-europe.org/2015/03/03/europe-religious-discrimination-in-numbers/>

[Πρόσβαση 17 Οκτωβρίου 2016]

Promoting Human Rights and Minority Protection in South East Europe, Objectives, <http://pjp-eu.coe.int/en/web/minority-rights/projects/objectives>

[Πρόσβαση 11 Οκτωβρίου 2016]

Walter C., Religion or Belief, Freedom of, International Protection, Max Planck Encyclopedia of Public International Law, Oxford Public International Law (2008), διαθέσιμο στο

[EPIL_Religion_or_Belief_Freedom_of_International_Protection.pdf](#) [Πρόσβαση

11 Οκτωβρίου 2016]

Western Thrace Minority University Graduates Association, (2008) MINORITY EDUCATION IN GREECE, διαθέσιμο στο

<http://www.osce.org/odihr/33832?download=true> [Πρόσβαση 20 Οκτωβρίου

2016]

Εκθέσεις

Ετήσια Έκθεση 2005, Περίληψη, Ο ελληνικός Συνήγορος του Πολίτη

Ευρωπαϊκός Χάρτης για τις Περιφερειακές ή Μειονοτικές Γλώσσες, Αιτιολογική Έκθεση, Συμβούλιο της Ευρώπης, διαθέσιμο στο

http://www.coe.int/t/dg4/education/minlang/textcharter/Charter/Explreport_gr.pdf

[Πρόσβαση 22 Οκτωβρίου 2016]

“Implementation of the Declaration on the Elimination of All Forms of intolerance and of Discrimination Based on Religion or Belief (Note by the Secretary-General - Addendum): visit to Greece by Special Rapporteur of the Commission on Human Rights (Mr. Abdelfattah)

Advisory Committee on the Framework Convention for the Protection of National Minorities, Opinion on Moldova TT 47, 50 (Mar. 1, 2002)

Advisory Committee on the Framework Convention for the Protection of National Minorities, Second Opinion on Moldova 78-79 (May 24, 2005)

Advisory Committee on the Framework Convention for the Protection of National Minorities, Third Opinion on Moldova 24-25 (December 11, 2009)

Council of Europe, The Framework Convention: a key tool to managing diversity through minority rights, Thematic commentary No. 4, The scope of application of the Framework Convention for the Protection of National Minorities, 27 May 2016

ECRI, (1999), Δεύτερη Έκθεση της ECRI για την Ελλάδα

ECRI, (2002), Τρίτη Έκθεση για την Ελλάδα

ECRI, (2009), ECRI Report on Greece, fourth monitoring cycle

ECRI, (2014), Fifth report on Switzerland

ECRI, (2015), ECRI Report on Greece, fifth monitoring cycle

EUMC, (2006), Muslims in the European Union, Discrimination and Islamophobia, διαθέσιμο στο

http://fra.europa.eu/sites/default/files/fra_uploads/156-Manifestations_EN.pdf

[Πρόσβαση 26 Οκτωβρίου 2016]

European Union Agency for Fundamental Rights (FRA), ‘Data in Focus Report 2 – Muslims διαθέσιμο στη δ/νση:
fra.europa.eu/fraWebsite/research/publications/publications_per_year/2009/pub_dif2_en.htm

FOLLOW-UP REPORT ON THE HELLENIC REPUBLIC (2002 – 2005),
Assessment of the progress made in implementing the recommendations of the
Council of Europe Commissioner for Human Rights, 2006, παρ. 23
[https://wcd.coe.int/ViewDoc.jsp?p=&id=984125&Site=COE&BackColorInternet
=DBDCF2&BackColorIntranet=FDC864&BackColorLogged=FDC864&direct=t
rue](https://wcd.coe.int/ViewDoc.jsp?p=&id=984125&Site=COE&BackColorInternet=DBDCF2&BackColorIntranet=FDC864&BackColorLogged=FDC864&direct=true) [Πρόσβαση 24 Οκτωβρίου 2016]

General Comment No. 22 [ICCPR Art. 18] Human Rights Committee, Forty
eighth Session(July20,1993)

Promoting Human Rights and Minority Protection in South East Europe,
Presentation of findings, διαθέσιμο στο [http://pjp-
eu.coe.int/documents/3511068/7517719/Presentation+of+Findings+-
+Summary+Report/14f4fa6e-5596-47fd-974b-5d06be7faad0](http://pjp-eu.coe.int/documents/3511068/7517719/Presentation+of+Findings+-+Summary+Report/14f4fa6e-5596-47fd-974b-5d06be7faad0) [Πρόσβαση 29
Οκτωβρίου 2016]

Report by Mr Alvaro Gil-Robles, Commissioner for Human Rights, on his visit to
the Hellenic Republic, 2-5 June 2002, παρ. 8
[https://wcd.coe.int/com.instranet.InstraServlet?command=com.instranet.CmdBlob
Get&InstranetImage=2784169&SecMode=1&DocId=291818&Usage=2](https://wcd.coe.int/com.instranet.InstraServlet?command=com.instranet.CmdBlobGet&InstranetImage=2784169&SecMode=1&DocId=291818&Usage=2)
[Πρόσβαση 23 Οκτωβρίου 2016]

Report by Thomas Hammarberg, Commissioner for Human Rights of the Council
of Europe, following his visit to Greece on 8-10 December 2008, Comments of
the Greek authorities,
[https://wcd.coe.int/ViewDoc.jsp?p=&id=1409353&Site=COE&BackColorInterne
t=DBDCF2&BackColorIntranet=FDC864&BackColorLogged=FDC864&direct=t
rue](https://wcd.coe.int/ViewDoc.jsp?p=&id=1409353&Site=COE&BackColorInternet=DBDCF2&BackColorIntranet=FDC864&BackColorLogged=FDC864&direct=true) [Πρόσβαση 23 Οκτωβρίου 2016]

Report of the Committee on Legal Affairs and Human Rights of the Council of
Europe, (1997), “Sects in Europe”, Council of Europe

Νομολογία ΕΛΔΑ

Εμίν και άλλοι κατά Ελλάδα (“Emin et autres c. Grèce”), (No. 34144/05), ΕΔΔΑ, Απόφαση της 27.03.2008 (Demande de renvoi devant la Grande Chambre en cours).

Μπεκίρ Ουστά και άλλοι κατά Ελλάδα (“Bekir - Ousta et autres c. Grèce”), (No. 35151/05), ΕΔΔΑ, Απόφαση της 11.10.2007 (définitif 11.01.2008).

Agga v. Greece (no. 2), nos. 50776/99 and 52912/99, 17 October 2002

Agga v. Greece (no. 3), no. 32186/02, 13 July 2006

Ahmet Arslan and Others v. Turkey, 23 February 2010 (Appl. no. 41135/98)

Ahmet Sadik v Greece (18877/91), 15 November 1996,

Dahlab v. Switzerland (admissibility decision), 15 February 2001 (Appl. no. 42393/98)

ISKCON and 8 Others v. United Kingdom (admissibility decision), 8 March 1994 (Appl. no. 20490/92)

Johannische Kirche and Peters v. Germany (admissibility decision), 10 July 2001 (Appl. no. 41754/98)

Karaduman v. Turkey (admissibility decision), 3 May 1993 (Appl. no. 16278/90)

Manoussakis and Others v. Greece, 26 September 1996 (Appl. no. 18748/91)

Şahin v. Turkey (Grand Chamber), 10 November 2005 (Appl. no. 44774/98)

Vergos v. Greece, 24 June 2004 (Appl. no. 65501/01)

Τουρκική Ένωση Ξάνθης και άλλοι κ. Ελλάδα (“Tourkiki Enosi Xanthis et autres c. Grèce”), (No. 26698/05), ΕΔΔΑ, Απόφαση της 27.03,2008 (définitif 29.09.2008)

Πρωτογενείς Πηγές

6η Τροποποίηση της Πράξης "Εκπαίδευση των παιδιών της μουσουλμανικής μειονότητας στη Θράκη" με κωδικό MIS 295403 στο Επιχειρησιακό Πρόγραμμα "Εκπαίδευση και Δια Βίου Μάθηση", διαθέσιμό στη δ/ση <http://www.edulll.gr/wp->

Οκτωβρίου 2016]

Council of Europe, Framework Convention for the Protection of National Minorities and Explanatory Report, Council of Europe Treaty Series, No. 157

Declaration on the Elimination of All Forms of Intolerance and of Discrimination Based on Religion or Belief (DEID)

Document of the Copenhagen Meeting of the Conference on the Human Dimension of the CSCE, 1990, <http://www.osce.org/odihr/elections/14304?download=true> [Πρόσβαση 19 Οκτωβρίου 2016]

Elimination of All Forms of Intolerance and Discrimination Based on Religion or Belief, United Nations, Geneva (1989)

General Assembly, A/51/542/Add. 1, UN, 7 November 1996

International Covenant on Civil and Political Rights (ICCPR)

Law No. 2004-228 of Mar. 15, 2004, J. O. 65, Mar. 17, 2004

Universal Declaration of Human Rights (UDHR)

Άρθρο 19, Ν. 3370/1955

ΕΣΔΑ

Νόμος υπ' αρ. 2073 της 18/23 Απριλίου 1952, «Για την Επικύρωση της Ελληνο - Τουρκικής Εκπαιδευτικής Συμφωνίας», ΦΕΚ Α'(1952) υπ' αρ. 103

Νόμος υπ' αρ. 2929 του 2001

Πρώτο Πρόσθετο Πρωτόκολλο ΕΣΔΑ

Σύμβαση Πλαίσιο για την Προστασία των Εθνικών Μειονοτήτων